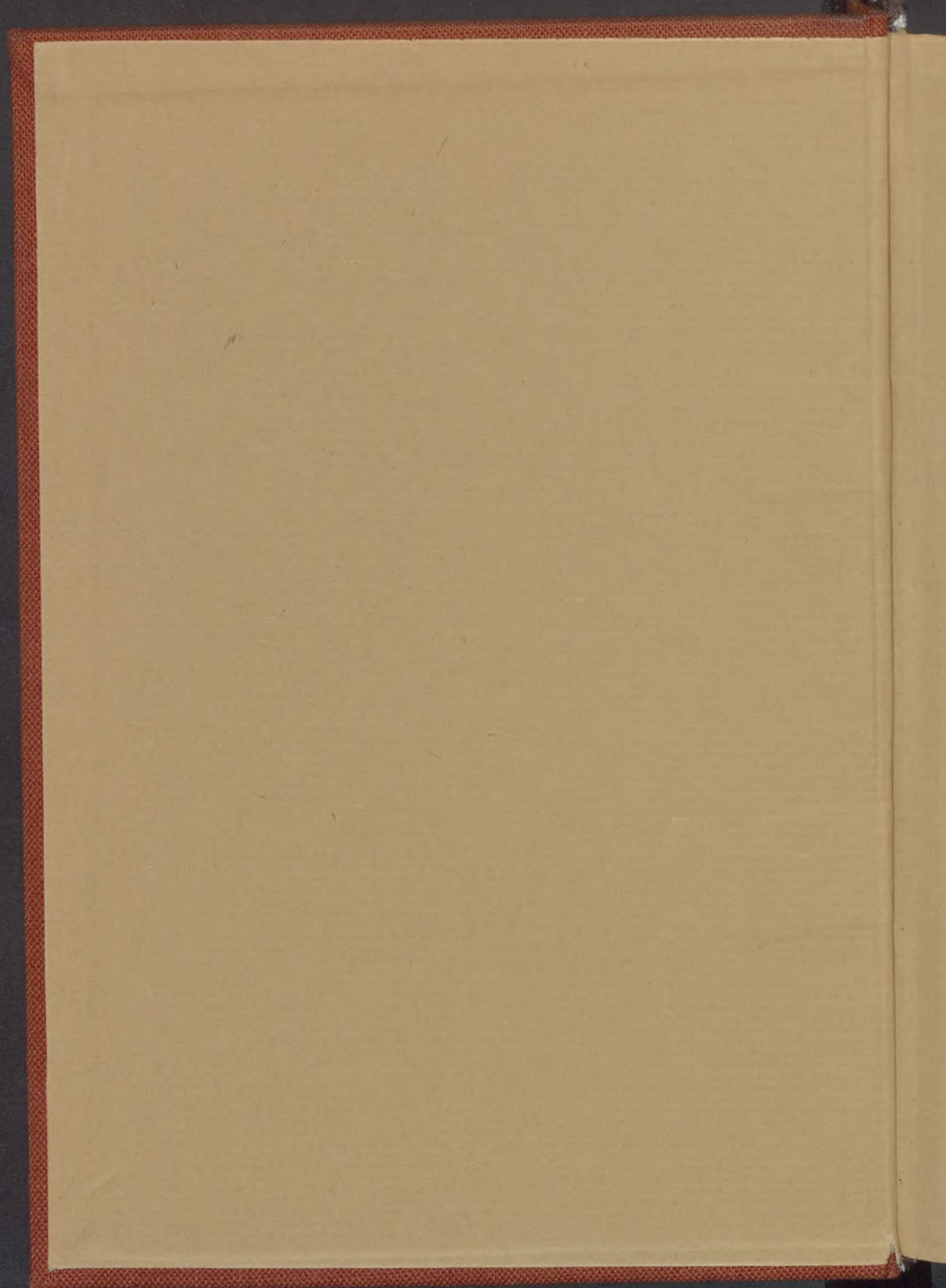
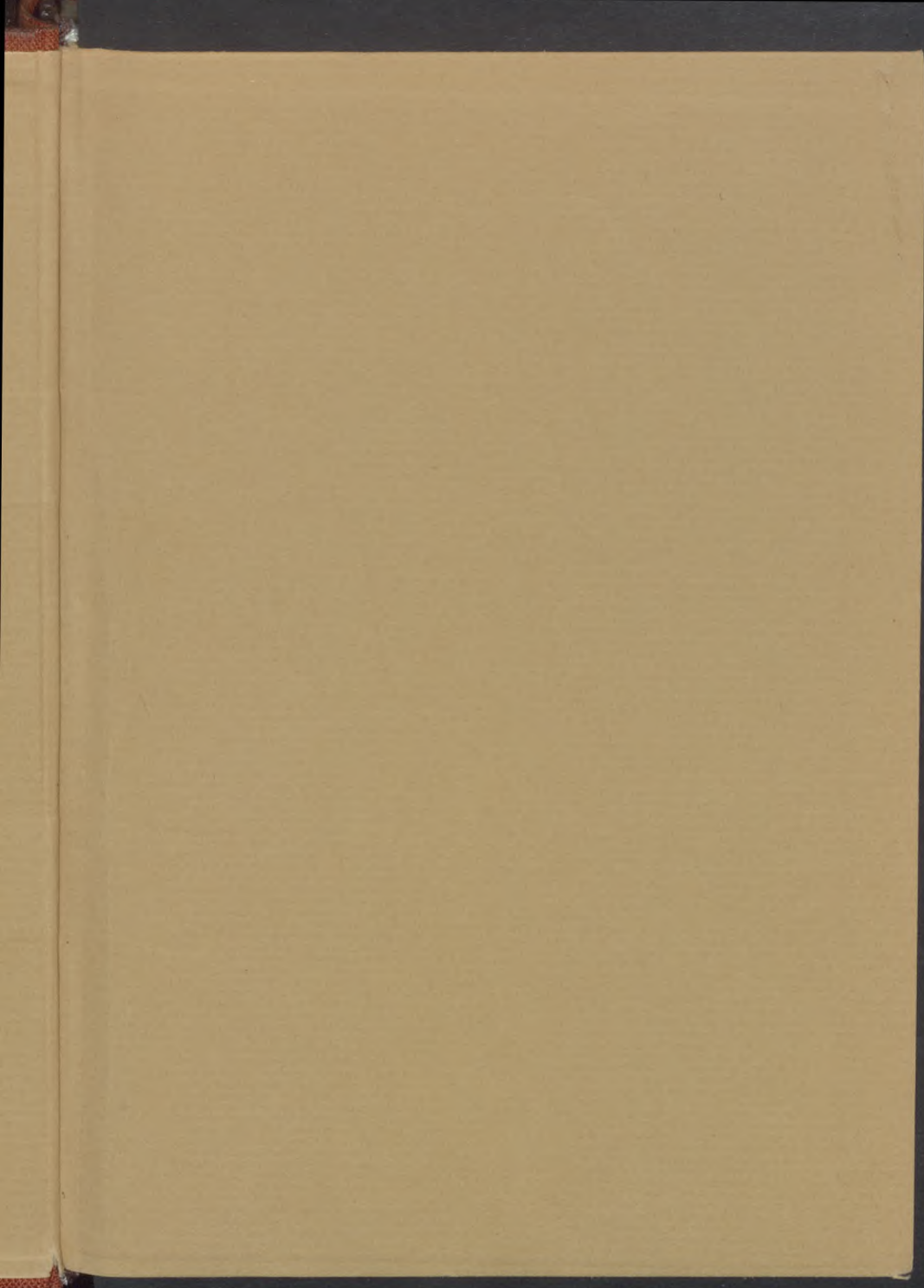

21794/3
.....

OSZK

301

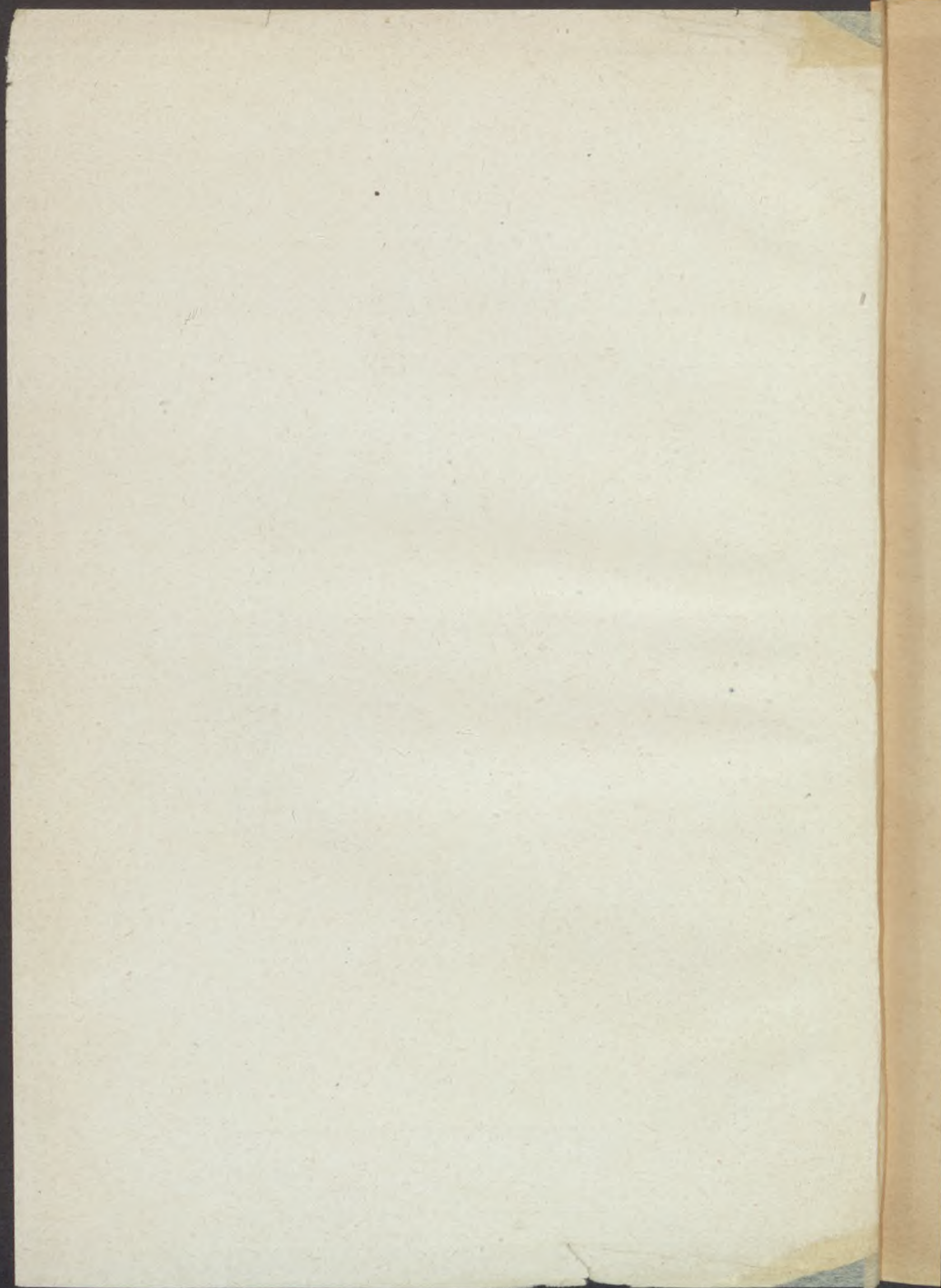

3015 21794/3. EUGENIO D'ORS 15.

FERDINÁND
ÉS
IZABELLA

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

EUGENIO D'ORS:
FERDINAND ÈS IZABELLA

KATOLIKUS SZÉPÍRÓK

SZERKESZTI

SÍK SÁNDOR

III. KÖTET.

EUGENIO D'ORS: FERDINÁND ÉS IZABELLA
SPANYOLORSZÁG KATOLIKUS KIRÁLYAI

BUDAPEST

A SZENT ISTVÁNTÁRSULAT KIADÁSA

1947

FERDINÁND ÉS IZABELLA

SPANYOLORSZÁG KATOLIKUS KIRÁLYAI

IRTA

EUGENIO D'ORS

a spanyol Akadémia tagja

FORDITOTTA

KÁLLAY MIKLÓS

*Az emberi értelem olyan erő,
mely egységhez vezet.*

Szent Agoston

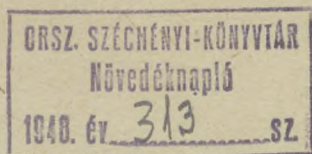
BUDAPEST

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1947

21794/3

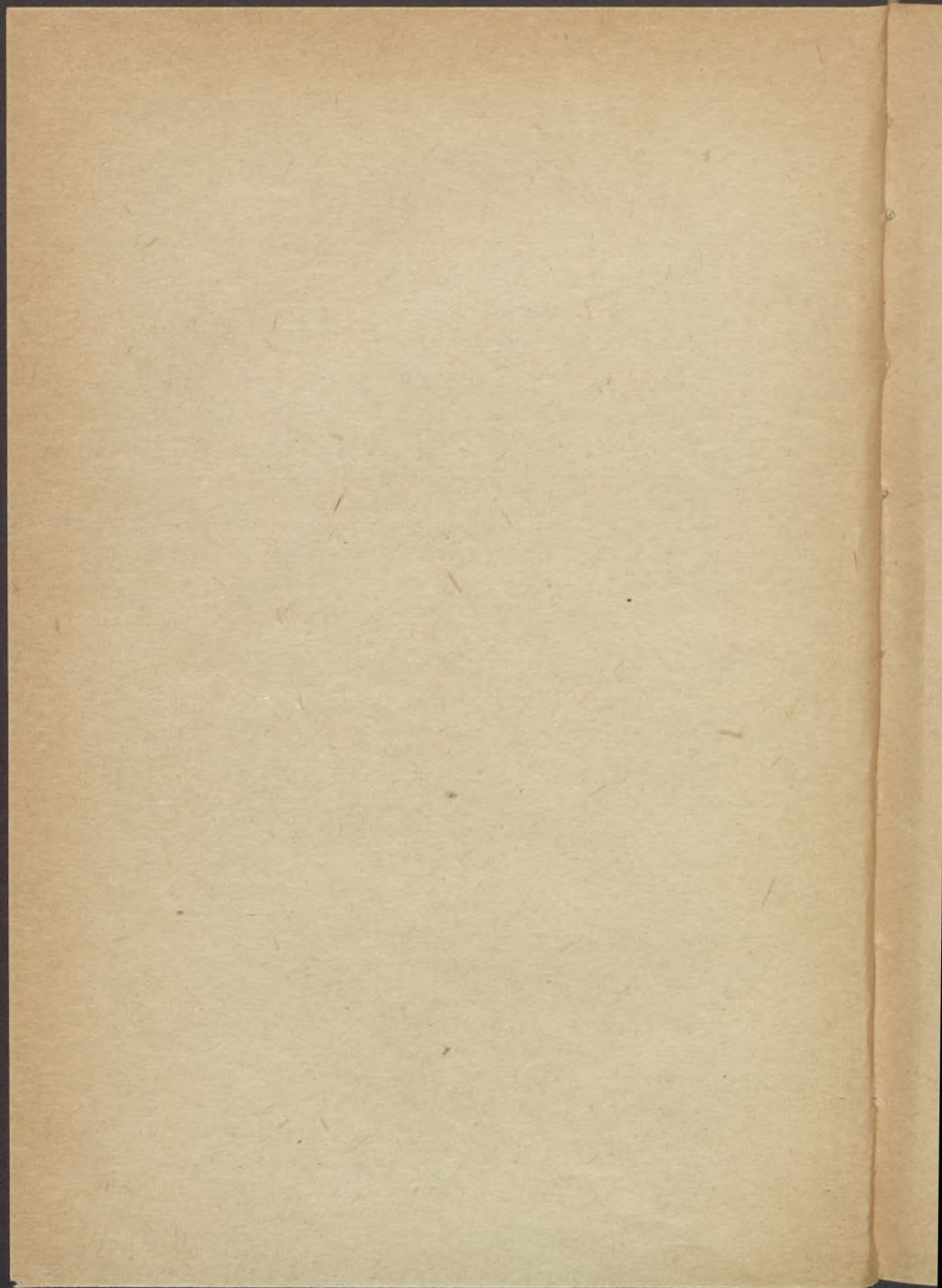
A kiadásért felelős : Dr. Takáts Ernő.
Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
Felelős : Ketskés János.

A leghatalmasabb francia romantikus.

ÉLÉMIR BOURGES

emlékének

*sajnálattal gondolva az életrajzokra,
amelyeket megirhatott volna*

FIGYELMEZTETÉSEK.

Első figyelmeztetésül olvasóihoz és kritikusaihoz fordul itt a szerző és kérve kéri őket, Isten és az igazság szeretetére, ne tekintsék az itt következő elbeszélést „regényes életrajznak” vagy „életrajzi regénynek” és ne jelöljék soha efajta szakkifejezéssel.

Lehet, hogy ez az elbeszélés rossz vagy semmit nem ér; de époszt kell benne látni, nem regényt. A közösségi elem, az epikus visszhang olyan állandó szerephez jut itt, hogy a „regény” megjelölés tisztátalan-nak látszik... Különben el lehet-e képzelni ezeket az uralkodókat, Ferdinándot és Izabellát regényalakok vonásaival? Még köszobraik is elpirulnának a granadai Király Kápolnában, ha tudnák, hogy így bánnak velük.

Másrészt a jelen munka alig tekinthető prózában írott-nak. Csaknem minden oldala versben van írva. Vagy legalább is abban a stílusban, amely a kifejezés üteme szerint se nem vers, se nem próza, — hanem inkább a szónokok előadásmódja.

Columbus születése titkának megoldásánál, pontosan, költői szabadsághoz folyamodtunk. Azzal, hogy a Navigátort a Tenger fiának tesszük meg, nem prejudikálunk születési helyét illetőleg és nem vetünk gáttat az életrajzi adat elé, amely őt Genua vagy Tortosa fiának tekinti. Ez a kérdés egyébként erős vita tárgya volt abban az időben, mikor ez a könyv íródott.

A széleskörű tudásnak az előtt az áradata előtt,

amely e körül a kérdés körül forr, úgy gondolom, nem hihető, hogy egy mítosz által sugallt vélelem kalandosabb, mint egy okmány által sugallt vélelem.

*

Mindazt, amit ugyanez a szerző másik művének, Goya életének, előszavában kiemelt, hogy az életrajzíró nem felelős a stílusért, melyben elbeszélése formát ölt, — amely stílus csak bizonyos fokig van alávetve saját előszeretetének, hanem sokkal inkább a személyiség belső törvényétől függ —, mind érvényben levőnek és alkalmazhatónak tartja jelen esetben is. Ha Goya a barokk stílust követelte meg, Ferdinánd és Izabella a platereszkre¹ kényszerít rá.

Csak ezesetben a dolog még komolyabb. Ennek a könyvnek számos lapján eljutunk addig a végső pontig, ahol be kell ismerni, hogy az uralkodó, mintegy a földalatti rétegekben ható elem — akárcsak az a színelőadás, melyet a festő vásznának ad s amelyre mint első rétegre transzparens színekkel fest —, a nő lényeg titkaiba vágó rendhez tartozik. Titkok, melyeket a szerző csak úgy ismerhetett meg, hogy a személytelenséghez s az elragadtatáshoz egészen közeli lélekállapotba merült el.

•

A formális eljárási módok is ugyanazok, mint amelyeket a „Goya élete” megírásánál követett. Az elbeszélés fejezetekre oszlik, de mindegyikben számos szakasz rögzíti le, teszi, hogy úgy mondjuk, mozdulatlaná a cselekmény menetét, folyamatosságát egymást követő mozzanatok össze nem függő sorozatának jelenlétével helyettesítve; mint amilyen — természetesen ezeknek az elemeknek határtalanul nagyobb érintkezésével — a mozgóképszalag.

¹ A barokknak egy túlszűfolt formája, mely főleg a gyarmatokon fejlődött ki s az ötvösremekekre emlékeztető díszítő motívumokat használ.

A mozgókép párhuzama idézhető minden egyes szakasznak kétrészsre való osztásával kapcsolatban is; ez a két rész: rövid tartalom, amely a széljegyzetet vagy az alcímet helyettesíti és maga a szöveg, melyet a vászonra vetített jelenethez lehet hasonlítani. De míg a mozgóképnél a jelenet alkotja a legkonkrétabb elemet és az alcím viszonylag elvontabb és inkább az értelemhez szól, addig itt megfordítva a történés kerül a tartalmi kivonatba és a szöveg adja elő, ha ennek helye van, az eszmei kategóriákat.

... Más figyelmeztetéseket is lehetne az előzőkhöz fűzni. De valahol mégis csak meg kell állni.

ELŐSZÓ.

Goya élete elbeszélésének bevezető lapjain jelen könyv szerzője néhány szóval utalást tett arra, amit később „az életrajz titkának” kellett neveznie. Azt hangoztatta ugyanis — biztonságát nemcsak egy intuícóra, hanem módszeres következtetésre alapítva, amely következtetésnek főirányítói korunk bizonyos tisztázott eszméi voltak, összhangban ilyen élettani alapelvekkel is, — hogy bármely emberi személy létét, legalább is, a kettősség jegye alá kell helyezni; ama kettősségé alá, amely egykép jelentkezik szerves állagában (Weismann megkülönböztetése szerint a „testi plazma” és a „csirázó plazma” közt) és élettani átöröklésében (a Mendel által felfedezett „uralkodó” és „megsemmisítő” jellemvonások alapján)... És hozzátette: „Részünkre függőben marad a kérdés, megtudni, hogy egy harmadik elem véletlenül nem egészíti-e ki a két elsőt... De ezt a pontot illetően teljes a csönd. Teljes a csönd addig az óráig, míg bizonyos, jelenleg még titokban tartott, személyes teológiai tanulmányok az érettség állapotába nem jutnak.

Oktalanság volna tölem azt mondani, hogy ez az óra már ma ütött. Mindamellettközeledik; és azt gondolom, hogy nincs már akadálya, sőt előnyös is fellebbenteni a fátyol egyik sarkát. Összefoglalva — és hogy szigorúan lélektani nyelvet használjak — bevallhatjuk itt, hogy ezek a munkálatok arra irányulnak, hogy a szellemi élet világos területét, amelyet „öntudatnak” nevezünk, nem helyezik már ennek a szellemi életnek csúcspontjára (ahová azóta helyezték, mióta az „öntudatlan” felfedezése lehetetlenné tette az „öntudat” és a „szellem” descartesi megjelöléseinek azonosítását), hanem egy közbeeső tájékra, amely alatt,

mint tudjuk, az öntudatalatti alsó régióival érintkezik, de felül közös határterülete van egy harmadik régióval is, egy felsőbb régióval, amelynek létezésébe és erőibe alig kezdünk még bepillantani.

„Öntudatalattiság”, „öntudat” és „öntudatfölöttiség” három olyan valóságot alkotnak így, amelyekhez nem volna nehéz, a lélektani nyelvről más nyelvre térve át, határozott alakok szimbolumát társítani. Hosszú vita elkerülése végett és hogy ne kalandozzunk nagyon előre a leleplezések útján, érzük be a jelen viszonyok közt a „szimbolumnak” ezzel a laza és kényelmes kifejezésével és mondjuk, hogy, ha a Sátán kifejezés szimboluma lehet annak, ami az emberben öntudatalatti, homályosan a Kozmoszba merült, úgy az Angyal kifejezés az öntudatfölöttit szimbolizálhatja az emberben, azt, ami az embernél, lényittasan a Menyekben gyökerezik... Mert tudni kell, hogy fölfelé haladó irányban is vannak gyökerek. Levelek és ágak a fánál szintén egy nemét jelentik a gyökereknek, amelyek az ég erőit szívják, mint ahogy más gyökerek, a lentiek, a föld nedveit szívják föl.

Éppen úgy mint a fának, az emberi lénynek is vannak gyökerei és vannak ágai, melyek egy más nemét alkotják a gyökereknek. Személyes alkatának van egy zónája, egy tartománya, amely a sátáni jelzőre érdemes s egy másik, mely az angyalira méltó. Ez az általános törvény, de ami a különböző embertípusok szerint változik, az ezeknek a zónáknak aránylagos terjedelme, helyzete és jelentősége. Bizonyos embereknél mintha minden gyökér volna, másoknál meg minden csak lombozat; megint másoknál végül alkatilag és lelkiileg főképp a középső régió fejlődik ki: a szár, a törzs.

Az első fajtánál a sátáni tényező van túlsúlyban a másik kettő fölött, uralkodik rajtuk, elárasztja egész területüket. A másodiknál az angyali tényező kerekedik felül, övé az uralkodó és az elárasztó szerep. Azok végül, akiket a középső régió túlfejlődése jellemez, a Sátánnak és az Angyalnak is csak elmosódó szerepet engednek. Ezek emberek az emberek

közt, az emberi állagból táplálkoznak, az emberrel dolgoznak az emberért. Egyéni létük emberiségéből van szöve, át van itatva az emberi közösség érzésétől, a társadalométól, mint ahogy másoké az ég sugaraitól vagy a föld nedveitől van átítatva. A szentség nevezetes illata és a nem kevésbé nevezetes kénszag eltűnik a szociális embernél a tömeg szaga előtt. A tömeg szaga, ha úgy tetszik, kénszag és még szentszag is, de annak egy sajátos fajtája, amely a tömeg sajátja.

Meg kell itt jegyezni, hogy figyelmünk hamis nyomra ne tévedjen, hogy az előző osztályozásban, egyáltalán nem kell bekapcsolni a minőségi sajátosságokat, amelyek érdemi fokozatban tulajdonai a három figyelembe vett típushoz tartozó valamennyi egyéniségnek. Tévedés volna szükségképpen köznapinak tartani azt a lényt, akinél a szociális hivatást és a tömeg szagát fedeztük fel. Elég csak annyit mondani, hogy ebbe a csoportba tartoznak, szükségképpen ide sorozandók a nagy mesterek, leglángolóbb előszeretetünk tárgyai — azok a nagy mesterek, akik kitűnnek az anyagnak szükségleteinket és gyönyörűségünk fokozását szolgáló megmunkálásában — és a nagy politikusok, és ezek közé soroljuk a nagy uralkodókat és nagy kapitányokat, akik az emberek szolgálatában, magukat az embereket munkálják meg (nem is szólva a nagy orvosokról, akik szenvedéseinket enyhítik, sem a nagy nevelőkről); a zsenialitás kétségkívül nincs kizárva az életrajznak arról a területéről sem, ahol inkább az emberi jótékonyiságnak adóznak bámulattal, mint az Angyal vagy a Sátán működésének. Zseniális a szociális ember éppen úgy lehet, mint az angyali vagy a sátáni ember; s ez utóbbiak a maguk részéről éppen úgy lehetnek köznapiak, mint az előbbiek.

Azt sem kell hinni, hogy ezek a minősítések prejudikálnak azoknak az erkölcsi értéke tekintetében, akikre alkalmazzák őket. Egy igaz ember tartozhat a sátáni típushoz is és megfordítva, egy angyali lény lehet gonosz és álnok, mint Lucifer, aki több angyalinál, hiszen angyal volt. A „szociális” ember előtt a maga

részéről hasonlóképen nyitva áll minden út. Az igazsága és az igaztalansága erkölcsi személyisége elé tárul; a szürkesége és a dicsősége zsenijének kínálkozik.

Engedtessek meg nekünk, hogy még egyszer utaljunk a csodálatos Francisco de Goyáról szóló életrajzunkra. Goya a mi szemünkben a sátáni egyéniség tökéletes típusa, olyan egyénisége, amely a föld forrásaiból táplálkozik, az öntudatalatti sötét régióiba erősen belegyökerezett életből. Az ellenkező pólusra töprengésünk már régóta másik nagyszabású alakot helyezett, — határtalanul nagyobb; a régi világból való ez is, nem mai, tökéletes példája az öntudatföldről lendült és az ég forrásaiból táplálkozó embernek. Nem lévén célunk isteni alakot választani, hanem egyszerűen csak angyalit, nem álltunk meg Krisztus személyénél: Sokrates alakja határtalanul jobban megfelelt célunknak. Mert valamennyi filozófus között Sokrates az, akinek élete leggazdagabb égi elemekben, az, aki — egy spanyol népi szólás szerint, amely nagyon megfelel az ember és a fa között vont párhuzamunknak — a „legjobb árnyékot” adja. Egy Sokratesről szóló életrajz tehát párját alkotná a szerző művében Goya életrajzának. Maradna a harmadik kategória. Híjával voltunk egy olyan élet fényes példájának, amely nem volt sem sátáni, mint a művészé, sem angyali, mint a bölcselőé, hanem szociális, — azaz az emberek szolgálatának szentelt, akár a dolgokat, akár az embereket használva eszközül: egy jeles mester vagy egy hatalmas politikus életének.

A Politikus és a Mester közt, melyikre essék a választás? Ott volt egyrésztől Bernard Palissy rokonszenves alakja, egy rendkívül nemes művészetnek ez a mestere ugyancsak ösztökélt arra, hogy rászavazzunk; más résztől erős kísértéssel meredt elénk egy uralkodó — olyan tökéletes politikus, hogy Macchiavelli őt választotta modellül „Principéjéhez” — és egy királyné, ők ketten saját kezükkel kovácsolták azt a nemzetet, amely utánuk és csak utánuk viselte a Spanyolország nevet: Ferdinánd és Izabella, a mi Katolikus Királyaink, nem

régiek és nem is maiak, hanem ott a helyük a Középkor végén és a modern idők hajnalán, mikor a Renaissance órája ütött, a civilizáció elragadó órája.

De Bernard Palissy¹ mesteri pályafutása során, az eseményesség szempontjából, magános ember volt. Élete csak benső jeleneteket kínál az életrajzíró számára: mint a háztűzhely, a fogság és olykor az udvar. Viszont a Katolikus Királyok körül, milyen fölséges díszlet, milyen felvonulása az embercsoportoknak, milyen ámulatba ejtő galériája az arcképeknek! A Nagy Kapitány, Cisneros bíbornok, Columbus Kristóf... S azután ők maguk, máris ketten vannak. Kettőjük közül az egyik nő; alakját felidézni annyi, mint feltámasztani mindazokat a problémákat, melyek a nőt érdeklik, helyzetét a közéletben, a hatalom birtokában, szerepét egy kultúra kialakításában. Ezzel a választással a társadalmi kép határtalanul gazdagabbá vált, határtalanul közelebb jutott a teljességhez, tehát határtalanul több jogot nyert ahhoz, hogy például szolgáljon. Ferdinánd és Izabella politikai élete szimbolikus értékét tekintve sokkal magasabbrendűnek tekinthető Goyának, a festőnek, démonikus életénél, csaknem olyan magasrendűnek, mint Sokratesnek, a bölcselőnek angyalai élete.

És így a tryptichon teljes: Jobboldalt egy tunikás alak; balról egy sisakos figura. Középen egy csoport köpenyes és kardos ember s föléljük egy királyi pár magaslik, férj és feleség, akik nemes egyenlőség mozdulatával nyújtják egymásnak kezüket. Lábuknál pergamentekercsen olvashatók házassági szerződésük cikkelyei.

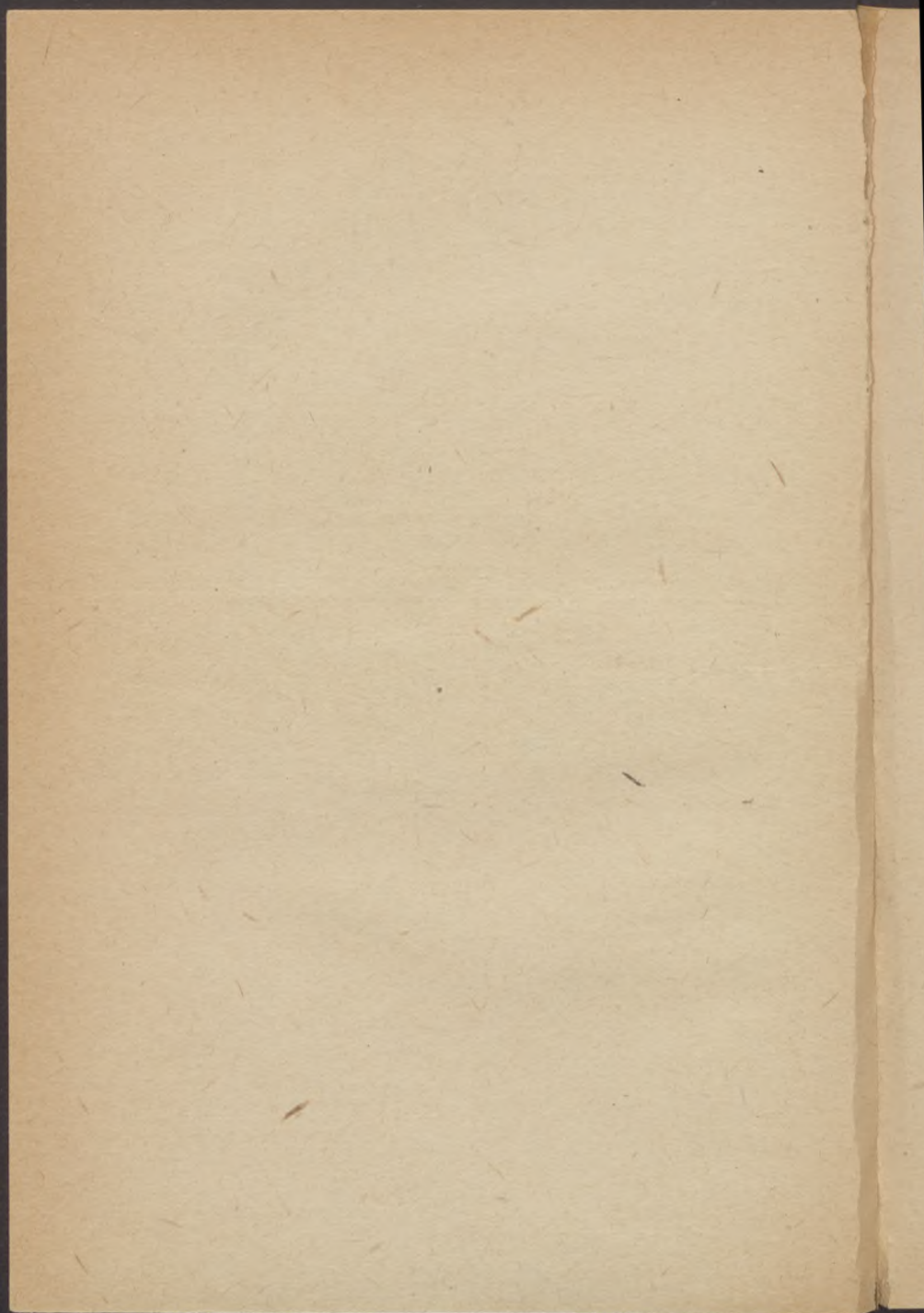
Egy címerpajzs a történelem számára s egy téma a lélektani elmélkedés részére.

„Tanto monta, monta tanto
Isabel como Fernando.”²

¹ Francia zománczó művész, író és tudós, 1510-ben született és 1589-ben vagy 1590-ben halt meg, valószínűleg a Bastille-ban. Ő a francia kerámia megalapítója. Művészeti és bölcséleti munkákat írt. Szerepet játszott Medici Katalin udvarában.

² Annyit ér, annyi ér Izabella, mint Ferdinánd.

BEVEZETÉS
A KATOLIKUS KIRÁLYOK MEGÉRTÉSÉHEZ.

I.

TÖRTÉNELEM, PROFÉCIA.

„*Sub specie aeternitatis.*”

A Szellemnek az a szele, amely annyiszor felkavart, ismét sodrába kap engem, szegény írástudót, aki vagyok... Ezért van az, hogy elhagyva világi filozófus hivatásomat, belekapok a próféta mesterségbe és jövődöt mondok a csontmaradványokból.

Megjövendölöm a multat, mint ez az életrajzírok és történészek kötelessége. A vérbeli történetírók szemében nem ugyanannyit jelent-e a *mult*, mint a *jelen* és *jövő*? Minden jelen annak, aki a dolgokat az öröklet jegyében szemléli.

Te sybillai szél, mely ebben az órában arcomat korbácsolod és égeted, nem észak az, ahonnan te fújsz és nem is dél: te a világ középpontjából támadsz fel, a föld kérgének repedésein, a jövőmondások örök szájain át. Te a világ középpontjából eredsz, a világ Egységéből.

A te sugallatodra szólok egy férfiról és egy nőről, akik a világ egységének szentelték magukat, Spanyolország egységének útján át s akiket ezért tüntettek ki — megkapó leleményével annak a titokzatos géniusznak, mely valamennyi népnél, a nyelvek sorsát intézi — ezzel a melléknévvel: a Katolikus Királyok.

II.

A KATOLIKUS KIRÁLYOK SIRJÁNÁL.

A granadai székesegyházban van a Katolikus Királyok; Ferdinánd és Izabella sírja. A granadai székesegyházban, Andalúzia rejtélyes ékszerében; abban a városban, amelyet ők hódítottak meg, befejezve ezzel a mórok kiűzését az Ibériai-félszigetről és századokra meg-rajzolva Spanyolország alakját.

Itt vagyok kétségkívül a világ egyik legfélreesőbb zugában; az „Oekuménosnak”, vagyis annak a csaknem jelképes alakzatnak egyik határán, amelyben a Régiek előtt az általuk ismert földek jelentkeztek, ameddig kultúrájuk uralma terjedt.

Granadában vagyok, a nagyvárosi civilizáció távoli külvárosában, legszélső határán. Itt még a helyrajzi szóhasználat is ellentmond önmagának és elködösödik. Ime, a nyelvnek egy szép leleménye: következetesen *orientalistáknak* minősítik azokat a festőket, akik Nyugatnak ezt a virágoskertjét ábrázolják vagy magyarázzák.

Hasonlóképen a szélrózsa is megváltozik itt az éghajlatok térképén: a ragyogó dél szívében, Granada hideg télen és kellemesen hűs nyáron.

Granada olyan, mint valami bizonytalan határ. Csak egy lépés még, és az „*Exoterikusok*” (a beavatottak) földjén vagyunk. Róma, a császári Róma, elveszti hatalmát és felségjogait ott, ahol a zilált és egzotikus nyüzsgés, a Szenthegy barlangjainak cigányládása kezdődik. V. Károlynak is egész világhatalmára és ifjúi lendülete klasszikus szellemének tetterejére volt szükség, hogy ebben a városban bramantei, racionális épületet emeljen, hogy egy renaissance palota férfias szerkezetét ültesse be az Alhambra törékeny, nőies és elegikus testébe.

Granadában vagyok és pompázó székesegyházá-

ban. A Királyi Kápolnában, ahol a Katolikus Királyok sírja van.

Ahol a csontok vannak, amelyekből majd jövőndőt mondok.

III.

RIDEGSÉG.

A granadai Királyi Kápolna, Enrique Egas, Pedro Morales és Lorenzo Blazquez mesterek műve késői gót stílusban épült; a síremlékek renaissance stílusúak.

Virágcsokor kőből. A királyok maguk irányították építését. Tizenegy évig dolgoztak rajta. Mikor elkészült, négy évig várt még, mielőtt az illusztris maradványokat befogadhatta.

Szinte mézsugárrá kimunkálva, a századok méhei dongják körül. De nem édesítették meg és nem aranyozták be, mint Tarragona és Salamanca kövei tették. Fehérsége megmaradt, valami hideg fehérség, melyet még a por sem fogott meg túlságosan. A fény is nagyon fehér itt és fellengzős világossággal hangsúlyozza ki a munka finomságait.

Két síremlék van. Az egyik Izabelláé, és Ferdinándé; a másik leányuké, Johannáé, aki tébolyban halt meg és férjéé, Fülöpé, akit Szépnek neveztek. De a testek nincsenek ezekben az emlékművekben: azok lenn vannak a sírboltban, csupasz ólomkoporsókba zárva.

Valami különös konokság kényszerít, még ha a kriptára gondolunk is, hogy néma kérdést intézzünk a síremlékeken fekvőkhöz. Hiú reménység: ezek a képmások nem felelnek. A kápolna fellengzősségéhez hangolva híjával vannak, úgy látszik, minden kifejező elemnek. Nincs a királyné és a király arcában, kezében, magatartásában semmi, ami táplálékot adhatna étvágyunknak öröme, könnyekre, mélabúra vagy isteni háborgásra.

Súlyos, komoly alakok ezek; Velazquez Krisztusának különös, páthosszal tele komolyságára emlékeztetve, zöld termében a madridi múzeumban; erre a magános, egyáltalában nem drámai, kifejezésten, vonaglás nélküli Krisztusra... Fenséges méltóságú, de fenségükben is *nyugodt* alakok; az ember csaknem azt mondhatná, *köznapiak*. Itt fekszenek, fejük a vánkoson nyugszik, kezük gyomruk magasságában összekulcsolva. Teljes kényelemben, mint valami roppant hitvesi ágyban. Testük egyetlen ponton sem érintkezik; kezükön nyoma sincs semmi átszellemültségnek. A két húnyt szemű, súlyos arc még csak nem is fordul egymás felé. Ferdinánd és Izabella alusznak és nem ismerik egymást álmukban...

...Az est leszálltával egész jéggé dermedtnek éreztem magam a granadai székesegyház Királyi Kápolnájában. A profétai ihlet hasztalan bizgatott ennek a megkövült kertnek vigasztalanságában... És ekkor megértettem, hogy nemcsak csontok fölött kell jövedőt mondanom, hanem rideg csontok fölött.

IV.

POLITIKA.

Megerősítette szívét és a hirtelen indulat hajlandóságát ébresztette fel benne, mely arra jó, hogy valaki Úr és Király legyen és parancsoljon a világnak...

(Huarte de San Juan, A szellemek vizsgálata.)

Hagyjuk még kissé tovább dolgozni a nyelv homályos ösztönét. A spanyol családi életben egy meglepő kifejezésmód dívik: az apóst és az anyóst — gyakran a mostoha apát és a mostoha anyát is — „*padre politicónak*” és „*madre politicónak*” — politikus apának és politikus anyának szokták nevezni... Úgy az egyik,

mint a másik esetben ugyanaz az árnyalata van a szónak; a ridegségnek azt a benyomását teszi ránk, mint amelyet Izabella és Ferdinánd szenvtelen és pompázó síremléke előtt érzünk. De figyelem! A rideg szárazság gyakran a tűz gyermeke. Ezek alatt a hideg képek alatt sírbolt nyílik. És a sírboltban összeszáradt csontok nyugosznak, igen, de ezeket az akarat tüze égette ki, az egységért lángoló, türelmetlen hév. A politika, az Államrezón. Az Állambölcseesség fagya és tüze, a Politika fagya és tüze.

Ferdinánd és Izabella együtt van itt téres márvány szobájában. Ferdinánd egyik modellje volt Macchia-vellinek; ami Izabellát illeti, ő soha, egyetlen pillanatban sem engette át neki legcsekélyebb előjogát sem. Úgy voltak hitvestársak, mint amennyire egy após apa, vagy amennyire egy mostohaanya anya lehet. „Politikai házastársak” voltak. Mindegyiknek ott volt életében épp úgy, mint ott van halálában, szenvtelen szobra alatt mély és titokzatos sírboltja.

Belül rejtőzött a tűz: kívül súlyos komolyság jelentkezett. A század fellengzős, fellengzős maga Spanyolország is. Mert a század is és Spanyolország is politikus volt. De újra azt mondom: legyünk óvatosak. Emlékezzünk Stendhalra: „A fellengzős természetnek a fellengzősség természetes”.

Kiszáradt csontok, politikai csontok. Ezt a történetet, amelynek politikainak kell lenni, száraz történetté fogják formálni. Szárazzá teszi a feszültség, szárazzá a türelmetlenség. Ellentétes irányú szelek ütköznek; jóslásomé nekiront a politikáénak s ez az ütközés sivár port kavar föl, amely szárazzá teszi a száját. Mindennek az akarás és türelmetlenség közt kell itt elhervadnia, ha minden „politika”, ha semmi nem adhatja át magát a tiszta kontempláció gyönyörűségének.

V.

BOLDOGSÁG VAGY A HATALOM AKARÁSA.

Milyen szakadék választja el Dom Pedro Batalhának azt a romantikus portugál síremlékét — „amely csupa vágy, vágy, vágy...” — lírai erőfeszítésében a végtelen felé, Ferdinánd és Izabella e „politikus” mauzoleumától. Mert a vágy önmagából táplálkozik, míg a türelmetlenség önmagát emészti fel. A vágy megérti a boldogságot, a türelmetlenség nem. És minden másnál kevésbé az egyiséget áhító, racionális türelmetlenség, az egységért égő győtrelem.

Ennek a könyvnek küszöbén, ennek a kalandnak a küszöbén, mondjunk hát búcsút a legcsekélyebb jelenet, sőt a legcsekélyebb szó reményének is, amelyben utalás lehetne a boldogságra. Itt az ellenlábasainál fogunk élni annak az erkölcsi világnak, amelyben, más nagy árnyak közt, a jó Horatius mértékletes és mosolygó alakja jár az élen. Mert azok a lények, akik itt megjelennek majd, soha nem éreztek hivatást a boldogságra. Csak egy hajtotta őket, a parancsolás hivatása... Egyáltalán nem ismerték az elmélyedés gyönyörűségét — a pártatlanságot, iróniát, szépséget, jóságot, emléket, reményt, mélabút, elméleteket, világságot, könyörületet — egyedül csak a hatalom akarását ismerték.

A tekintetnek, melyet bármely emberi lény a külső világra vet, két sors van fenntartva: a vízé vagy a tűzé. A tekintet, mely olyan mint a víz, alkalmazkodik a külső világhoz, annak alakját ölti magára, mint ahogy a víz az edény alakjával frigyesül. Az a tekintet, mely olyan mint a tűz, elhamvasztja a világegyetemet. A tűztekinetet elemésztí a világot erejével... De egy ember tekintetében benne van egész tevékenysége, egész élete. Horatius költészete kellemesen dédelgető víz volt; a Katolikus Királyok politikája elemésztő tűz.

És előfordul még más dolog is. A tekintet, mely a

világot szemléli és hozzá igazodik, jelentőséget, szilárd tartalmat, változatosságot, hogy úgy mondjam, és sűrűséget ad a világnak. „Elég, ha hosszasan nézünk egy tárgyat — mondotta Flaubert —, hogy érdekessé váljék.” Viszont a tekintet, amely parancsol és uralodik, felemésztve legyalulja a világ szövetét; megsemmisíti a jelent a türelmetlenség tűzével.

A türelmetlenség, a másnap felé feszülő minden erejével, elfogyasztja a jelen napot, azt a mát, amelyet az elmerülő nyugalma dicsőséggel emel és táplál, mint valami tavaszi nedv.

VI.

POLITIKA ÉS KATONASÁG.

„Riadj, trombita! A tüdőt bele!
Zengj vér és halál hangos hírnöke!”
(Macbeth, Szabó Lőrinc ford.)

„Trombiták...”

Miféle álom ihletett gyermekségem idején, egy Shakespeare-fordításban, e hősi jelenet játékanak olvasására? Ime: a király kilépett a színre és parancsot adott. Belépett a királyné és nagy bűnt követett el. A harcos visszavonult sátrába, hogy pihenjen. A sereg együtt van, a lovagok indulnak a győzelem vagy a halál végzet felé.

„Trombiták...”

A harci harsonáknak nem volt meg Shakespeare, még kevésbé a Katolikus Királyok idejében az a pontos rajzuk és szertartásos lendületük, amelyet majd idők folyamán a Napkirály udvarában érnek el egy barokk stilizálás összetett hatásai révén, vagy Bajorországban és Ausztriában a modern zene születésével... Ezek még csaknem vad rikoltásai az ércnek, vadállati üvöltések, céljuk, hogy bátorságot adjanak vagy megrémítsék az ellenséget; olyan távol vannak a finomveretű hangzatoktól, amelyeknek azóta becsületük van, mint a hangutánzás a beszédétől.

A seregek úgy köszöntik a trombitaszóval a kezdődő csatát, mint ahogy a kakas hajnaltól kezdve köszönti a delet, mely hajnal óta érik az égen. A sereg hát hatalmas állat, amely mozgásban van vagy pihen, ugrik vagy összeszedelőzködik, támad vagy menekül. Egészen véve egyetlen szervezetté tömörül, valami nagyszerű egységgé. A harsonák a hangjai, a dobok a lélegzetvétele; a zászlók tollakul szolgálnak neki, a kardok karmokul és szarvakul; és a tüzelés — a halálos tüzelés, mely akkor kezd visszhangzani Európa csatamezőin — a méreg, amelyet kiválaszt.

A történet, amelyet elmondani készülünk, úgy jelentkezik előttünk, mint egy sereg csataterén. Ime... Fölkerekedik, menetelni kezd, előre tör. Már lélegzik... Már dübörögnek a dobok; már a szelekbe szórják hősi rikoltásukat.

Trombiták...

VII.

A HADSEREG „BENN VAN”.

Ez az az óra, amikor a feudális többség végső ellenállását legyőzi a Monarchiák egyszintrehozó nyomása. A nemeség azon az úton van, hogy „Udvarrá” váljék. De a harcias korszak ellenállásai és csökevényei még az előtérbe tolokodnak és közreműködnek az új kor arcúlatának kialakításában.

Mégis, vigyázat! Nincs szó, nem is lehet szó olyasvalamiről, ami kizárólag vagy főképen katonai. Az, ami ezzel az uralommal Spanyolország számára, a világ menetének ütemére, megnyílik, az Új Kor, amely ismét szétválasztja, mint ahogyan a klasszikus Ókor legjobb időszakaiban volt, a Politikát és a Háborút.

A Középkorban, kissé távolabbról és a maguk együttesében szemlélve a dolgokat, ez a két tevékenység csaknem elválaszthatatlan egységben jelentkezik előttünk. Ezentúl nem lesz már így. Lesznek emberek, akik egy palota termeiben döntenek a népek sorsáról,

míg mások, akik olykor nem is ismerik majd az előbbieket, harcolni fognak értük a távoli csatatereken.

A Katolikus Királyok azzal kezdik, mindegyik külön-külön kezdi így, hogy ők maguk olyan hadvezérek, akiket még a Középkor levegője vesz körül. De mindegyikük csakhamar befejezett típusává lesz a „Politikusnak”. A firenzei titkár a „*Fejedelem*” mintaképeül választja Ferdinándot; de Izabella nem kevesbé ügyes, nem kevesbé macchiavellisztikus; nemének minden hajlamát az ármányra egy világos és hatalmas politikai elgondolás eszközévé emeli ez a nő, aki éppen olyan fortélyos módszereiben, mint amilyen nemes céljaiban.

De ha a politika ekkor elválik már a hadviselés-től, lényegében, legalább ennek a korszaknak a monarchiáiban, még mindig harcias marad. A harciasság jegyétől szabadult királyi magatartás csak később válik lehetővé, mikor a politikát a *közigazgatás* kifejezéssel kezdik fordítani. Pillanatnyilag a közigazgatás még alig van születőben. Egy Udvar belső szerkezete még egy erősségé vagy várkastélyé. Bizonyos pontig úgy táboroznak Valladolidban, mint ahogy Varsóban táboroznak. A király „felvonultatja erejét”... Ami annyit jelent, hogy még nem ő „az erő”.

Van egy spanyol közmondás, amely képletéül szolgálhat az örökletes dinamizmus ama folyamatának, amely mindig beigazolható, valahányszor egy társadalmi intézmény lényege legmélyén megőriz valamit abból a lendületből, abból az erőből, amelyet egy megelőző intézményből vett át s amely, látszat szerint le van rombolva. A spanyol azt mondja: „*La procésion va pro dentro*”, vagyis hogy a körmenet benn megy végig a templom belsejében. Helyettesítsük be a „körmenetet” a „hadsereggel” és egyszerre megértjük a lényegét a politikai tevékenységnek, mely az Új Kor elején alakul ki. Abban még, jóllehet politikáról és udvarról beszélnek, *ott van benn a hadsereg*...

Trombiták...

VIII.

KATOLIKUS IZABELLA NEM JEANNE D'ARC.

Próbáljuk még jobban elmélyíteni, mi volt ez a királynő.

Határozzuk meg pontosabban: ebben az átmeneti állapotban benne van úgy a király, mint a királyné, de nem állnak ugyanazon a ponton. A király, átváltva a politikai típusra e típus mintaszerű példaképévé tér meg: a királyné nem fejlődik ilyen tiszta jellegűvé. Tény az, hogy amilyen módon királyi tevékenységét gyakorolja, abban nemcsak a hadsereg „van még benn”, hanem a harcias levegő könnyűszerrel ki is szívárog belőle, és ez a politikus asszony még megtartotta egy hadvezér erkölcsi vonásait.

Mindamellet mégsem olyan stílusban seregvezér, mint Jeanne d'Arc — fehér homlok, melyet sisak övez, gyöngéd kebel, melyet összeszorít a páncél, kis kéz, amely labarum módjára hosszú kardot csóvál. — A női állapottal, a női alkattal sokkal inkább összhangban álló (figyelmen kívül hagyva még az anyaság fizikai tényét is) — prózai és földszintjáró foglalkozás az övé, semmiesetre sem kevésbé hősi, a csapatok, vagyis ebben az esetben Királysága érdekében gyakorolt gondos tevékenység. A „háztartást” nem szabad elhanyagolni még a hadseregben sem; és ha a legspanyolabb szent, avilai Teréz azt merte mondani, hogy Isten jelen van a főzfazekak közepén is, a szintén ízig-vérig spanyol Izabella nem átallott hozzányúlni ahhoz, amit készséggel neveznénk hadserege főzfazekainak. Ha bátorságunk van a képet folytatni, azt mondhatnók, ha Jeanne d'Arc a lovasság vezére volt, úgy Katolikus Izabella a hadsereg-ellátás vezére. Attól sem riadnánk vissza, hogy „főkantinosnőnek” nevezzük... Katolikus Izabellának ebben a kantinjában egy modern szellemű szuverénítás világos dicsősége tárult meg Spanyolországnak, itt született meg az a valami, ami később „ál-lamigazgatás” néven fejlődik majd ki és rendszeresül.

Másrészről elengedhetetlen alapos megfigyelés tárgyává tenni ezt az aktív háztartási elemet, hogy kellőképp számot vethessünk azzal a sajátos lélektani árnyalattal, amely Izabella királynénál a központosító törekvést megvilágítja. Mert mindent összevéve, ez a törekvés nem volt kizárólagosan sajátja; meglehetősen különböző érzelmekkel vegyest, férjét is lelkesítette; áthatotta ugyanakkor a korszak minden uralkodóját, akik valamennyien érdekelve voltak a feudális zűrzavar ellen, a feudális szétszóródottság ellen vívott küzdelemben és arra törekedtek, hogy a nemesi kiváltságok romjain felépítsék a központosított egyeduralkodó államot, amely a XV. század végétől fogva a nagy modern nemzetek alkotó alapelvét teszi. Csak a faji érzésnek, amely a központosító politika alapja, van Izabellánál meghittebb forrása; személyesebb és hitelesebb éppen azért, mert alázatosabb színezetű. Nem valami döjfös lendület az, ami hajtja, még kevésbé a nagyurak kihívó elbizakodottsága. Ez a rend és a rendezkedés étvágya, majd azt mondtam, a takarítás.

Akár csak egy példás háziasszony, aki szenved, ha egy elhagyott vagy a cselédektől rosszul gondozott lakásban a helyükről elmozdított bútorokat, a felhalmozódott port, a foltoktól borított falakat és szőnyeget és a sarkokban a pókhálókat látja, úgy a királynénak is, akinek értelme abban a garázda és fejetlen korszakban nyiladozott, amely Castiliában IV. Enrique utolsó éveitől kezdődött és amely anarchiát még súlyosbították később a trónutódlási perek és a Beltranejával tartó nemesség lázadása, bizonyos fajta undort kellett éreznie, valami *degoût-t* mindennel szemben, ami ellenállt annak, hogy az illendőség és egység keretei közé vezessék vissza. Derekassága így idővel abban nyilatkozott meg, hogy vidáman és rendületlenül vállalta a söprés, a takarítás, a portörlet és a szellőztetés feladatát... És amikor a fejére tette a koronát, olyan volt az neki, mintha csak afféle csomóra kötött vászonkendőt illesztett volna fejére, aminővel a háziasszonyok

védik fejüket a tisztátalanságok ellen, amelyeket durva munkájuk mindenfelé fölkapar s amely ott szállong körülük a levegőben.

Kormánypálcája minduntalan söprő alakját ölti magára. A hit vize nemcsak a föld kereszténnyé tételére szolgál neki, hanem öntözésre is. A kultusz keneit nemcsak illatszerekül használja, hanem fényesítő pasztáknak is. Úgy újítja meg a világegyetemet, ahogy egy lakat vasát kifényesítik. Egy kolostor szabályait helyreállítani olyan neki, mint egy szekrényt kiszellőztetni. Mikor minden buzgalmával üldözőbe vesz nemeseket és banditákat, az a benyomásunk, mintha patkányokra és svábbogarakra tartana hajtóvadászatot. És az a nagy vállalkozás, amely a zsidók és mórók kiűzésében érte el tetőpontját, afféle feladat volt számára, mint a castiliai ház alapos nagytakarítása, kemény harc a nyüzsgő poloskák ellen.

IX.

AZ UNDOR.

Fenomenológia.

Van egy félfilozófia, látszatra elég modern is még hozzá, amelyet közkeletű szóval „fenomenológiának” szoktak nevezni. A fenomenológia nagyképűen és pongyolán beszél bizonyos dolgokról, amelyekkel eddig költők foglalkoztak ugyancsak pongyolán, de azzal a mentséggel, hogy ők nem nagyképűek és a filozófusok nagyképűen, de legalább azzal az érdelemmel, hogy szatosak voltak.

Ez nem akadályoz meg abban, hogy alkalomadtán esetleg el ne olvassunk egy vagy más munkát, amely a fenomenológia címkéje alatt jelentkezik. Például legutóbb Kolnai Aurélét „Az undorról”. Ebben igen értékes megjegyzéseket találunk, amelyek segítségünkre vannak abban az erőfeszítésben, amelyet a lélek megértése érdekében teszünk.

Kolnai szerint az undor és a szorongás a védelmi

eszközök két főtípusát alkotják. Az undor a legszorosabban hozzá van kötve ahhoz a dologhoz, amely felidézi, és az alany részére, amely érzi, ez a szoros közelség veszedelem lehet, főképp akkor, ha az undorhoz valami vonzóerő társul. Az élőlény tehát ellenáll annak, hogy átadja magát ennek a vonzásnak... Ösztönösen rájön arra, hogyha engedne, elveszítené magát, vagy helyesebben mondva, felszívódnék egy őt sokszorosan felülmúló fajtába, valami nyüzsgésbe, például rovarok hemzsegségébe. A nyüzsgésnek, a szétszóródásnak ez a jegye lényeges az undor tárgyában. Ezért van az, hogy az undor felidézőinek elsősorban mindig a rothadás tüneteit tekintik. Hasonló sajátságot tulajdonítanak az apró és gyorsan szaporodó rovaroknak. A túlzott élettlenület minden formája aránytalanul kis helyen felidézheti ezt a jelenséget. Következésképpen a józan ész elnyomja. A józanész, az erő, mely egységhez vezet.

Castiliai Izabella, ha meg akarjuk határozni: *tiszta asszony, aki érzi az undort.*

X.

LÁTOMÁS.

E koponyának egykor nyelve volt, szépen tudott dalolni.
(Hamlet.)

Az ébresztő megszólalt a kiszikkadt csontok fölött. Az ébredő értelem fénye kezdi a sírokat — az ő kriptájuk mélyéig — világossággal elönteni. Ebben a születő világosságban (pontosan abban az órában születik, mikor az éj előnti a Katolikus Királyok kápolnáját) látomás tárul elém. A csontok összeállnak és a testek felserkennek. A fény tükröződéseiből tájak támadnak. Hogy érzéksalódásba ringasson, minden színt kap és kézzelfoghatóvá válik.

A háborút Ferdinánd külön vívja. Izabella is külön. Kemény vállalkozások árán lesz meg az egység. Ott látjuk ezt az asszonyt párthívei élén; azokon az uta-

kon léptet lovával, melyek egyenesen Portugáliába visznek. Sehol nincs kitérő. Azok közt, akik követik, ebben a vészterhes órában, mindössze hetven lándzsát számolhatunk meg. Kicsivel több ez kíséretnél, kicsivel kevesebb csapatnál. Van benne valami a seregből, van valami az Udvarból is, vándor udvartartásból ebben a kis embercsoportban Castilia ösvényein.

Vannak ezek közt az emberek közt férfiak és nők... Mindössze hét nő, nem számítva a Királynét. Ezek: a házvezetőnő, a komorna; doña Beatrice, doña Mencia, doña Leonora, ennek idős anyja és fiatal duenája, akiről az a szóbeszéd járja, hogy a püspök ágyasa. A püspököknek is meg van a maga külön kis udvara a nem sokkal nagyobb Udvar kebelében: egy apát, két misés pap és egy rossz arcú klerikus, akiről nem tudni fel van-e szentelve, vagy nem. Van azonkívül még egy írástudó, néhány különböző alkalmaztatású személy és két szakács, akik közül az egyiknek Leonora öreg anyja segít; egy zsidó orvos, akire előkelőbb születésű útitársai rossz szemmel néznek s akinek hivatásánál alacsonyabb rangot kell betöltenie a csoportban. Végül két kormányzó, aki jövődöbéli erődítéseire vár. A többi mind fegyverforgató ember.

Arra, hogy éjjel letáborozzanak és megpihenjenek: két sátruk van. Azok közül is összerongálta egyiket a délnyugati forgószél, amely tegnapelőtt kerekedett fel. A sátrak valami szekérfélén utaznak, amely elé két öszvér van fogva. Harmincöt lovuk van. Másik szekéren, amelyet emberkéz húz, nem kis rémületre két hordó puskaport visznek, új harci eszközt, amelyet nemrég vezettek be Castiliába. A katonák nincsenek mind felszerelve vértezettal: a vértezet kezd eltűnni és mert a szegénység segít ebben, gyorsan tűnik el. Viszont mindenkinek nagy szakálla és hosszú haja van és gyakran ott szárad és kergesedik a borostás arcon egy-egy rosszul zárult seb véres hege. Az egyik kapitány vak. Egy másiknak el van vágva a nyelve s így beszélőkéességétől megfosztva, üvöltözve ad parancsokat.

Legjobban a szomjúság gyötri őket. A Tierra de Campos ösvényeit nem szeli át se patak, se csatorna, mégcsak egy vízlevezető árok sem. Nincs egyetlen fa vagy bokor sem, hogy árnyékot adjon a kemény kovaföldön. Az utolsó búzaföldek Zamora környékén hullámzottak. Itt a föld annyira lapos, hogy a szemhatár köralakúnak látszik. Július havában lehetetlen volna itt menetelni. Szerencsére közel van az ősz és acél felhők sűrűsödnek össze potrohos tömegekké. Árnyékuk együtt fut a földön a szél jártával, még mindig élénken, jóllehet már megcsitulva a tegnapelőtti orkán óta. Hozzá még a szél olyan meleg, hogy növeli a szomjúságot. Négy óra, pár ember tudott inni egy víztócsából egy elhagyott kolostor rombadólt falai közt, ahol kecskenyáj talált menedéket. A puszkaporos szekér hátulján két korsó lóg, de az, amit tartalmaznak, a királyné számára van fenntartva. Néha-néha, lopva a püspök iszik egy korty bort egy fekete kulacsból, amelynek szűk nyakát a tollnok tartja oda kiszáradt, vén szájához.

Úgy öt mérföldnyire Zamorától a társaság számárcsontvázra bukkan. A kemény kő a napra hagyja az állatok ganéja megszáritásának gondját és a nap megteszi kötelességét. Az út tehát tiszta volna a kis csapat lovai nélkül, amelyek hol elől vonulnak, hol hátul. Az egyik olykor megriad saját árnyékától, kiugrik és megtörténik, hogy egy lovas a nyeregből kivette, nevetés közben földre pottyan. De senki sem mert nevetni, mikor a Királynét látta hasonló körülmények közt leesni a lóról...

Könnyű esés, térdre. Az állat nem ment gyorsan. Nincs semmi baj? Nincs. De a földön, amerre az előrs elhaladt, kis halom lóganéj hever. És a királyné, akinek szenvedélye a tisztaság, inkább az undortól sápad el, mint az ijedtségtől.

Néhány fegyveres ember lép oda, köztük egy zászlótartó, mert nem mondtam, hogy két zászló kíséri a hetven lándzsát. Mind a kettő éppen olyan tépett, mint dicsőséges. És mind a kettő szemrehányás-

ként mered az égre, míg a királyné térde az undok trágyadombon pihen.

Trombiták... mert a lándzsásokon kívül, a zászlók, a püspök, a szakácsok, az egész kis különítmény is megértik a trombitákat.

XI.

A FELSÉG A SZENNYBEN.

Hegyek büszke madara, tollaid mennyi vad becstelen játékszerei lesznek.

(Campbell, Walter Scott: *Titokzatos törpéjének* romantikus spanyol fordítása nyomán.)

...Egy-két tiszt odaugrik és néhány katona is. Ennek a közvetlenségnek, a zavar elmaradásának kettős a magyarázata: háború van és Castiliában vagyunk. Csakhamar meggyőződnek róla, hogy nem történt sebesülés és nevetni lehetne az egészen, ha nincs a Királynénak kijáró tisztelet és az a tény, hogy ő maga sem nevet. Undora megakadályozza ebben. A nemes hölgy undora és haragja, hogy ilyen bemocskoltatás megalázása érte. Katonák és lovagok csak néznek rá és nem tudják elhatározni, mit tegyenek. Komoly tekintettel szemlélik. És annak, aki pillantásaik középpontja, van ideje, hogy rebbenéstelen és hidegen megforduljon. Olyan nyugodtan, mint amilyenek majd a síremlék fekvő szobrai lesznek.

Közigazgatás! Megvizsgálják az esetet. Azt teszik, amit a körülmények követelnek. A fejek lehajoltak, néhány lovak már földre is szállt. Közben, egyik udvarhölgyétől támogatva, a királyné minden nagyobb baj nélkül fölkelt. Látni szeretné, mekkora a kár. Összeráncolja szemöldökét — ennek a szőke nőnek sűrű, barna szemöldöke van, ilyennek látom —; ámbraszínű homloka alatt összerándul szemöldöke. Ugyancsak összeszorítja száját is, húsos ajkai elkeskenyednek. Kis keze idegesen jár, rázza, dörzsöli, elsimítgatja szoknyája

ráncaikat. Egyik ezüstcsattos cipője haragosan topog s tapossa az út kavicsait. Ujjai, melyeket a folt érintése izgalomba hozott, szakadatlanul szétnyílnak és összezárulnak. Végül befejeződik a vizsgálat az egyik szolgálattevő dueña közreműködésével. Egy szoknya a szoknyák közül beszenneyeződött, az egyik harisnyán és cipőn folt esett. Semmi egyéb? A dueña biztosítja, hogy nincs. A királyné meggyőződik róla, felegyenesedik, még egy szemlét tart. Nem, nincs semmi.

Ez kényszerhelyzet, és Castilia sohasem kényeskedett kényszerhelyzetekben. Adott pillanatban, mindig oda tudta szegezni a valóságra azt a hideg tekintetet, azt a szilárd pillantást, amely ott van itt is minden ember szemében, — katonákéban, lovagokéban, egyházi férfiakéban; nem fordítják el szemüket, de nem csillan meg szemükben a rosszakaratú gúny legkisebb lángja sem. Nem húzódtak el tőle és a királyné sem húzódott el előlük. És különben is hová menne? Hol találna menedéket, rejtekhelyet ezen a meztelen földön, ahol nincs egy útkanyarulat, nincs egyetlen hepehupa, nincs egyetlen bokor vagy palánk? Ezek a férfiak itt körül mind az orvos szemével néznek. A királynénak és komornáinak keze sebészek kezei. A kényszerhelyzet kétségkívül szigorú, de semmi sem olyan alkalmas a szigorú és nyers kényszerhelyzetek megszüntetésére, mint Spanyolország természetes tisztasága.

XII.

A KAR.

A rendületlen Spanyolország.

Egész Spanyolország ott van: egész története, egész művészete, egész költészete, egész szelleme; ott van Spanyolország lényeges kísérteteivel, amelyek ott ágaskodnak fejükkal a katonák feje fölött, hogy lássanak egy királynét, akinek az jár a fejében, hogy nyomban királyné legyen megint azután, hogy térdé-

vel a mocskokba esett. A plebejus, egészséges, nyugodt, tárgyilagos, kemény és kegyetlen Spanyolország. A nunciai asszonyok döfik bele kardjukat gyöngye mekeik mellébe ott ezeknek a katonáknak a háta mögött. Viriath megtisztítja a tetvektől kecskebőrét és fogával áll ellen a rómaiaknak, mint a farkas. Lucanus megénekli Pharsaliájában a háború borzalmait és olyan tökéletesen idézi fel azokat, hogy Goya rézkarcoló tűje csak megismételheti őket. Az andalúziai vandálok hátsólovuk farán puhítják a nyers húst és úgy eszik minden elkészítés nélkül egy gerezd fokhagymával. A Vitéz és Szőrös IV. Sancho a szitkok özönét okádja apja, a bölcs és piperkőc Alfonz finomkodásai ellen. Rodrigo Diaz de Vivar Burgostól a keleti tengerpartig hatolt előre mindenkire rákényszerítve igazságosztó haramiaságának kíméletlen és egyenlő törvényét. A bandákban harcoló nemes urak kölcsönösen kitépik egymás szakállát és kivájják egymás szemét. Lara hét infánsának levágott feje — látomásunk rendszertelen ugrásokkal szeli át az időt — a hollóknak szolgál táplálékul lándzsahegyre tűzve a gyilkosoktól a várfokon, és „Calatañazorban Almanzor elveszíti dobját”. A haláltánc kihajtja sírjukból a cinikus holtakat rothadásukkal és férgeikkel. Hita főpapja egy szolgálatkész asszony mellett üdül fel és egy hajtasra issza ki „boroskancsóját”. Az inquisitio kezd lenyúzni az eretnekek bőrét és lassú tűzön süti meg őket. És íme, sorára várva megjelent a jövő. Az éhség és a nyomorúság nagy tömegekben kergette ehhez a látványossághoz a vásott ruhájú embereket és a kiéhezett tanyai béreseket. Óriási közönség! Jött a Halál Cortezeinek szekere, jöttek az őnostorozók körmenetei, akik válukból szöktetik fel a vért. És a pikareszk regényeknek rengeteg alakja rosszmájúságaival, gyűlölködésével, mesterkéeltségeivel, fortélyaisaival, cigányfogásaival, csibésziségeivel, koplalásaival, pecsenyéivel és bűzítéseivel. Jött a Celestina is és a többi kerítőnő. És Sancho Pansa, tékozlón szórva a közmondásokat és torkig lakva hagymával. És jöttek mind, a makkfalók és a

bagolyborsófalók. És jött Velazquez is, aki éppen olyan rendületlen szemmel figyeli, mint itt ezek a katonák királynéjukat, modelljeit; királynékat, királyokat, törpéket és idiotákat; és Murilló koldusaival és poklosaival, és Zurbaran kis fazekaival, fakanalaival, korsóival és tányérjaival. És a kínzások festői, a véres Krisztusok festői; Valdez Leal és csontvázai, és a Passió ábrázolói; és Georgio Hernandez fogatlan zsidaival, a hét csomóra hurkolt kötéllel a hóhérok kezében és a fátýollal Veronika ujjai közt. Egy másik szobrász, Alonso de Villabril y Ron idáig vonszolta Szent Pál apostol fejét, nyitott szájjal, amelyben döbbenetesen megdagadt nyelvet láttatott és szájpadrólását is egészen a géégig megmintázta és kifestette. És itt van Goya, Goya karikatúráival, kíméletlen portréival, fajtalan vénasszonyaival és meztelen nőivel. Quevedo kíséri vasveretű szonettjeivel és illetlen tréfáival; és az a vidéki Quevedo, akit Valfogona Rektorának neveznek. És az Empecinadók* és a bandavezérek, és a polgárháborúk vérengző lelkészei. És azok, akik 1854-ben erőszakot tettek a sírokon. A bikaölők és a csuklyás kalandorok. Az aragóniai Agostino, aki dalokkal és ágyúgolyókkal árasztotta el a franciákat és Mariana Pineda, a szabadság hősnője. És a „La Flaca” karikatúristái és a „Cencerrón” antiklerikális pamfletírói. És ez az egész csenevész fajta, Perez Galdoz rëgényeinek ez a mezo kráciája. És Luis Taboada munkanélküli hivatalnokai. És ezek a véres ecsettel keményen felvázolt árnyak, egy sápadt festő alkotásai, akinek felső szája széléhez díszül mindig egy cigarettavég tapad s aki magát Gutierrez Solanának nevezi. Ómaga is itt van, fivérével, néhány városi örmesterrel és néhány farsangvasárnapi maszkkal, szerényen szemlélve, nevetés és mosoly nélkül, sőt visszatetszés nélkül is, hogyan esett le a királyné a Zamorából induló úton és hogyan szennyezte be magát, — jelentéktelen s egyben gazdag pillanat ez a századok láncolatában és a

* Empecinado = szurokba mártó.

jelentőséggel bíró dolgok egyetemében. Hogyan szennyezte be magát és hogy fog majd megmosakodni, mert a királynét Izabellának hívják és ezt a nevet bátran viselheti egy mosónő is. Az a név, amelyet most a monarchia fölsége vesz körül, illik ahhoz is, aki lúggal súrol.

XIII.

A LÁTOMÁS VÉGE.

Számunkra a Katolikus Királyné képét egy küldetés betöltésének tudata teszi, teljessé, politikai s egyben női küldetése is, egy rendteremtő takarítás közös nevezőjére hozva.

— Vízet; vízre van szükségem — mondta.

Pillanatnyi csönd és tétovázás. Azok, akik tudnak az értékes tartalékról, mely a löporos szekéren lóg, talán azon vannak már, hogy közbeveassék; azt a vizet ivásra tartogatják.

De nem merik. Aki parancsol, az parancsol.

— Vízet és valami tálat!

Közben levetette cipőjét és íme, leveti harisnyáját is, rövid harisnya ez, melyet hegyén fog meg két ujjával. És akkor királyi lába meztelenségével tapos a kőre.

Ugyancsak megoldotta és földre ejtette a bemockolt szoknyát is. Nem kell félni, más szoknyák vannak még alatta. Olyan bő és olyan dús szoknyák, hogy le lehet térdelni bennök s ez mit sem változtat külsejükön: és a királyné éppen le is térdel, hogy mosni kezdjen.

Ő maga mos. Azután megmossa kezét; végül a lábát, mielőtt felhúzná a tiszta harisnyát, melyet egy udvarhölgy nyújt oda neki.

Vízitivornya... Még ha a kezét éri is víz, megszünteti a szomjúságot. S ha a királyné kezét érinti a víz, ez elolthatja az egész Királyság szomját.

S ő mos tovább, a nemes mosónő. A vizet több

izben kell váltani. A korsók csaknem üresek; a királyné nem fárad el és nem fárad el a térde sem. Arca visszanyerte nyugalma. Feltúrte ruhája ujját s a levegő szabadon éri mézszínű bőrét — elöntik a vízcsöppek, elönti az akarat, elönti a fékezhetetlen tisztaságvágy. A tanítványok arról ismerték meg az Urat, mikor a Tiberias tónál megjelent, ahogyan a kenyeret megtörte. Ahogyan mos, arról ismerjük meg majd a Katolikus Királynét is.

Megismerjük őt, aki később, Granada ostrománál, fogadalmat tesz (amint a hagyomány megerősíti), hogy nem vált addig inget, míg a mórok át nem adják az erősséget a keresztényeknek. Úgy teszi ezt a fogadalmat, mint ahogy fogadalmakat tenni szokás, vagyis áldozatot ajánl föl, azt az áldozatot választva, amely a legnagyobb szenvedést okozza neki.

De ma nem kell fogadalmat tennie. Minden jól megy, miközben a királyné csekély kísérete — udvartartása és csapata — a Zamorából induló úton halad.

Semmi sem sürget. A lovagok és katonák higgadt és hallgatag komolysága eléggé elmondja ezt. És a lovagnak ez a lassú ügetése, amelynek köszönhető, hogy a királyné csak térdére esett és baja nem történt.

Miközben a királyné mos, emberei közül néhány föl s alá jár kis csoportokban. Legnagyobb részük pedig nyugodtan áll lándzsájára támaszkodva. A lovasok lovuk nyakára eresztik a kantárszárat.

Még a felhők is megálltak Castilia egén. A szél elhalkult.

A délután azt a hírt hozza, hogy Portugália királya felhagyott Zamora ostromával és futásban keresett menedéket. Minden jól megy.

És íme, a kis csapat megállója még azt is lehetővé tette, hogy beérje egy futár, aki igen messziről, szinte röpülve, száguldott utána, s lova patkója alatt szikrát szórt a kova. A hírhozó földre ugrik, térdet hajt a királyné előtt, aki maga is térden áll mosónői munkája közben. Még nedves kezével átveszi a viaszpecséttel lezárt pergament, melyet az ember odanyujt neki.

A király levele ez. A király északon van, azokon a területeken, melyek Navarrával határosak. De azt mondja, hogy a dolgok ott is jól állnak. Csakhamar visszatér és reméli, hogy a Királyné és ő Sevillában egyesülhetnek.

Egyesülhetnek, Király és Királyné. Ferdinánd és Izabella, Izabella és Ferdinánd és Izabella — *tanto monta, monta tanto* —, hogy szentségben társalogjanak és tisztaságban uralkodjanak.

Ezzel végződik a látomás. Trombiták!

XIV.

...ÉS MÁSIK LÁTOMÁS ALAKUL.

Izabella képe végleges, próbáljuk megismerni Ferdinándot.

Mint álomban — vagy mint egy primitív festő ol-tártábláján —, vagy egy avant-gard festő szintetikus rajzán — *egymásután és egymásmellett* nincs ezekben az egymásnak ellenmondó, bevezető jelenésekben. Az „azután” beleszövődik az „azelőttbe” és nem helyettesíti. Hogy az egyik látomás véget ér, ez nem jelent annyit, hogy teljesen elhalványul. Másik látomás alakul, amely az első ágyékából születik és ott nő tovább, mint némely növényfajtánál az egymást követő virágzások. Hát nem így követik egymást a történelemben az események?

Ha Éva egy napon Ádám oldalbordájából született, úgy születik most álmunkban Ferdinánd jelenése Izabella oldalbordájából. Az üzenet, melyet a Királyné az imént kapott, elhozta ide, egészen hozzánk, a Király képét, aki a levelet írta. Miközben a Királyné egy mosónő attitűdjében jelent meg előttünk, addig a király egy diplomata vonásait viseli. A Királyné a szabad mezőn, a Király egy dolgozó szobában. A Királyné társaságban, tarka csapata körében, a Király egyedül, teljesen egyedül.

Magány. Sokat kellene mondani, de mielőtt szól-

nánk, sokat kellene elmélkedni a magány lényegéről. Mennél tovább élek, annál inkább afelé a meggyőződés felé tartok, hogy a magány az embernél pontosan véve nem *helyzet*, hanem *jellemvonás*. Az ember nem úgy van egyedül, mint ahogy elalszik. Az ember úgy magános, mint ahogy magas vagy alacsony termetű, mint ahogy lassú vagy élénk szellemű. A magános nem ismeri mások társaságát; nem ismerheti, még ha közeledik is és csatlakozik is hozzájuk. Olyan a társaságban, mint a földben egy bebalzsamozott halott. Mások, a társaságban és a földben, feloszlanak, elvesztik saját körvonalait, összekeverednek egymással; ő megmarad, formájától védve, mint formájának rabszolgája, kérlelhetetlenül egyéniséggé kristályosulva benne.

Repedéstelen kristály harang oltalmazza a sokaság nyüzsgésének közepette is azt az embert, aki helyes meghatározással, az Egyedülvaló Ember. Jegyezzük meg jól, hogy a harang mást is tartalmaz; tartalmazza az ember dicsfényét is: művét, vállalkozását, szenvedélyét, hivatását. Sőt többet; megtörténhetik, ha az illető politikus, hogy ez a dicsfény úgy jelentkezik, mint mások létezésének képe, hogy az a politikában elengedhetetlen *emberi* jelenlét, a tömegnek az a társulása, az a kollektív visszfény, azok a társadalmi jelek, a közösségi érzésnek azok a megcsillanásai alkotják, amelyek egy járható politikai mű titkát, hatályosságának gyakorlati értelmét teszik... De hogy helyesen lássuk a dolgokat, az emberiség csak olyan módon jelenti ezt a dicsfényt, mint a visszatükrözött tárgyat a tükör, melyben tükröződik. A tükör maga marad, akárhány tárgy halad el vagy áll is meg előtte. Egyedül marad a Magános is, ám lett légyen politikus, egyedül van kristály burka alatt, a tömeg képével — vagy beszivárgás folytán szagával. Ez alatt a visszatükrözött kép alatt, vagy vele együtt dolgozik. De nem tud érintkezni a valósággal, ennek a képnek a forrásával, másképp csak bizonyos távolságból, üzenetek által, melyeket tőle kap, vagy ő küld neki.

Mindig sokkal mélyebb jelentőségűnek tekintettem

egyszerű képnél a civilizáció bizonyos szakaszának történeti illusztrációját, annak az államférfinak képét, aki elmélyedve ül vagy írással van elfoglalva miniszteri dolgozó szobájában, egyedül, de asztalán kezügyében egy csengőberendezéssel és telefonokkal, amelyek mindig lehetővé teszik neki — egy könnyed mozdulat vagy egy kurta szó segítségével —, hogy egy pillanat alatt megtudja, mi történik palotájában, a fővárosban, a vidéken, országa legfélreesebb megyéjében, sőt országán kívül is, hogy mindenfelé rendeleteket, utasításokat, ötleteket küldjön, meglepje alárendeltjeit, felrázza őket, elindítsa, siettesse őket, hogy induljanak az élet vagy a halál, a győzelem vagy a balsiker felé. Mindig lényeges jelképet, szimbolumot, monogrammot ismertem fel benne, melyben a Politika és a Magány kezdőbetűi kapcsolódtak össze, fonódtak egymásba. Azt, ami ebbe a pecsétbe be van vésve, specifikusan megilleti a diplomácia elnevezés. Mert diplomata, összegezve az, aki idegen környezetben működik olyan távoli érdek számlájára, melynek megfontolásában egyedül van. Ilyen az a baronet, aki feje körül Nagybritannia nimbuszával egy keleti udvarnál működik. Ilyen az írástudó a Kelőnap Birodalmának nimbuszával Párizs mosolygó mozgalmasságának kelősközepén. És ilyen Ferdinánd Király is, diplomata saját hazájában. (Saját hazájában? Erről még beszélni fogunk.) az egység megteremtését áhító türelmetlenségével; Ferdinánd, aki nem száll le ugyanazokhoz a háztartási gondokhoz, mint felesége, de aki összeállít, egyesít, kiküszöböl, ürt teremt, finom cselszövény eszközeivel fojt el valamit, aki számít és bölcs ravaszsággal előre lát. És titokban, mindig titokban. Ha a háztartásbeli söprés olyan dolog, amelyet énekelve lehet végezni, a diplomata tervezgetéseit föltétlenül csendben kell megvalósítani.

Ennek a csöndnek következtében Ferdinánd olyan ember arculatát öltötte magára, aki hallgat. Borotvált áll, kiemelkedő orr, hol figyelmes, hol elkalandozó szem... De a száj, nézzék csak a száját. Nézzék csak

a ráncot, amelyet lefelé görbít, és milyen hajthatatlan akarat tartja zárva. Ha látomásunk hallgatagon idézi elénk, ez nem azért van, mert éppen *akkor találtunk rá*, mikor éppen hallgat, hanem mert *hallgatag*, mint ahogy magános is, lényegénél fogva. Magános politikus, magában van Spanyolország képével, egy európai Spanyolország képével — a kristálybúra védelme alatt, mely ráborul; mozdulatlanul bebalzsamozva egy eszme bábjában... És íme, a megnevezett ponton, ott vannak a távolbaérzés eszközei. Természetesen nincsenek villamoscsengők, sem távbeszélők ebben a magános dolgozó szobában. De a Király körül van véve a levelek, jegyzetek, jelentések, figyelmeztetések, tanácsok, besúgások láthatatlan játékaival. Kémszolgálatával és felügyeletének szertenyülő csápjaival. Megbeszélések, titkos tanácskozások, bizalmas rendeletek! Mikor mindenki visszavonult — vagy amikor úgy látszik, hogy visszavonult az egész világ —, akkor kezdődik, nő és fejlődik ki az ő igazi munkája.

Mert elfelejtettem mondani, hogy éjjel van. Ez az álom éjjel varázsolja elénk Ferdinándot egy bezárt szobában, melynek sarkait sötétség önti el; két kandelláber, mindegyikben három gyertya világítja meg az asztalt, melynél a Király ül, szeme lefelé néz. Szájánál a ránc kiélesedik; finom, mediterrán kezével, amelynek sápadtságát néhány kék ér díszíti, most fejezte be levelét Izabella Királynénak.

XV.

...ÉS EGY HARMADIK LÁTOMÁS.

Most talán majd megismerjük Spanyolországot.

De íme, a Király csöndes szobájának falai leomlottak. Látomásom kitágul, és ez már új látomás. Nem mintha Ferdinánd képe elhalványodnék. Ferdinánddal mindig találkozunk. Lehetetlen nem találkozni a Politikussal. Az ember távollevőnek hiszi, jelen van. Vé-

letlenül másik látvány vonja magára figyelmünket, csupa szem voltunk számára és megfedekezünk arról, hogy a Politikus a világon van. De a Politikus ott volt; és elég volt, hogy a csillogó látvány véget érjen, és a Politikus arca — vagy torzképe — már felbukkan szenvtelenül a homályból.

A Király állhatatosan kitart... Még időrendileg is tovább marad meg, mint ennek a történetnek minden más szereplője, Cisnerost kivéve. Eltemeti csaknem valamennyit.

De ideje elmondani, mit látunk azután, hogy a Király hallgatag szobájának falai leomlottak. Hatalmas mezőt látunk, afféle ködbeborult, zavaros tájat. Spanyolországot.

Spanyolország az idők éjszakájában! Félreeső, idegen. A Földközi-tenger hajósai, akik igen kevésbé ismerik, nevet adtak neki. Ez a név, mely a mostanit megelőzte, mintha annyit jelentene: „Rejtett föld”. Vagy mások szerint „A nyulak földje”, mert a nyulak nyüzsögnek bozótjaiban. Mindegy. Ez a név mindig távoliséget jelentett; azt akarta mondani: titokzatosság!

Emlékezzünk vissza az *Oecumené* jelentős értelmére, amely kedves volt a régieknek, s amelyet a modern emberek olyan nehezen tudnak felfogni. Az *Oecumené*, ez az ismert világ; a civilizáció birodalma, a világnak azok a területei, melyeket a civilizáció életet. Az *Oecumené*-n túl az ismeretlen terül el, a kozmikus világ: az *Exotericum* az, ami a civilizáció „falain kívül” van. Az *Oecumené* a világ arca, az el nem takart, kifejező arc. Az *Exotericum* a teste, amelyet ruházat takar el. Az *Exotericum* titokzatos tömege fölött az *Oecumené* néz, hallgat, beszél, lélegzik, sír, mosolyog. És főképp emlékezik. Főképp előrelát; a folytonosságban, az egységben él. Története van, kultúrája van. Sőt a kultúra és a történelem alkotja élete lényegét. Az emberfaj ott nyüzsög az egész földön és az *exotikusnak* minden éghajlata alatt, de egyedül csak az *oecumenikus* álladalomban terülnek el az Ember szőlői, terülnek el kertjei.

Nos hát, ez az elrejtett, ez a ködbe borult föld, ez a „Nyulak földje” (a félénk, sebes, mozgékony, élénk és fekete lények, a nyulak, nem első lakói-e, nem autochton lakói-e?), ez a titokzatos föld, Spanyolország ott található meg az *Oecumené* és az *Exotericum* érintkezési pontjain. Pontosan meg nem határozott, nem állandó határ ez. A legszélső partvidék, amelytől nyugatra... Gondoljuk csak el: Spanyolország után, a régiek számára a nagy tenger kezdődött, a roppant chaos. Spanyolország már idegen arca a chaos testéből emelkedik ki, az Exotikum tengerében.

Igy látjuk ebben az órában. Így látjuk káprázatunkban. És halljuk, mint tör elő arcából — egyszerre tör elő szeméből és szájából — egy szó. Egy szó, amely segítséget kér.

Ezt kiáltja: „Létezem!”

Rómát hívja, az *Oecumené* fővárosát. Egységét hívja.

— Jöjj hozzám. A tied vagyok. Ne feledkezz meg rólam.

Érzékcsalódás ez?... Úgy tetszett nekünk, hogy ezután a kétségbeesett segélykiáltás után elvesztette erőit a tragikus arc és hogy kiterjesztve két karját, ki-nyujtva kezét az *Oecumené* felé, kissé még inkább el-süllyedt, elsüllyedt a pusztaságba, az exotikumba, a titokba...

XVI.

AZ EGYSEG ÉS A SZÉTSZÓRTSÁG.

Határgrótság (a germán marca). Ez a név valaha a határok katonai tartományait jelölte meg (nagybetűvel kell írni).

(Kis Larousse.)

Az álom tovább folytatódik. Azon a ponton, ahol vagyunk, az *Oecumené*t Európának hívják. Róma továbbra is fővárosa, jelképe minden katonai erőnek. Róma erősebb mint valaha, mert ezentúl nemcsak a Birodalom központja, hanem a Hit központja is.

Az Oecumenét Európának hívják. És az Exoterikum? — hogy hívják azt? *Océánnak*, mindig, de *Afrikának* is. És *Ázsiának*, mert Ázsia elmerült az exotikum sűrűjébe. Néhány századdal később még egy új nevet kap, s ez a név: *Amerika*.

De Róma mégsem egész Európa. Európában van egy középpont, egy mag, egy szív. Tűzhely az oecumenikus világ számára. S van egy környező külső terület is, ez sokkal ingadozóbb. Olyan terület, amelynek arcultai, hasonlóan a mi Spanyolországunkéhoz, besülyyednek testükkél az alaktalan talajba és csak arcukat kínálják az egység fényének. Határterületek, a veszedelem területei. „Örgrófságok” — innen az Örgrófk (,,marquis”) —, ezek a határszéli hűbérurak, a középkori hűbériség annyira veszedelmes elemei.

Európa periferiája, Európa „örgrófságai”: Oroszország, sarkában Ázsia gyötréseivel, Nagy-Britannia, amelyet Ázsia és Amerika gyötör. Spanyolország Amerika és Afrika gyötrelmével.

Ezeknek az országoknak mindegyikében: egyfelől az egység, másfelől a szétszóródás erői működnek. Váltakoznak. Küzdenek.

Ez a tragédiájuk.

XVII.

AFRIKAI SPANYOLORSZÁG, EURÓPAI SPANYOLORSZÁG.

„Az európaizálódó, a román, a XVIII. század igyekezetét öröklő, a bourbon és francia típusú Spanyolország kifejezése.”

(Jean Sarrailh, „Három óra a Prado Múzeumban” című művének előszavából.)

Hányszor fogják még mondani: Anglia oceáni hatalom? Vagy: Oroszország ázsiai nép. Előfordult, hogy azt is mondják: Spanyolország afrikai föld.

Pogány szó. Félreismeri azt a hősiességet, amely azzal, hogy *létezni akar*, elér a *nemléti*g. Igazságtalan,

mint az a másik mondás: „A nő örök beteg”. Michelet nem ismerte egy részét, a legjobb részét a nőnek, azt, amely valami felsőbbrendű, angyali egészséggel felülmúlja a betegség nyomorúságát. Így azok is, akik az Afrikai Spanyolország rágalmát terjesztik, nem ismerik Spanyolország egy részét, éppen a legjobbat, azt, amely legyőzi egy határszéli helyzet terheit és veszedelmeit; a kultúra erőteljes lendületével, az egység szent türelmetlenségével.

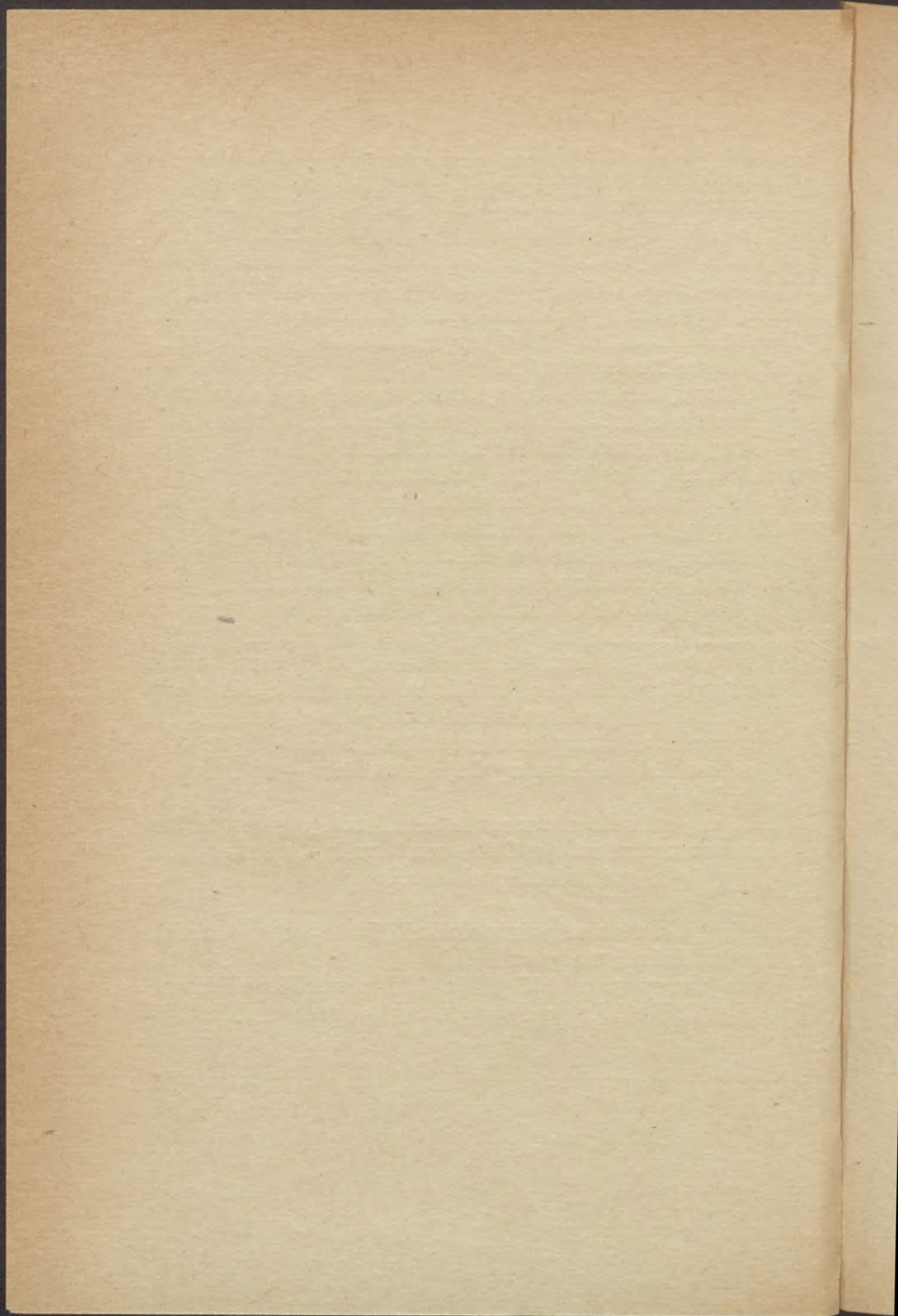
Afrika, nem; határ, igen. De az ember értelmisége nem határa-e az állat biológikus álmának? Az exotikus — a logikus gondolkodó szótárát használva — a *genus proximum* (a legközelebb eső nem) az *oecumenikus*-hoz; éppen úgy, mint az ember meghatározásában az állatiság *genus proximuma* az értelmiségnek.

Ez a győzedelmes erőfeszítés Spanyolország egész története. A kelták viasszaszorítják az ibereket, a görög telepek felváltják a föníciai ügynökségeket, a rómaiak legyőzik a karthagóiakat, a góthok, először legyőzve az araboktól, lépésről-lépésre hódítják vissza, nyolc századon át, a félsziget területét. És most a Katolikus Királyok a központi hatalmat akarják megteremteni a középkori feudalizmussal szemben. És később az egységes francia lilium az egyfejű sas ellen — mely valójában kétfejű.

Róma szózata a chaosz tehetetlensége ellen. A kupola a torony ellen. Az Oecumené az Exotericum ellen. Az egység a szétszórtság ellen...

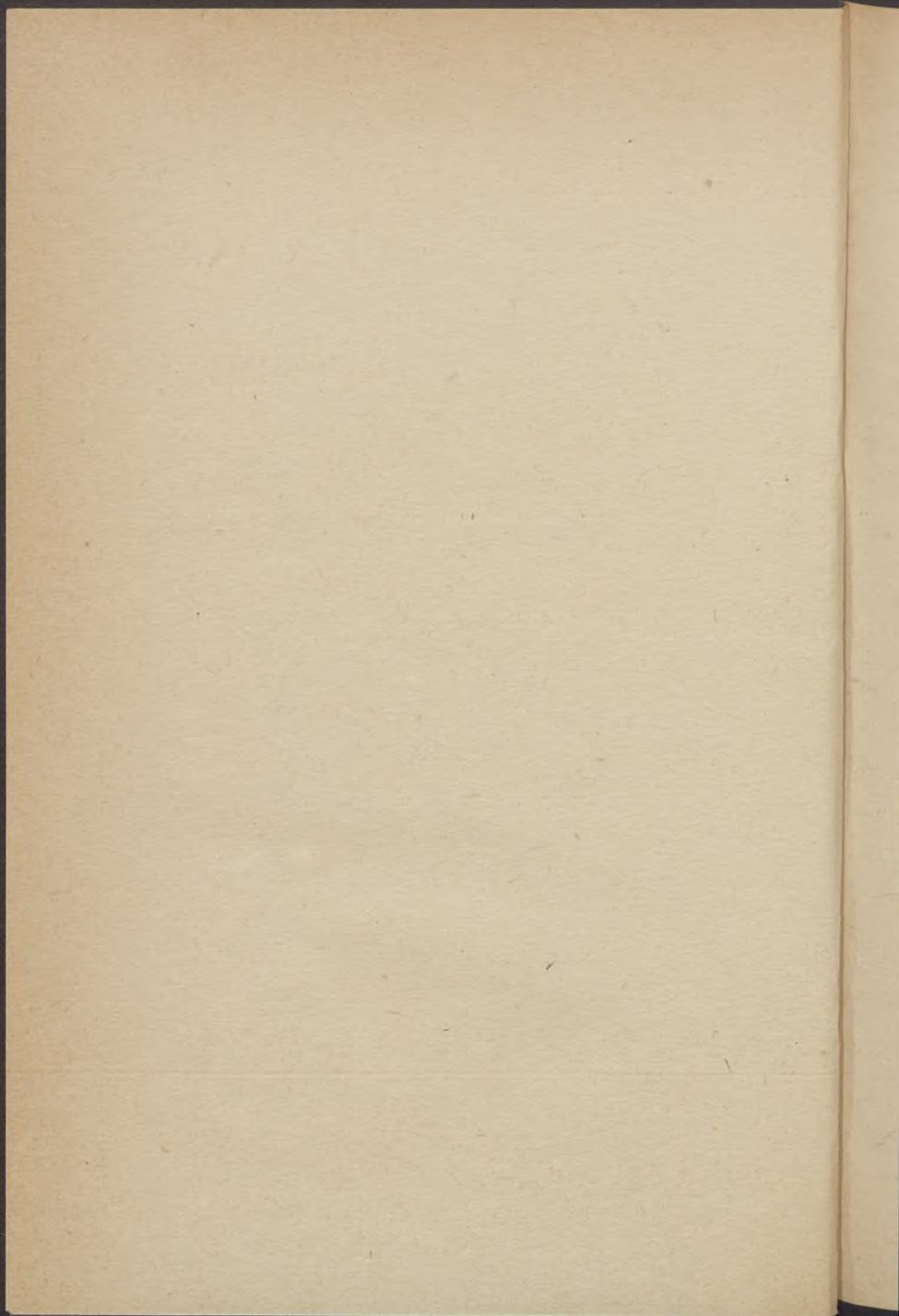
Kilépek a halottas kápolnából. Hideg van. A Sierra Nevada lábánál nagy szél fúj.

És im ez a szél Castilia felé viszi látomásomat, Izabella születésének és gyermekkorának óráiban.

Castillia órája

IZABELLA.

I.

GRANADÁBÓL VALLADOLIDBA.

Úgy illik, hogy ez a munka számos spanyol helynevet tartalmazzon. Minden jó hőskölteményben a városok és falvak sokasága a hősök nagy számával függ össze.

Szemem még egészen zavaros és zavaros az értelmem is, mert Granadában annyi jós álmot álmodtam — prófétai álmokat a csontok fölött. És most bizonytalan körülöttem a világ.

Rajta, hatalmas castiliei szél, söpörd el a felhőket és ködöket, melyek még itt sűrűsödnek előttem.

Szikkasztó szél, mely mezítllenül hagyja a dolgozat. Mediterrán szemem van, ez a szem ért hozzá, hogy kell nézni. Most nincs rá szükség, hogy a dolgok el legyenek rejtve előttem. Hanem inkább, hogy minden megingathatatlan tárgyilagossággal tárja elem (a legújabb német festészeti iskola nem *neue Sachlichkeit*-nek nevezi-e magát?) tiszta körvonalait. Nem ismeretlen előttem, hogy a körvonal az, ami a dolgokban a legspirituálisabb.

A Prado-múzeumból jöttem vissza. Az egész dél-előttöt Mantegna képe, a Szent Szűz halála előtt töltöttem. A jelenet vízpartot ábrázol, de az ember azt mondhatná, hogy az alakokat Castilia nagy szele szarította ki és keményítette meg.

Még a szent fejeket körülvevő dicsfény is szilárdnak látszik. Nem bizonytalan, hanem merev és fémes; egyáltalán nem fátylas udvar, hanem arany lemez.

A száraz szél elszállt. A száraz szél kiszikkasztotta ezeket a dicsfényeket. Bocsánat: ezek mumifikálódott lemezek.

A múzeumot elhagyva vonatra ültem. E tavaszi reggel folyamán a szél nem szűnt meg nőni. A pályaudvar üvegtetős csarnokában úgy füttyült, mint valami orgonasípban.

Ez a tavaszi nap is olyan, mint egy szél kiszáritotta arany lemez.

A vonat szinte a szél szárnyán száll Valladolid felé.

Az ellenségtől az elhatározás; a széltől az erő!

II.

A CASTILIAI SZÉL.

Ime a könyv lapjai...

*Ime a könyv lapjai váltakozó ütemeket adnak;
Hogy takaros prózába tegyen át mind, nincs rá sem
kedvem, sem időm.*

*(Ismerik elméletemet prózáról, versről egyaránt.)
Mondataim úgy mennek, ahogy a vonat ringó üteme
diktál nekik ütemet,
Vagy amint a vak éneke zendíti gitárján őket.*

A castiliei szél.

*Castilián haladtam át, s mögöttem járt a szél.
Éppen május szaka volt, május, mikor vált az idő,
Májusban olyanok a mezők, hogy láttukon Isten meg-
dicsőül,
mert a vetések fiatalok és zöld bársony a köntösük,
mert a vetés mind zsenge fűvű s gyöngéd a zöldje
nagyon,
s a szél könnyű feketék nyáját hajtja maga alatt,
váltakozó visszfények nyáját: magasból látom, hogy
futnak el.*

Városok, falvak, kastélyok is, végig egész Castilián.
 Barátok voltak velem és holnap jön megint sok más
 barát;
 de hiszen egyik mindig hű közülök. Már mondtam,
 a nem fáradó szél.

A simancasi szél.

A simancasi vén Levéltár keresztfátlan ablakain,
 a vasrudaknak híjával levő, rosszul csukott kapukon át
 belép a szél; örvénylik, sziszeg, kiáltoz és nyög,
 kavarja a tenger papírlapot: íme, az uralkodók titkai.
 Végzetes titkok, miket mindenki retteg,
 merész tettek, miket feledtek már a századok.

Sikolt a szél, elhagyva Simancas Levéltárát,
 Az új igazságtétel szava ez tragédiák s felsőbb tények
 fölött.

Mit ér: roppant magány honol körülük,
 Min át nem törhet itt a parti fecskék röpte sem.

A fuensaldañai szél.

Fuensaldaña szép és nemes mívű kastély,
 magasan, zártan áll a búza közt, mint kéve a kévék
 között;

de megérlelni sok-sok század kellett,
 ha tavasz jó, aranyló s aranyló ősszel s télen is.

A szél, hogy így magában látja, szeretné felborítani.
 De az szilárdan áll s fejét szegzi a szélnek.
 És ha lekapja süvegét a szél, előbújik sok csipkés orma.

A rónasági szél.

Hornija rónaságán táncolt a szél,
 Zúgatta a dudát s játszott az oboán;
 A Szűz Mária volt, ki a dudát zúgatta.

A Szűz Mária (akit nem látott senki sem),
 és egy szegény zenész, ki portugál földről jött.

Zúgj, sík szele. Holnap van Szent Balázs,
 ha ma nem lesz eső, többé már nem eshet.
 Szalaszd a felhőket, hogy egy se térjen vissza,
 míg be nem hordtuk majd az egész aratást;
 vidd a felhőket el, a kenyér szerelméért!
 A bőség éve jön: most Tordesillas asszonyainak
 telik szövetre majd új ujjasokat szabni,
 sáfrányszínűt is, rózsaszínűt is.
 ...Rózsát tart szájában az egyik;
 rózsaszálat tart az, amelyik táncol,
 piros rózsát, amely nem lángol úgy, mint arca.

A szél a Klastromban.

Arlanzától Arlanzonig a lég fúvalma megcsitul,
 Burgostól Mirafloresig csaknem teljesen hallgatag;
 egyórá szent magány, a némaság szabályát tiszteli.
 A szagos borsó illata árad a kerten el.
 Halálfej szívja be az orra helyén tátongó lyukon.

A burgosi szél.

De bosszút áll a szél és újra rikoltozni kezd.
 A Székesegyházba beront, beront a Királyi Kapun.
 És a kórus két orgonáját, megzendíti mind a kettőt,
 s a torony tizenkét harangját, meghúzza mind a
 [tizenkettőt,
 és nyugati felén lángba borítja az eget,
 és így bíborba öltözötten rendetlen ugrással szökel.

Búcsú.

Én pedig, elhagytam most Castiliát a földeken át,
 [melyek a Duerót szegélyezik.
 Válásunk óráján elnéztem hosszasan.
 És kezem horpadt tenyerére három nagy csókot
 [illesztettem.
 A szél majd elviszi, ahová a vágy küldte őket.

III.

IZABELLA SZÜLETÉSI HELYÉNEK TITKA.

Izabella, akit a sors Katolikus Királynénak szánt, II. Juan, castiliai király harmadik leánya. 1541 április 22-én született.

A szél szárnyán megérkeztem Madrigal de las Altas Torresbe. Ez az a hely, ahol Izabella királyné valószínűleg született.

Valójában nem ismerik születésének igazi helyét. Három város jelölt erre a dicsőségre; hiszen Homeros bölcsőjéért hét város verseng. Három vagy még néhány város és falu jöhet számba Castiliából, esetleg Portugáliából is. Mert minden dolognál, amelynek az a sorsa, hogy a jelentőségteljeség tündöklő zenitjére emelkedjék, úgy illik, hogy kezdetei valamikép az éjtszakába nyúljanak le. Látjuk és látni fogjuk majd, hogy ez történik elbeszélésünk két legjelentősebb személységénél, a Királynénál és Kolumbus Kristófnál. Hol született pontosan Kolumbus? Hol született a Királyné? Széles szimbolumokban gondolkodva, Kolumbus Kristófban, abban a férfiban, akit a sors arra szánt, hogy kicsikarja a tengertől titkát, a tenger fiát sejtjük. És abban a nőben, kit sorsa Spanyolország arculatának kikovácsolására szánt, Spanyolország leányát. Éppenannyi valószínűséggel, mint ahogy Kolumbus a Földközi-tengerből születhetett, mindannak kvintesszenciájából, ami tenger, éppen úgy születhetett Izabella Castiliában, mindannak kvintesszenciájában, ami Spanyolország.

Amennyiben Castiliában jött világra, az esemény színhely éppen úgy lehetett Avila, mint Madrid, jeles városok, egyik épp úgy, mint a másik. Ha meggondoljuk, maga ez a meghatározhatatlanság is, erős jelentőségű szimbolum. Egy olyan korszak uralkodónőjének, amelyben a történelem egyik korból a másikba lép át, a Középkorból az Újkorba, egykép kellett magával hoznia valamit országának abból a két tájékából, ame-

lyet Ó-Castiliának és Új-Castiliának neveznek Avila még ma is középkori város, a legközépkoribb, az külsőre és szellemre is, valamennyi spanyol város közt. A gótika román stílussal társul itt, szürke falain belül. Madrid viszont, az Újkor előtt, úgyszólván nem is létezik. A főváros kimagasló jelentőségére csak később tesz szert, Cisneros kezdeményezésére — és úgyszólván egyetlen nyomát sem őrzi meg előző létének. Nincs a legcsekélyebb feudális nemesi hagyománya sem. Sőt a renaissancera is, legfeljebb ha Madrid architektúrája tesz némi halvány utalást. Itt minden XVIII. századbéli és barokk; vagy legalább is minden, ami nem ebből a korszakból való, egy tolakodó és megtévesztő „amerikai” stílus jelenlétét árulja el a meglepett utasnak, s ez a stílus egy egészen modern és egészen új-gazdag, kereskedelmi civilizáció szintjén áll. Két életérzés ütközik tehát Avila Castiliájától Madrid Castiliáig. De helyes, ha e közt a két érzés közt Izabella születésének viszonylagos bizonytalan-sága ver mitikus hidat.

És mégis az a változat, amelyet luzitánnak lehetne nevezni — legalább is az, ahol a castiliaiság már luzitánsággal színeződik —, prófétai ihletben még gazdagabbnak tetszik az előtt, aki a Katolikus Királyné életét elbeszélve, azt választja feladatául, hogy a „csontokból jósoljon”. Ez a második változat Madrigal de las Altas Torrest teszi meg Izabella szülőhelyévé — a magas Tornokok Madrigálját... Mert vannak Spanyolországban városok, amelyek ilyen neveket viselnek: — füleink gyönyörűsége, képzeletünk kincse, álmaink eledele. *Cadalso de los Vidrios, Muchamiel, Madrigal de las Altas Torres*... Ezek a nevek versek címéhez hasonlítanak, vagy akár versek szövegéhez, amelyek úgy felpeszditenek bennünket ízes költészettükkel, mint egy japán hai-kai vagy Catullus egy epigrammája. Elég, ha kétszer, háromszor ismételjük egymásután: *Madrigal de las Altas Torres*... *Cadalso de los Vidrios*... „Madrigal” szemünk előtt felcsillan az ékesszóló és rímes szerelmi hódolatok pompázatos fü-

zére; „a Tornyok”, a kialakuló képen ott vannak a vas-
kos, csipkés ormú donjonok; „a Magas Tornyok”, a
csipkézet felmered és igen magasan rajzolja az égre
karcsú körvonalait; és e tornyok egyikének valame-
lyik ablakáig száll fel, Isten tudja milyen szerelmes
kárpoztást keresve, a Madrigal dallamos ívelése. Ime
egy város, mely már nevében ott viseli megrajzolt ci-
merét. De ennyi finomság, ennyi választékos gyöngéd-
ség, mind nem látszik tiszta castiliai ihletnek. Inkább
portugál eleganciának. Ez a föld tényleg nincs messze
a mai — annyira szokványos s mégis önkényes — por-
tugál határtól; és ha abban a korszakban, melyben
Izabella született, már Castilia királyáé volt, ez onnan
ered, mert hozományul kapta feleségével, a portugál
király leányával, de azért továbbra is ez a király ma-
radt az egész terület igazi ura. Így a Királyné politikai
hivatásának első jelképét születésének titkában talál-
juk meg (és lehetséges bölcsőjének castiliai s egyben
portugál jellegében), később pedig új jelkép akad há-
zasságának — ami már szándékos és kiszámított dolog
—, dinasztikus alakulatában. Összevág, hogy portugál
dajka öltöztette első lepleibe azt a testet, amelyről
aragon férj vetette le az utolsót. A teljesség jele bu-
kan fel ennek az életnek a kezdeténél; két királyságot
ad neki családi vagyonul, titokzatos örökséget, mely
idővel az egész Fél-sziget nagyobb birtokára cserélő-
dik ki, majd egészen új világig terjed át és végül,
a végrendelkezés órájában az új, eltökélten imperia-
lista monogramba íródik be. Valamennyi sors közös
véletlenei és bizonytalanságai közt, a mi mítoszunk
világosan bontakozik ki. Egész Spanyolország leányá-
ban megvan az a képesség, hogy egész Spanyolország
anyjává térjen meg... Jegyezzük meg itt a lap szé-
lén, hogy, a valószínű feltevések közt, az okmányszerű
bizonyítékok egészen a hivatkozott időpontig annak
látszanak előnyt adni, hogy a Királyné Madrigal de las
Altas Torresben született.

A kritika csak egy ellenvetést tesz ezzel a fölte-
véssel szemben. Köztudomású, hogy II. Juan 1451-ben

Madridban tartózkodott. A király akkor már öreg volt. Második házasságában a portugál uralkodó leányát vette nőül, első feleségétől nem volt más gyermeke, csak Enrique herceg, akinek házassága nem volt boldog, s már úgy állt, hogy válni készült tulajdon hitves-társától, mégpedig a Királyság jövőjére igen szégyen-teljes és riasztó körülmények közt. A dinasztikus nyug-talanságokra, mint rendesen történni szokott, a politi-kában és a nép körében mutatkozó závarok feleltek. A nemesek lázongóbbaknak és vakmerőbbeknek mu-tatkoztak, mint valaha. Toledóban kigyúlt a zendülés tüze. Hogy a tüzet elfojtsa, a Király személyesen is át-költözött Madridba, melyet hadműveletei középpont-jává tett. Madridból, egy birtokunkban levő oklevél tanúsága szerint, az uralkodó tudtára adta Segovia népének, mint alighanem országa többi városának is, hogy „előző csütörtökön” az, akit „igen kedves és fő-löttébb szeretett feleségének” nevez, egy leánynak adott életet. Az üzenet pénteki napról van keltezve. Más körülmények megengedik annak megerősítését, hogy Nagypéntekről van szó. Milyen napra esett a Nagypéntek 1451-ben? Április 23-ára, Izabella tehát 22-én született és az előző csütörtök, az előző nap volt. Egy nap alatt, azoknak az eszközöknek segítségével, amelyekkel akkor rendelkeztek, eljuthatott-e a szüle-tés híre Madrigal de las Altas Torresből Madridba? . . .

Eljuthatott; és ha nincs más ellenvetés csak ez, Izabella madrigali születésének föltevése nem tekint-hető meggyöngítettnak. Igen, eljuthatott, mert . . .

IV.

ÖRÖMTUZEK A KIRÁLYNÉ SZÜLETÉSÉRE.

A madrigali születés tételével szem-ben a legfőbb ellenvetés, az akkor Mad-ridban tartózkodó II. Juannak egy levele.

Mert együgyű tévedést követünk el, mikor azt kép-zeljük, hogy a modern világ sokat nyert, vagy egy-öntetűen nyert a hírek közlésének gyorsasága terén.

A tény az, hogy az emberiségnek erre a célra mindig megvoltak a villámgyors eszközei. Az összes századok éjszakái be voltak népesítve jelekkel, tüzekkel, dob-
szókkal, melyeket távolságról-távolságra továbbítottak s amelyek számos esetben olyan hatásosaknak bizonyultak, mint a mi távbeszélőnk vagy a mi távirati ügynökségeink.

Westerman német tudós, a középfrikai népek tanulmányozásának specialistája egy napon a következőket beszélte el nekem. 1914-ben ezek közt a népek közt élt, beszélte nyelvüket és ismerte hírközlési módszereiket; és az éjszaka kellős közepén nem egyszer távoli dobpergésre ébredt: ez a benszülöttek távirója. Egy éjszaka aztán ez a zaj olyan folytonos volt, olyan messze terjedő és olyan átható, hogy felkeltette az európaiak figyelmét. Elhatározta, hogy másnap az első órában megkérdezi embereitől, mit jelentett ez a különös láрма. Így is történt; nyomban meg is kapta a választ. — A dobok — mondták neki —, azt hirdették az éjszaka, hogy egy nagy hajó tele fehér emberekkel elsüllyedt a nyílt tengeren... És csak tizenöt nap múlva kerültek dr. Westermann kezébe az első európai ujságok, amelyek a *Lusitania* hajótöréséről hírt adtak.

Születhetett-e Madrigalban Katolikus Izabella, mikor adva van apjának a születés másnapján Madridban keltezett levele? Mikor Florez atya előtt vitatta ezt a Szent Ágoston rendjéhez tartozó szerzetes, aki akkor is fenntartotta, hogy a dolog lehetséges, mikor a túlságosan rövid időközti szegezték ellene, diadalmasan vágott vissza: — És mégis gyakran előfordul, hogy madridi házunkban huszonnégy óra elteltén belül megtudjuk, kit választottak meg Madrigalban tartományfőnöknek. — És mikor Enrique herceg meghalt Madridban, nem kiáltották-e ki Izabellát királynénak Segóviában néhány órával később? Így hát Juan király is értesülhetett Nagypénteken leánya születéséről, ami csütörtökön történt.

Mikor értesült az ujságról, a tény, hogy a gyermek leány lett, elszomorította. Szíve minden hevével

fiúgyermeket kívánt, és ebben a hévben nem kevés lázadó büszkeség keveredett politikai számítással. Jól látta, hogy Enrique herceget hibái a legkevésbé teszik alkalmas emberré arra, hogy szilárdan szembe nézzen azzal az anarchiával, amelyet a feudális nemesség egy darabig még érvényben tart itt, mielőtt engedne a század törvényének és megtörne. Egy második fiú talán új lehetőséget kínált volna a monarchia üdvére, amelyet az ég így talán jobb kilátással ajándékozott volna meg... A Segóviába küldött királyi levél a kor egyetlen hivatalos okmánya, mely az eseményről említést tesz. Egy történetíró azt képzelte, hogy Madrigalban, midőn a királyné szerencsés szüléséről tudomást szereztek, venyigetűzeket gyujtottak. Örömtűzek voltak? Vagy inkább, kitudhatja? jeltűzek.

V.

MADRIGAL DE LAS ALTAS TORRES.

Pároljunk még néhány esszenciát Castiliából.

Madrigal de las Altas Torres egészen vöröstéglából épült makulátlan kék ég alatt. Az éjszakát Arévalo del Reyben töltöttük, amely még az avilai tartományban van. Nem lehetetlen, hogy Izabella Avilában született, de ezen a reggelen, úgy felel meg utazásunk illúziójának, hogy Madrigálban született legyen. A szálló Arévalo del Reyben egyszerű és kényelmes. Mégis nehezen jutottunk ágyba. Az éjszaka nagyrészt azzal töltöttük, hogy a városban csavarogtunk három sereno* társaságában. Sok spanyol községnek nagy fényűzés a serenók tartása. Segóviában este tíz órakor a város minden serenója összejön a Constitución-téren. Ezt egyszer egy havas éjszakán láttuk. Senki más nem volt a téren a serenókon és rajtuk kívül; úgy érkeztek, mint az árnyak, bebugyolálva és hallgatagon, fel-

* Sereno = éjjeli őr.

meredő botokkal és égő lámpákkal. Szó nélkül felsorakoztak a Városházával szemben. Mikor a tizedik óraütés is elhangzott, lassú és súlyos kongással a toronyórán, amely úgy világított a fehér éjszakában, mint a serenók lámpája, még egy árnyék jelent meg a kapualjban és néhányszor összeütötte kezét és a serenók némán, nesztelenül lépkedve a hószőnyegen, szétszóródtak a szélrózsa minden irányába és eltűntek, kiki a maga útján, a sötét utcák menedékében. Avilában egyedül járnak a serenók; de Arévalo del Reyben hármasával. Hárman voltak tehát és mi velük. Együtt tértünk be a szerény csapszékbe, ahol vörös függönyök mögött mindegyikünknek egy kispohár *cazallát* szolgáltak föl. De ha, miközben barátságosan poharazgatunk a kocsmában, véletlenül óraütés hangzott volna el, a serenók nyomban távoztak volna, mert ezeknek az éjeli virrasztóknak a többi közt az is kötelességük, hogy énekeljenek. Kiénekeljék az órát, az időt és az ég állását. *Három óra az idő... Vigan esik az eső... Ó-Castilia egyes helyiségeiben, amint megállapíthatuk, énekszóval jelentenek be minden órát és félórát, a két órát kivéve. Ez a különös szokás egy kolerajárvány óta áll fenn. Annyi volt a beteg és a haldokló, hogy a pap minden éjjel általános körjáratot tartott a serenókkal. Két órakor kezdte, mert ebben az órában súlyosbodott a szegény betegek állapota. És a serenó így énekelt: Elütötte a két órát... A gyóntató velem jár hát... Sokáig úgy nehezdedtek ennek a járványnak az emlékei a lelkekre, mint gyászos lidércnyomás. És különösen a gyóntató körsétájának emléke. Hogy sietesse a feledést, a városi hatóság úgy határozott, hogy a két órát nem fogják énekelni. Mi hajnali két órakor nem csapszékben ülünk, hanem egy kávéházban, ahol a fogyasztás drágább s amelynek „El Recreo” volt a neve. De hol voltak az éjjeli örök és hol ittak Izabella születésének éjjelén? Az ő feladatuk volt a jelzőtűzek láncának első láncszemét meggyújtani, amelynek révén másnap a király értesült Madridban az újságról? Áprilisi éjszaka volt, Nagycsütörtök éjszakája, a leg-*

némább éjszaka, mert Isten már búcsút vett a földtől és a mennyekből még nem tért vissza. De nincs tekin-tély, nincs törvény, nincs szabály, amely megakadá-lyozhatná a jövés-menést, a várakozást, az újjongást, a futárokat, a híradásokat, az orvosoknak és bábáknak ünnepélyes ki-bejárását, a nép kíváncsiságát, a plety-kás vénasszonyok fecsegését, a katonák tréfáit, midőn egy hercegnő készül megszületni. Sokkal elhagyottabb és álomba merültebb Madrigal de las Altas Torres ezen a reggelen, mikor mi látjuk, mint volt azon a feketébe öltözött és dicsőséges éjszakán, azon a halottas és ta-vaszi éjszakán, amely Izabella Királynét születni látta. A téren nincs piac. A gyér és szegényes boltok elbúj-nak annak a palotának árkádjai alatt, amely Tostadoé volt, ezé a nagytudományú és termékeny emberé, aki-ről az a hit Spanyolországban, hogy többet írt, mint bárki más a világon. Szemben Szent Miklós templomá-nak nagy téglafala mered fel. De az a Palota, ahol a Királyné született, ez az otromba, négyszögletes tornyú Palota, kívül van a falakon. Ott van, ahonnan — egyet-len zaj ezen az álomba merült reggelen — a kakasszó érkezik hozzánk. Zárt, egyetlen rést nem nyitón zárt ma a klostrommá átalakított Palota komor tömege. Már a Királyné idejében is az volt. Ide záratta be férjének két természetes leányát letétetve velük a fogadalmat... És íme, egyszerre csak megjelenik előttünk, akik Iza-bellának a jóslat varázsigéitől felidézett árnyát jöttünk keresni Madrigálba, nem ez az árny, hanem ennek a két gyöngéd teremtésnek az árnya. Arc nélküli és pa-nasztalan árnyak. És éppen az arcnak és a panasznak ez a hiánya indít meg bennünket ezeken az utcákon, ezekben a pusztá sikátorokban, ezek közt a téglafalak között... De ne feledjük el, hogy erre a szánalomra, erre a megindultságra nincs jogunk. Politikából, minde-nek előtt politikai meggondolásból volt rá szükség, hogy ez az asszony egy napon bebörtönözve férje leá-nyait, mégpedig saját születése helyén. Mi több, mikor ő született, nem politikai színezettel született-e, *poli-tikából*? Az éjjeli örök is megsejtettek ebből valamit,

mikor tüzeiket ezen az áprilisi éjszakán, 1451-ben meggyújtották. Mert a tornyokon vannak, a magas tornyokon, és pillantásuk messzebbre lát, mint az együgyű vénasszonyoké és a jó népe s az örvendező tömegé. Homályosan gyanítják, hogy nagy kérdések főnek, sorok bogozódnak ezek közt a téglafalak közt, ezekben a termekben — akkor drága kazettás mennyezetek ékesítették őket, ma csak fagerendázatot kínálnak a tekintetnek —, ezek alatt a rombadúlt tetők alatt, amelyeken át ezen a reggelen is, mint minden reggelen feltör az ég felé, melyet még kékebbé tesz a vöröstégla kontrasztja, a kakasok kiáltása.

VI.

A BAROKK EGY HULLÁMA A XV. SZÁZADBAN.

II. Juan, Izabella apja, 1454-ben hal meg. A korona fiára, IV. Enriquére száll, akit Tehetetlen Henrik néven ismer a történelem. Uralmát politikailag a fejtelenség kiújulása és a főurak túlkapásai jellemzik. Nem kevésbé jelentős a kultúra szempontjából sem.

Hogy Katolikus Izabella uralkodását megértsük, természetesen fogalmat kell alkotnunk arról is, milyen volt abban az időben a Kultúra állapota. De a kultúra nem tűri, hogy időrendi szakaszokra osszák. Az Izabella korában uralkodó eszmék megvoltak már fivérének, IV. Castiliai Enriquének idejében is. Őszintén szólva, megvoltak mindig, mert az eszmék sajátja, hogy örökösek legyenek; de hullámmásuk, táncuk — ez egyre világosabban és világosabban bontakozik ki előttem — annak uralma alatt, akit kortársai a „Tehetetlen” melléknévvel csúfoltak meg, egészen jellegzetes formát öltött.

Ez a forma — ne tekintsék rögeszmének, hogy itt ismét ezt a kifejezést használom — a barokk, a barokk stílus. IV. Enrique életrajzának megfontolt és ártatlan felülvizsgálata, nem embertani és pathológikus szem-

pontból, hanem a kultúra történetének szempontjából — melynek szintén megvannak a maga sajátos törvényei és egyéni módszerei — bizonyára számos meglepetésre vezet. A „tehetetlenség” fogalmának, biológiai jelentésén túl, van még politikai jelentése is (a kettő együtt alkalmazható Enrique király esetében); de azonkívül, politikai jelentésén felül, kulturális értelme is van és itt éles megkülönböztetést kell tenni... Ne képzelje senki, hogy ezzel, az új szemszögből való vizsgálattal szándékunkban áll megkísérelni a silány uralkodó rehabilitálását; csupán mélyebb, megítéltebb és pontosabb megértéséhez akarunk eljutni személyisége misztikus elemeinek, vonatkozásban kora miliójével; és a rehabilitálás e nemének annál több kilátása lehet arra, hogy közel jár az igazsághoz, mert olyan területre helyezkedik, amely távol esik az érdem és érdemtelenység birtokállományától.

Nincs itt szó arról, hogy bizonyítékokra hivatkozunk, nem vitatunk enyhítő körülményeket, vagy nem kérünk felmentő ítéletet az oknyomozó történetírás megszokott eljárása szerint, amelyben enyhítésre lel ennek vagy annak a századok óta elátkozottnak bűnössége, mert hibáinak nagy részét névtelen végzetességek számlájára hárítják, például lélektani terheltségre, ha éppen nem koruk általános romlottságára vagy más kollektív és társadalmi természetű körülményre... Nem, nem szándékunk itt esküdszéki érveket felvontatni, hanem igenis egy tudományos boncolás elemeit. IV. Enrique végérvényes felmentése nem érdekel bennünket.

Soha eszünk ágába se jutna, hogy azzá formáljuk, amit a vígjátékokban (a legközönségesebbeket értem) rokonszenves alaknak hívnak. Ez annyi volna, mint automatikusan visszalökni Izabellát az „árulók” családjába, más szóval, fordított helyzetet teremteni; mert az egész világ szemében az áruló Enrique és a rokonszenves alak, Izabella. De nem kevésbé kell óvakodnunk minden szubjektív értékelés túlzásától, nem szabad ke-

vésbé engedni a tiszteletre méltó vágnak, hogy az esetet figyelmesen a tárgyilagosság szabályainak tiszteletbentartásával vizsgáljuk meg. Ha tehát tárgyilagossak vagyunk, ha tartjuk magunkat a megbízható tanúságokhoz és kipróbált hitelű okmányokhoz, el kell ismernünk, hogy ha egyrészt különös kétség borong Henrik király nemi élete fölött, másrészt a zene iránt táplált szeretete, szenvedélyes vonzalma az elvonult élethez az erdők mélyén, tehát modern természetérzése föltétlenül bizonyosnak látszik. Ime, ez indít arra, hogy mindjárt azt a kérdést vessük fel, vajjon egy történelmi alak lelkiségében helyes-e fontosabbnak tekinteni — és ez képvisel-e nagyobb értéket az emberiség számára —, hogy ennek a személyiségnek érzelmi élete pontosan kövesse a megszokott kerékvágást, vagy elhagyja azt talán azért, hogy új világot fedezzen fel. De egy másik probléma még sürgetőbb módon ösztökél bennünket: megtudni, vajjon van-e a két jelenség közt, melyek egyfelől az idegbajjal terhelt szekszualitás, másfelől pedig a zene és az elemi természet szeretete, valami összefüggés. Bizonyára nem valami végzetes szál, amely a két jelenség kikerülhetetlen találkozását vonná maga után és egyiket a másik okává vagy következményévé tenné; hanem valamelyes erkölcsi kötelék, azok közül való, amelyeknek létét a megfigyelő csak statisztikailag tudja igazolni, roppant skálára terjesztve ki működését s a nagy számok törvényét követve — vagy dialektikusan az emberiség egész történetét munkába véve.

Az után, amit az imént mondtam, talán észrevesznek valamely vonatkozást ennek a vad természet-szeretethez, ennek a szenvedélyes zenerajongásnak, ennek a rendellenes lelkiségnek kulturális lényege — egészében az öntudatlan bizonyos elsőbbségének megnyilvánulása — és a barokk szellem jegye közt, amelyet előbb még haboztam felidézni... De mielőtt efféle képzettársítások szövedékében tovább hatolnánk, vissza kell térnünk, amint ígértük, a *tehetetlenség* fogalmának vizsgálatára. Egy éles szellemű elmélet, me-

lyet Wörringer, a nagy esztétikus alkalmazott a művészettörténelemre — amelyet azonban általánosítani lehet (s már általánosítottuk is) és alkalmazható a kultúra egész területére, sőt a természetére is — siet itt segítségünkre. Ez az elmélet bizonyos paradox látszata ellenére a legkevésbé sem paradox, ha jól meggondoljuk. „A művészetben — mondja Wörringer — minden tehetetlenség választott és önkéntes.” A művész keze ügyetlen annak megvalósításában, amit a művész szelleme az utolsó sorba száműzött, amit nem szeret, amit kora elvet, ami nem felel meg százada ízlésének... Nem az emberi anatómia nem ismerése miatt van az, amint gyerekesen annyiszor ismételték, hogy a Középkor festői olyan sok esetlenséget tanúsítanak a meztelenség ábrázolásában; szándékos ez, hogy kifejezzék vele az emberi test megvetését és hogy, ha ismerték is, elfelejtsék. Nem anyagi képtelenség volt, hogy magas domborműben mintázzanak, ami a római művészet bizonyos területein és bizonyos korszakaiban teljesen az építészet szolgátságába kényszerítette a szobrászatot — hanem, mert az érzelmességet részesítették előnyben. És mikor a gót építészet megtöri a félkörívet, ez vajjon ügyetlenség és tehetetlenség-e, vagy ellenkezőleg fenséges eszmény? Tehetetlenség és eszmény egyszerre. Tehetetlenséggel álcázott eszmény. A művész nem tudja már hibátlanul leejteni a földig az ívet, mert a művész szeme szívesebben szemléli szeretettel az eget.

Jól tudom, hogy így lerövidítve, meghamisítom kissé Wörringer tételét; a magam módján öltöztetem föl, a magam során felruházom az én tehetetlenségeim jegyével, amelyek az én eszményeim is... Mindegy. Nem arról van itt szó, hogy pontosan elhatároljuk az illetékességeket, hanem hogy növeljük a világosságot. És milyen zuhataga árad el a fénynek, ha, szakítva a történelmi felelősség felületes rétegeződésével, egyenesen a dolgok mélyére hatolunk, a szellem gyűjtőpontjába. Egymásik német, Spengler, azzal vádolta a görögöket, könnyelműen megvádolta Thukididest, hogy

elmulasztotta a történetírónál elengedhetetlen retrospektív szemléletet, mert a tények ábrázolásában túlságosan engedékeny volt a jelen parancsával szemben; de ha Thukidides, ha a görögök képtelenek voltak az emberiség aprólékos, multba való visszavetítésének felfogására, ha, hogy úgy mondjuk, tehetségükön kívül állott a dolgokat az idők távlatában megítélni, ez az alsóbbrendűség csak a visszája volt egy kiváló felsőbbrendűségnek; hogy úgy mondjam biztosítéka és jele annak az öröklétre való hivatottságnak, amely viszonylag érzéketlenné tette őket az átmeneti dolgok iránt. Az ő eszményük az örök volt: hogy érezhették volna át mélyen a *fejlődést*? Ez a nép híjával volt a történelmi érzéknek ugyanabból az okból, amelyből nem volt érzéke a tájszépség iránt sem.

Ime két fogalom — *történelem, tájkép* —, amelyek éppen olyan jól kapcsolódnak (mint az *idegbetegség* vagy a *zene* és a *természet*) a barokk általános jelentéséhez. A barokk eszmény, a barokk stílus olyan dolgok, amelyeknek megjelenése (amint már sokszor volt alkalmam ezt hangsúlyozni) nem lehetnek egyetlen korszak, egy meghatározott század kizárólagos tulajdonai. Ezek annak a válságos állapotnak megnyilatkozásai, amelyeken a civilizáció több ízben, talán visszatérő időszakokban, keresztülmegy. Van egy barokk az európai művészetben és kultúrában a XVII. és a XVIII. század folyamán, de van egy, ebben az úgynevezett „fin de siècle”-ben a XIX. század utolsó éveiben, sőt még ebben a hozzánk oly közel eső, különös korban, a „háború után”-ban is; és volt egy már előbb, a Krisztus előtti III. században s egy másik a XIV. és XV. század átmeneti korszakában, azaz abban az időben, midőn a sienai festészet virágzott Olaszországban ideges páthoszával; Franciaországban, a burgundiai szobrászat izgalmas dinamizmusával; végül Portugáliában, a manuelei építészet naturalista, keleti és óceáni hangsúlyával. A ferences szellemnek a világ erkölcsi légkörére gyakorolt befolyása uralkodik a kultúrának azon a korszakán, amelyhez IV. Enrique király tarto-

zik. A barokknak általunk most megismert különböző formáiban nyilatkozik meg: a burgundi szobrászatban, a szienai festészetben és a portugál építészetben. Így, minden különbségtől eltekintve, Castiliai IV. Enrique egy XV. századbeli Jean-Jacques Rousseau. Nem hiányzott számára ahhoz, hogy feloldozzák más, csak egy romantikus utókor megértő elnézése.

Castilia krónikásai, különösen azok, akik a maguk idejében, Izabella Királyné ügyét támogatták IV. Enrique második feleségének leányával szemben — ezt a gyermeket törvénytelennek tekintették a király föltételezett tehetetlenségére támaszkodva — több ízben beszéltek Enrique királyról olyan kifejezésekkel és olyan részleteket mondtak el, hogy elég lett volna első személybe tenni őket, s az ember azt hihette volna, hogy a nagy genfi idegbeteg vallomásaiból vannak kivéve. IV. Enrique arcát jól ismerjük, fehér és élénk arcszínét, szimmetrikus rútságát, borongó félénkségét, dühkitöréseit, vad indulatait, síró görcseit. Végtelen mélabú kifejezése született ezeknek az elemeknek s egy hol merev, hol riadt vagy szórakozott tekintetnek kombinációjából. Hangja lágy volt, alighanem ércetlen. Vítás még szervezete, szekszuális vérmérséklete, értelmi-ségi foka; nem tudni milyen pontig süllyedt le egy rendellenes lelkiiség mélyére. De neuraszténiája felől nincs semmi kétség; sem exhibicionista és maszochista hajlandóságáról, sem arról a szégyenteljes gyönyörűségéről, amelyet az alázatban, a megaláztatásban, sőt saját becstelenségében is talált. Szerette a zenét és az éneket: gyakorolta is őket; de vajjon könnyítette vagy súlyosbította-e ez baját? Könnyítette és súlyosbította is egyszerre. Minden attól függ, milyen szempontból nézzük. Amilyen jó zenész, éppen olyan jó vadász is volt IV. Enrique. Szerette az állatok társaságát; kedvét lelte abban, hogy bámulja őket, dédelgesse őket, kínozza őket — olyan dolgok, amelyek hamar összebékülnek egymással. Ezeknek a homályos léteknél szabadsága kedves volt neki és mint romantikus nevelő, nem engedte meg, hogy az állatokat (még ha

vadak voltak is), melyekkel kertjeit benépesítette, megfosszák szabadságuktól és romboló erőik használatától; a parkok, a fasorok, a pázsitok mind rendelkezésükre állottak.

Nyilván ő volt egyike az első személyiségeknek Európában, akiknek állatgyűjteményük volt, sőt talán botanikus kertjük is. Feloldódott ebben a vad természetben és szívesen részegedett meg tőle, ide bujt el messze az udvartól és annak pompájától és fésületlen hajjal, bozontos szakállal, sáros saruval, rendetlen és ronggyá mállott ruhában, csaknem meztelenül, nyers dolgokkal táplálkozva, olykor nádsípon játszogatva, vagy a gyermekkor gyönyöreihez visszatérve, megelőzte folytonos álmodozásával egy magános sétáló Rousseau *Álmodozásait*. Segovia éppen olyan vad vidékkel kínálkozott neki, mint amilyen Savoya volt. Ismerte a zúgó hegyi patakokat, ismerte a homályos lombokat és a gyönyörűséget, hogy csupasz fejét verje az eső. A hatalom? Ám gyakorolják mások. A felelősségek? Terheljenek másokat. Az értelem fénye, a méltóság? Akik azt óhajtják, sütkérezzenek az értelem és a méltóság fényében. A józan ész? „Hagyd a józan ész a móroknak” — tartja a közmondás. És csakugyan ez a castíliai király a keresztények nagy megbotránkozására számtalan esetben a mórokra hagyta józan eszt. Ösztönösen szeretve az összekeveredést az alantasakkal, afrikai rabszolgákkal vette magát körül. A megvetett kedvtelések iránt érzett hajlamból mórok és zsidók társaságában töltötte idejét. A fekete faj kedvelése sem hiányzott nála. (Nem kellett-e, hogy ennek a barokknak is meglegyen, akár a többinek, a maga *néger korszaka*?) Ötven évvel Amerika felfedezése előtt színes emberek léptek be IV. Enrique szolgaszemélyzetébe. Egy éppen olyan rémületes, mint bamba ethiópiai — ha hihetünk a kor krónikásainak —, sárgába öltözve, töltötte be azt a feladatot, hogy annak az ajtónak a kárpitját fölemelje, mely a király szobájába nyílt.

VII.

TEHETETLENSÉG.

Spanyolország a nagy szaracén betörés után, amely a VIII. század elején történt, több századon át egymástól független, kis államokra volt ieldarabolva, amelyeket az érdekek különbözősége választott el s amelyek gyakran nyílt és engesztelhetetlen ellenségeskedésben álltak egymással. A fajok, amelyek benépesítették, gyökeresen különböztek egymástól eredetükre, vallásukra és kormányzásuk módjára nézve; valamennyi érezhető befolyást gyakorolt jelenlegi lakóinak jellemére és intézményeire..."

(Prescott, bevezető sorok *A Katolikus Királyok uralkodásának történetéből.*)

Prescottnak ezt a megjegyzését: „Bármelyek legyenek is a spanyolok bűnei, az elpuhult restséget nem lehet szemükre vetni“, már régideje nem lehetett alkalmazni Castilia Királyságának felsőbb osztályaira. A Renaissance Európának ebbe a szögletébe inkább a ledér könnyelműségnek egy nemével hatolt be, semmint igazi civilizációval; fényűzéssel inkább, mint művészettel. Egészen különös fajtájú kiválasztódás került gyakorlatba annak következtében, hogy a Visszahódítás a déli határok felé haladt előre. Az, ami erkölcsileg legjobb, legférfiasabb, értékre és bátorságra elit volt a spanyol társadalomban (erkölcsileg és fizikailag is; ami megmagyarázná, némelyek ítélete szerint, a nagy és tagbaszakadt embereknek még ma is jelentkező bőségét, bizonyos, a szoroshoz közel eső területeken, például Xeresben, míg északon az emberek gyakorta gyöngék, sápadtak és csenevésznek) az mind a mórok ellen vívott küzdelemben, a veszélyeztetett zónákba vetette magát. Hátul, a biztos helyeken fedezékbe huzódva, ott maradtak a rosszak, a cselszövők, a hízelgők és mondjuk az írástudóbbak. Egy ilyen összetételű társadalom könnyen esik áldozatul a kor-

rupciónak. Mindabból, amit e korszak erkölcsének jellemzésére az öltözködésről, az ünnepekről, a táncokról, a bűnökről, a durvaságokról, a legkülönbözőbb fajta kilengésekről elmondottak, csak ezt az egyet jegyezzük meg: mikor egy castiliai király elrendelte, hogy a rosszéletű nők, a tisztességes asszonyoktól megkülönböztetésül bármely helyen sáfrányszínű fejtakarót hordjanak, a sevillai úrasszonyok, a törvény megcsúfolására, mind első akartak lenni, akik ezzel a megszégyenítő fejdísszel ékesítik fel magukat. Mindenáron azt óhajtották, hogy összetévezzék őket amazokkal.

Izabella születésétől trónra emeléséig két uralmat ismert Castilia: atyjáét, II. Juanét és féltestvéréét, IV. Enriquét. II. Juan uralmát főképp az orcátlan kegyencség politikája jellemezte. Don Alvaro de Luna, a király kegyence volt ennek gyermekségétől fogva, először magához édesgette akarátát, aztán kítúrta helyéből, egyre halmozva a hatalom visszaéléseit és a botrányokat egészen addig a napig, míg meg nem bukott, de még hatalmavesztetten is meg tudta akadályozni, hogy a valladolidi hóhér kezére adják és lefejezzék. Így diadalmaskodott egy nemesi összeesküvés, amelynek kapcsolatai és elágazásai egészen a Király Palotájáig értek, sőt behatoltak magába a család kebelébe. Ma talán nem állunk távol a meggondolástól, a történelem százados gyakorlatával ellentétben, hogy ez a személyes kormányzat volt a legjobb politikailag II. Juan uralkodásában. Végeredményében a tekintélynek ez a monopóliuma az egység és a rend előnyére vált, vagyis fejlődést jelentett a civilizáció útján. Mikor, ezzel ellentétben, a következő kormányzat során a pártok becsvágya és torzsalkodásai nekiszabadultak, minden rendszeres kormányzat lehetetlenné vált és nem volt más az államban csak zűrzavar és fejtelenség.

Tehetetlen inkább a politikában volt Enrique, mint a nemi életben. A hatalom gyakorlásában nemcsak a sikernek volt híjával, hanem a siker vágyának is.

Voltak pillanatok uralkodása idején, mikor a nemesek fegyelmetlensége behatolt magába a királyi palotába is és az volt a törekvése, hogy a szó szoros értelmében zár alá vegye a király személyét magát. Ez a cél vezérelte azt az összeesküvést, amelyben Castilia tengernagya, a Király nagybátyja és egyik rokona is szerepelt; s részesei voltak a Bonavente, az Alba, Plasencia és Paredes grófok, a toledói érsek, a coriai püspök és a Calatrava rend nagymestere, s a castiliai utóvéd valamennyi bujkáló katonája a nyugtalan és hitszegő Villena marqués vezérlete alatt. Az összeesküvők mindenek előtt Don Beltran de le Cuevának, a Király, vagy még inkább a Királyné alázatos hívének tekintélyét akarták lerombolni, mert attól féltek, hogy ez azt a helyzetet biztosítja magának az új uralkodó mellett, amelyet Don Alvaro de Luna II. Juan uralma alatt elfoglalt.

Ilyen körülmények közt vajjon milyen politikára számhatja magát egy tisztán látó fejedelem? A probléma megoldásait mi sokkal jobban látjuk arról a távoli pontról, amelyen állunk. Egy közülük különben az volt, melyet a Katolikus Királyok választottak és amely később V. Károly első politikai tetteit is meghatározta. IV. Enrique idejében csupán két megoldás útja volt járható, amelyeket készséggel nevezhetünk *demokratikus megoldásnak* és *andaluziai megoldásnak*. Az első abban állt, hogy a polgárok támogatásához folyamodva szorítsák vissza a grandokat, más szóval a kiváltságokkal és szabadságjogokkal megajándékozott, következképp a feudális önkénynek alá nem vetett községi közületekhez, amelyek Castiliában nagy számban voltak és erejük sem hiányzott; ezek a községi elemek könnyen találtak segítőkre a nemesek vazallusai közt; a polgárok és vazallusok népi koalíciót alkothattak, amelyet a királyi hatalom felhasználhatott arra, hogy két tűz közé fogja a lázadó arisztokráciát. De ez a megoldás, ha kedvezett is az egységnek egyrészt, bizonyos tekintetben veszélyeztetette is. Világosan látható ez abból az esetből, melyet az ímént

említettünk, mikor V. Károlyt idéztük, továbbá a községek fölkeléséből, a Parlamentek és a Cortezek követeléseiből, amelyek szüntelenül csak ismétlődtek az egész spanyol Középkor történetében. Ha félték a demokratikus megoldástól, maradt az, amelyet andaluziai megoldásnak nevezünk. Ez abban állott, hogy a castiliai nemesség lázadása ellen az andaluziai, és főképen a dél-andaluziai nemességnél kerestek támaszt, amely, mint mondtuk, a társadalom legegészségesebb részét alkotta. Ezek az andaluz nemesek *kacikák* voltak, vagyis olyan urak, akik egészen függetlenül kormányozták uradalmukat, mert a távolság, amelyben éltek (és a hegláncok közbeékelődése), csaknem teljesen hatástalanná tette velük szemben a királyi hatalom minden beavatkozását. De ezek a nemesek nem voltak cselszövők és csak egymással háborúskodtak, vetélkedésük helyi érdekű volt; nem kötöttek szövetségeket lázadó vállalkozások céljából. Ezekkel az elemekkel az uralkodó — mivel ez volt a kor iránya —, elkezdhetett volna udvart alakítani úgy, hogy a legfőbb tisztségekre emeli ezt az elitet és ezzel egyben eltávolítja minden feudális szokástól. Csakhogy ez az andaluziai megoldás három feltételtől függött. Először is csökkenteni kellett volna a castiliai kizárólagosságot, amely valami homályos ösztönrel rájött egyetemes hivatására és hallgatólagosan ellenállt minden andaluz szupremáciának. Másodsorban, elő kellett volna nyomulni Granadának, a mór királyok utolsó erősségének ostromára, olyan nemzeti vállalkozás lett volna ez, amelyben, mint valami kohóban, elolvadt volna a *kacikák* minden személyes vetélkedése. Ez az „arisztokratikus” megoldás végül olyan erélyt követelt volna, amilyenre IV. Enrique mindenképen képtelen volt. Nem mintha mindig híjával lett volna a jó szándéknak; és nem egy részlet vezet arra a gondolatra, hogy sem neki, sem környezetére némely tagjának nem kerülte el fgyelmét, miképen lehetne véget vetni

ennek a problémának. 1465-ben például, élére állt a Király egy Granada ellen induló expedíciónak. De szerege főképen castiliaiakból állt és az egész vállalkozás aféle katonai sétává zsugorodott a granadai síkon. Egyetlen csatára sem került sor és a castiliai nemesek módot találtak arra, hogy az expedíció folyamán összeküvést szőjenek a király ellen saját táborában. A Király, értesülve a dologról, elhatározta, hogy a legnagyobb sietséggel visszatér Madridba.

Igen, a Tehetetlen név jól ráillett. Az egység megteremtésének nagy politikai vállalkozása nem az ő számára termett. Kis testvérének volt fenntartva. Kis testvérének.

VIII.

A NŐVÉREK.

Izabella első éveit nagyanyjával, portugalliai Juan özvegyével tölti. Mikor ez meghal, Enrique udvarába hozatja. A jövőendő királyné magára hagyatva nő fel, Segoviában.

Ez társadalmi jelenség, melyet más helyeken és más időkben is meg lehet állapítani. Például a háború utáni Németországban. A nagy háború a visszafelé való kiválasztásnak olyan folyamatát indította el Németországban, amely hasonló volt ahhoz, aminőt a Reconquista utolsó szakaszaiban Spanyolországban ismertek. A fiatalság színe-java, a legerősebbek, a legvitézesebbek, az erkölcsileg legértékesebbek elestek a harctereken, éppen úgy, mint Spanyolországban, az arisztokrácia színe-java kiment az előretolt déli állásokba. Úgy az egyik esetben, mint a másikban, az ország politikai központjában nem találhatók csak a bujkálók, vagy azok közvetlen leszármazottai. Akik nem vettek részt a háborúban — vagy akik csak mint parádében vettek részt benne, a veszélyes vonalaktól

távol. Innen az emberi értékek félelmes süllyedése. Elpuhult és gyáva, rest, zavaros erkölcsi indítékú, minden tisztességérzetnek híjával levő fiatal emberek alkotják castiliai IV. Enrique környezetét. Ilyen volt a német férfi fiatalság Németországban is 1920-ban. Hány diák hagyta félbe akkor tanulmányait? Hányan hagyták el munkaasztalukat, mert képtelenek voltak rendszeres erőmegfeszítésre és a mindennapi hősiesség áldozataira. Hányan süllyedtek le egész a bűnig, a nyomorúságig, szégyenteljes foglalkozások úzéséig. Hányan lettek gigelők és taxitáncosok, vetették bele magukat undok kalandokba, adták át magukat érzelmi eltévelyedéseknek, hogy gyakran a tébolyban vágy az öngyilkosságban kössenek ki... De Németország erkölcsi életének ebben a súlyos pillanatában váratlan segítségre talált. Rátalált a *nővérekre*. Ezeket nem érintette személyükben a háború és a legjobbak közülük helyükön maradtak. Mialatt a férfiak harcoltak, ők foglalták el munkahelyüket, ők vették át az irányítást és a felelősséget. Majd később, nemcsak hogy nem hagyták el állásukat, hanem még szilárdabban megerősítették benne magukat, több tekintélyre és több gyakorlatra és illetékességre tettek szert. Nem egy családban az öreg apa és a fiú közt, aki megszökött feladata elől, a nővér volt az, aki megmentette a helyzetet, aki a többiek helyett dolgozott, az összes többiek helyett, a nyugalomba vonultak és a gyöngék helyett, s ő volt az is, aki a közszükségletekről gondoskodott. A komoly, energikus, munkás, tisztességes, emelkedett életérzéssel megáldott *fiatal leányok* mentették meg Németországot 1920 körül. A feminizmus ügye nem határozhatna erősebb érvre saját érdekében, mint erre a tapasztalatra, amelynek tanulsága világosan bontakozott ki a német társadalom történetében a háborút követő kockázatos napokban.

De mit beszélek? Még döntőbb tapasztalattal szolgál nekünk Katolikus Izabella története. Ő volt abban

az időben a nővér, aki fivérét helyettesítette; aki magára vállalta a felelősséget, amelyet rest és akarat nélküli fivére viselni nem akart. A sors első órájától őrangyalává jelölte ki, hogy mint szent hivatást töltse be ezt a szerepet. Később úgy is tekinthette valaki, hogy Isten maga jelölte ki ezt a spanyol Királynét erre a feladatra. *Munzer* egy utazás különös kapcsolatai révén, amelyet Izabella, uralkodásának legdicsőösebb napjaiban tett Spanyolországban, ezeket a szavakat írta le: CREDO QUOD OMNIPOTENS EX ALTO HANC SERENISSIMAM MULIEREM LANGUENTI HISPANIAE MISSIT. — Hiszem, hogy a Mindenható küldte ezt a fölséges nőt a beteg Spanyolországnak.

Megérezte-e ezt a ritka erőt, előre látta-e ezt a magasból eredő küldetést a pap, aki a gyermeket Szent Miklós templomában, *Madrigal de las Altas Torres*ben megkeresztelte, aki a szép Izabella nevet adta neki, s aki a sót ájkára kente? És vajjon lehetetlenség-e, hogy a véletlen különös találkozása folytán, ami a reménység jele lehetett volna, a keresztelés szertartása éppen a Feltámadás napján történhetett meg? Nem tudjuk; és ma, miközben a keresztelő kutat szemléljük (a durva rácson keresztül, melynek kinyitását megtagadják tőlünk), senki nem beszél erről. Maga a keresztelő kút is durva munkájú, egyszerű hornyolt kő és fa fedője van. Nem előkelő, román stílusú medence, mint a tarragonai, császári fürdőmedence, amelyet először, valószínűleg keresztény sarcophaggá alakítottak át, azután keresztvíztartállyá. Ez szigorú és zárkózott tárgy, olyan mint egy paraszti arc. Néma tárgy.

Itt, *Madrigal*ban, *Castilia* földjén, akár csak *Granadában* a pompázó mauzoleum előtt, minden jégből van, semmi sem siet ihletünk segítségére. Hogy kitaláljunk valamit, hogy meglássunk valamit, nem marad hátra számunkra más, mint hogy elszunnyadjunk és álmodjunk...

IX.

AHOL ÚJRA RÁBUKKANUNK AZ UNDORRA.

Valamennyi szomorújáték, vígjáték és bohózat közt, amely IV. Enrique uralkodása alatt játszódik, következményeiben legsúlyosabb lehetett egy leány születése, akit a közhiedelem a királyné és Don Beltran de la Cueva szerelme gyümölcseként tartott, akit azonban a király többiben is saját gyermekének ismert el és aki később ezen a címen követelhetett, hogy megfossa Izabellát a koronától.

Izabella alig volt még négyéves, mikor apja, a király meghalt. A királyi végrendelet nem hagyott mást rá hozományul, mint Cuellar városát és némi készpénzt. A végrendelet egyébként különös gondjaiba ajánlotta őt éppen úgy mint fivérét, Alfonsót, Enrique trónörökös hercegnek. Enrique tényleg udvarában is tartotta és amint a Granada elleni expedíció szerencsétlen kísérlete után ismét az élvezetek, a helyezés és ledérség kiújulása következett, melyeknek színtere a segoviai királyi lak volt, a hercegnő Segoviában nevelkedett. Ifjúságát a Szent Antal monostorban töltötte, a világi élvezeteknek ezen a helyén, amelyet kolostornak alakítottak át, elég egyedül ahhoz, hogy ne lett légyen híjával a hosszú elmélkedéseknek, mégsem annyira elszigetelve, hogy mindig védve lett volna az udvari pletykáktól, sőt a ledér élet látványától sem, mely az udvarnál folyt. Mert Segovia vadregényes környéke alkalmas terepül szolgált az elfajult király barbár s egyben romlott környezetének ocsmányságai üzésére.

Mindent elárasztott a tisztátalan összevissza szeretkezés; egy bizonyos körben, udvaroncok és duhaj-ságra, paráznaságra és cselszövényekre mindig kész szeretők háremében semmit sem kedvelt úgy a király, minthogy prostituáljon mindent, ami csak hatalmában állt. Ügylátszik, még magát feleségét, a Királynét is

másnak akarta adni, hogy saját bectelenségében találjon gyalázatos gyönyört. A királyné portugál volt és igen szép. Kíséretében néhány fölöttébb kevésbé tisztességes udvarhölgyet hozott magával Castiliába. Amit ő megtagadott, hogy férje bűnös kívánságainak kedvére tegyen, komornái tették meg helyette. Olyan raffinált fokig vitték a szemérmertlenséget, hogy — ha hihetünk e tekintetben a krónikásoknak — nem érve be arcuk rizsporozásával és festésével, ezt gyakorolták testük más tájékaival is; rejtettebb tájékokkal, de mégsem annyira rejtettekkel, hogy például egy lóról való leesés alkalmával fel ne táruhattak volna; így ezek a leesések, leleményesen betanulva, gyakoriak voltak és mint mondják, sűrűbben követte őket a szoknyák repülése, mint csonttörés.

Ha eféle környezetben egy magános gyermekség elkerüli, hogy a fertőbe fuljon és romlottá váljék, borongó lélekkel és félénken kell begubóznia. A meggyötört érzékenység makacs hallgatásokká formálja át undorát. A szégyen felgyújtja a haragot és a harag belülről éget és emészt, azt a folyamatot követve, amelynek egymást váltó szakaszait a modern lélekelemzők végre felderítették, Freud bizonyára kibogozott volna néhány titkot Izabellának ebből a rejtelmes gyermekségéből bátyjának romlotterkölcös udvarában. Hasonló alkalmak szokták meghatározni azokat a vonásokat, melyek egy jellemet kialakítanak. Az a férfias határozottság, mely a Királynét jellemezte, kétségkívül az undor szülötte volt.

Kell, hogy számot vessünk egy másik jelentős tényezővel is, amely alkalmas feltevéseink irányítására, egy tényezővel, melyet, ha elmulasztanánk legalább jelezni, szemrehányást tehetnénk magunknak, viszont azt, ha nem nagyon bolygatjuk, könnyen megbocsátják nekünk. Miközben az ifjú Izabella növekedett belső lázadásának a segoviai környezet tisztátalansága ellen, egy napon szükségkép egybe kellett esnie fizikai életének azzal a pillanatával, amelyben a gyermek nővé fejlődött; nos, amint köztudomású, gyakran meg-

történik, hogy ez a fölfedezés olyan benyomást gyakorol a gyermek meglepett érzelmi világára, amely pontosan a tisztátalanságnak és a lelki tüneteknek olyan bonyodalmát idézi elő, amely az undor és a bemocskoltság érzésétől, egészen a lelki betegségig fajulhat el. Izabellát megzavarhatta, hogy tisztátalannak látta magát személyében, mert tisztátalannak látta családjában. Hasonló tényezők érvényesülhettek Jeanne d'Arc hivatásának kialakításában is. A nőlovag e tekintetben hasonlónak lesz mesteréhez. De az egyiknél a visszahatás valamely katonai mozdulatba nyilatkozik meg, például ahogyan a kardot forgatja, a másikonál a mosás gondos háziasságában. Igaz, hogy kettőjüket a történelem válsága választja el. A Középkor harciasságából lassan-lassan kezd kiválni a Modernkor közigazgatási szelleme. De ha a magatartás különbözött is, az eredmény ugyanaz volt. Franciaországot csaták segítségével megtisztították az angoloktól, Spanyolországot is kezdték megtisztítani a haramiáktól, a móroktól és a moriszkoktól rendszabályok segítségével.

Áldott undor, amely a hősiség útjára térített Téged. Az a segoviai kolostor a szentség menedékhelye volt a kicsapongások közepette, a hivatásnak egy kisleány néma undora fölé emelt oltára.

X.

A BARÁTNŐ.

Akármilyen visszavonultan élt is Izabella Segoviában, már kora gyermekségétől fogva különböző személyiségek látogatták, akik beléje vetették reménységüket. Egy Beatrice nevű fiatal leány igen kedves volt neki.

— Jöjj, barátnőm, hogy szereteted tisztasága meggyógyítsa benne a férfi szerelmének undorát.

A kis Izabellának nincs apja. Anyja távol van; és anyjáról azt hallotta... Ami pedig bátyját illeti fölösleges, hogy beszéljenek róla.

Jöjj, Beatrice, szívdd be a gyanú virágainak nehéz illatát, melyek Izabella undorából születtek.

A korai felfedezések erőszakot követtek el ezen a gyermekén, egy barátnő bizalma és csókja megvigasztalja majd.

Beatrice tíz évvel idősebb volt Izabellánál. Családi nevén Bobadillának hívták. Don Pedro de Bobadillának, Maqueda erősség kormányzójának leánya volt, amely erősség romjai ma is láthatók a Talaverából Madridba vezető úton. Jártam ott egynapon marques de la Vega Inclánnak, egy útikönyv szerzőjének társaságában s ebben az útikönyvben Maqueda ezzel a három szóval van leírva: „Maqueda, kihalt falu...” Akármilyen halott is, él még ott néhány személy és ezek elég érzékenyek, hogy az efafta sírfeliratot zokon vegyék. Mikor áthaladtunk, a marques kocsiját felismerték, nem is tudtunk védekezni neheztelésök ellen. Nagyobb sebességre kapcsoltunk és mögöttünk csakhamar elmaradtak a szemhatáron Maqueda holt falu várának csupasz falai. Az erősség nagy, *patio* alakú övezetében volt időnk látni egy pásztort, aki ott táborozott vándor nyájával. Ez a rossz hírű hely kevésbé alkalmas Izabella gyermekkorának felidézésére. De tény, hogy itt tartózkodott; itt adott neki szállást a vár parancsnoka, akinek két leánya volt. A egyiket Izabellának hívták; a másik az a Beatrice volt, akit a fiatal infánsnő magával vitt Segoviába és magánál tartott a Szent Antal kolostorban. Azt lehet mondani, nem volt más társasága. A két barátnő elválaszthatatlan volt, és mikor szóbakerült, hogy a király kis hűgát férjhez adják, ez valóságos tragédia volt mindkettőjükre. Beatrice szívében felébredt a féltékenységre, Izabella szívében feltámadt az undor.

Először arra gondoltak, hogy a portugál királyhoz adják nőül. Nagy politikai kombináció volt ez. De mivel a cél, amelyet maguk elé tűztek, az volt, hogy a grandokat visszatérítsék az engedelmességre, Izabella, nagy ravaszon (emlékezzünk, hogy nem volt akkor több tizenhat évesnél) kijelentette, hogy az ország

törvényei és szokásai szerint Castiliában az infánsok nem köthetnek házasságot a nemesek engedélye nélkül. Megpróbálták aztán ugyanezt az eredményt elérni más eszközökkel: marques de Villenának, a nemesi pártütés fejének egyik fivéréhez adva nőül Izabellát. Ez a fivér Don Pedro Giron volt, a Calatrava-rend nagymester, már negyven éves, erőszakos ember, tele titkos betegségekkel. Izabella tudta ezt, mert Izabella előtt semmi sem maradt rejtve. Újabb rohama az undornak. De ezúttal nagy volt a veszedelem. A vakmerő kérő már nagyszámú fegyveres csapat élén haladt Madrid felé, midőn útja közben hirtelen halál érte. Izabella az egész éjszakát imában virrasztva töltötte, kérve Istent, hogy térítse el ezt az embert útjából. Beatrice tört hordott harisnyakötőjén; maga esküdött hogy megöli Don Pedrót, még mielőtt áldozata közelébe juthat. Fölösleges eskü. Don Pedrót torokbaj ölte meg. Durva szitkokat szórva halt meg. Sokan azt hitték, megmérgezték.

Meg kell mondani, hogy az Udvarnak ebben a zavaros légkörében minden hirtelen halál gyanúsnak tetszett. De hogy is volna hihető, hogy két fegyvertelen, egy segóviai kolostorban elszigetelten élő, kis barátnő ilyen messziről sikerrel hajthatta volna végre ezt a bűnös vállalkozást. Semmiféle bizonyíték, a bizonyítéknak még csak árnyéka sem hozható fel egy ilyen gyanú alátámasztására.

XI.

HÁZASSÁG.

Izabella összes kérői közül rokonát, Aragóniai Ferdinándot választotta. A nemesség egyrésze helyeselte ezt a választást. Aragóniában is nagy jelentőségű politikai ténynek tekintették ezt a házasságot.

Kitartunk a tény mellett, hogy Izabella és Ferdinánd sohasem látták egymást. Rokonok voltak, távoli unokatestvérek. Négy nemzedék — egy század — vá-

lasztotta el őket a közös őstől, II. Enrique de Trastamától, Castilia királyától. Ennek az angol-castiliai uralkodóháznak egyik leszármazottja ment uralkodni Aragoniába a caspei egyezmény értelmében, amely San Vicente Ferrier egységesítő szándékának műve volt. Mikor már homályosan felderengett (és kinek derengett fel először?) a házasság lehetősége, Ferdinánd apja, II. Aragoniai Juan még életben volt, éppen úgy, mint örököse, Don Carlos. Ferdinánd féltestvére, Izabella szintén nem volt akkor a castiliai trón örököse. Ügylátszik, pillanatnyilag felmerült a gondolat, hogy Don Carloshoz adják Izabellát. Dehát a Ferdinánddal való házasság terve előbbi keletű volt. Ilyenformán ez a terv (adva lévén, hogy Don Carlos 1461-ben halt meg) olyan időben keletkezett, mikor a jövődöbéli férj nem érte még el tízéves korát. Egyszerűen ehhez az első szándékhoz való ragaszkodásból történt volna, hogy az akaratos gyermek azután minden kérését visszautasította? Bizonyára nem. Itt hivatásának titokzatos ható ereje, családi démona, Órangyala lépett közbe.

Mivel itt politikai sorsról van szó, ez a belső démon, ez az Órangyal természetesen nem tartozhatott egy természetfölötti világhoz; hanem nagyon is a földi, az emberi, társadalmi és politikai világhoz tartozott. Nem volt más, mint a toledói érsek, egy hatalmas látókörű személyiség, aki már igen korán örködött a gyermek fölé, olyan korán, hogy az még észre sem vette, s abban a hitben volt, hogy egyetlen pártfogója Beatrice vonzalma. De az érsek résztvett az infánsnő házasságára vonatkozó első tárgyalásokban; és csakhamar számot kellett vetni azzal, hogy valósággal rögeszméjévé vált, hogy az aragoniai király második fiához kell őt nőül adni. Castilia királya nem egyezett ezekkel a tervekkel. De gyengesége megakadályozta abban, hogy saját szándékait érvényesítse. Ami Don Pedro Giront, a Calatrava-rend nagymesterét illeti, látuk, hogy ért véget ez a dolog. A király gondolt a portugáliai Alfonsóra is. Egy másik kérő a Gloucesteri

herceg, IV. Edward angol király fivére volt. Még másik, Guyenne hercege, XI. Lajos fivére, Franciaország trónjának örököse.

Egy castiliai főúrral kötött házasságnak az az előnye lett volna, hogy megkönnyíti Castilia belső egységét. A portugál megoldás nyugat felé erősítette volna meg a királyságot, a francia és angol terv az európai-zálódás irányvonalába esett. De a dolgoknak meg van a titkos rendjük. Amit pacifikálni, egyesíteni, az ökümenikus egységbe bekapcsolni kellett, nem Castilia volt, hanem egész Spanyolország. A londoni és párizsi út, akár csak a portugál és egészen alaposan meggondolva az andaluziai is, Aragonián haladt keresztül. A toledói érsek nem szűnt meg Ferdinándra gondolni; és tudjuk, hogy a kis Izabella semmiben sem maradt már el, ami a politikai érzéket illeti, a toledói érsektől.

Egy napon, nem Segoviában, hanem Ocanában, ahová elmenekült, üzenetet kapott fivérétől, a királytól (akit akkor marques de Villena, a nemesi párt feje és a fiatal infánsnő ellensége irányított), vagyoni zárlattal és bebörtönzéssel fenyegetve meg őt, ha nem enged a házasság kérdésében. Ez, jegyezzük meg jól, már diadal volt Izabella számára. Ilyen nagy gépezetet mozgásba hozni azért, hogy egy gyöngye leányka ellenállását megtörjék, nem csekély megaláztatás lehetett annak, aki minden isteni és emberi jog szerint ellentmondást nem tűrő hatalom birtokában volt. De a nagy győzelem abban nyilvánult meg, hogy a Király, miután szavakba öntötte ezt a fenyegetést, nem tudta azt végrehajtani. Izabella igen nagy népszerűségnek örvendett Ocanában és attól féltek, ha erőszakot alkalmaznak, fellázítják az egész várost. Talán ez az epizód volt az, amely Izabellának igen gyorsan elfoglalt, erősen független magatartását megteremtette, amely magatartásától aztán nem is tért el, míg csak a házasság kérdése szőnyegen forgott. Kétségtelen, hogy a népszerűség látása felvilágosította őt saját képességeiről. Másrészt az udvar torzsalkodásai és megoszlása a trónöröklés kérdésében azt eredményezték, hogy párt-

csoport alakult ki körülötte. A gyámkodó toledói érsekhez csakhamar más nagytekintélyű személyiségek csatlakoztak, köztük Castilia tengernagya, Ferdinánd nagyapja és Medinaceli herceg. Izabella is megformálta környezetét néhány hű szolgájából; ezek közt ott találjuk Gutierrez de Cardenast, az ügyes diplomatát és Alfonso de Palenciát, aki körülbelül azt a szerepet töltötte be, amit ma egy nagy újságíró, az események krónikása volt. Mind a kettőt Aragoniába küldték, hogy egyezkedjenek. Izabella csak 18 éves volt, mikor, saját feje után és lehet mondani, saját kockázatára, eljegyezte magát rokonával.

XII.

ISMÉT AZ UNDOR.

Ferdinánd és Izabella házasságkötése 1469 október 19-én történt meg egy magánpalotában, Valladolidban. Mivel két unokatestvérről volt szó, a Pápa felmentése kellett. A toledói érsek úgy színelte, hogy magán az esküvő reggelén kapta meg az okiratot, hogy minden késedelemnek elejét vegye. Valójában nem volt meg az okmány. Ez a körülmény tette lehetővé a nemeseknek, a Beltraneja párthíveinek, hogy Izabella lelkiismeretét megzavarják, azt állítván, hogy házassága semmis és vérfertőző.

De még egy nagy próbát kell megállni. A politikai szenvedély felszabadította a fúriákat és ezek a legörbébb utakat választják.

Lehet, hogy a Pápa bullája, amely a két unokatestvér házasságára engedélyt adott, nem érkezett meg az esküvő napjára és hogy a toledói bíboros csak színelte, hogy megkapta azt, mert nem akarta a szertartást késleltetni. Mindenesetre ez a hit terjedt el és Izabella ellenfelei nem tétováztak a maguk előnyére felűjni ezt a körülményt, hogy a frigy törvényességét tagadják. Azt állították és terjesztették el egész Casti-

liában, hogy vérfertőzés történt, hogy az infánsok házassága érvénytelen, s hogy ágyasságban élnek.

Izabellát rendkívül bántotta ez. Gyermekekorának undorodása, mint forgószél kerekedik fel benne, és hogy keserősége annál nagyobb legyen, most önmagával szemben érzi ezt az undort. A legrosszabb az — és ezt nem tudja megakadályozni —, hogy ettől kezdve férje is sajátyszerű, csaknem fizikai visszatetszést kelt benne. Tudva, hogy túl közel van hozzá, azt akarta, hogy minél távolabb legyen. Vele való rokonságának tudata szorongó szégyennel nehezedik rá. Férjének minden közeledésével szemben undorral védekezik. Ebből a házasságból, amelyet alapjaiban megmérgezett az undor, születik majd az a fiú, akinek az lesz a sorsa, hogy élete virágjában haljon meg, s születik az a leány, akit arra szán végzete, hogy megőrüljön.

De éppen úgy lehetséges, hogy Izabella, akinél felfedeztük, milyen előző undorok dolgozták meg érzelmi világát, egész életén át megőrzött vérmérsékletében valami férfiasságot, valami élettani hajlamosságot a férfi természetre, amely elnyomva határozottan nőies és házias magatartástól öntudata felső rétegeiben. Öntudatalattiságának legmélyebb redőibe rejtőzött el. Azt tudjuk, hogy a Királyné több ízben is fejtett ki katonai tevékenységet.

XIII.

A VÁRKASTÉLYOK.

Végül minden rendbejön; a Beltraneja ügyét elhagyják. Hanem azért a nemesi pártütés nem szűnt meg. Itt van a zendülés fészke, amelyet le kell verni. Az új uralkodók ez ellen irányítják első erőfeszítéseiket.

A patakok keskenyek és általában nem bővizűek és nagy sietve szelik át ezt a szikkadt vidéket. Gyakran csak egy-egy csenevész facsoport, mindig a víz közelében, egyetlen jele nagy területeken a növényi

életnek. És ugyancsak egyedül a patakok partján vehető észre, hogy használható földek is akadnak. A síkságot megszakítva egy-egy szikla mered fel: meredek fala egy-egy folyó torkolata fölé hajlik, ha csak nem mint fok ugrik elő két vízár összefolyásánál. Csúcsán várkastély emelkedik.

Castilia teljesen be van hintve ezekkel a várkastélyokkal, azt mondják, neve is innen ered. De miért választottak volna egy sajátos megjelölés kifejezéséül olyan elemet, amely közös volt Nyugat valamennyi „határőr vidékén”? Ám, hagyjuk a szó eredetének vizsgálatát. Ami bizonyos és világos, az az a jellegzetesség, amelyet egyrésről a tájra, másrésről a társadalmi szerkezetre nyom rá a kastélyok nagy száma. Nagy számuk nem akadályozza meg azt, hogy valamennyi egyedül ne legyen. A várkastélynak, mint a civilizáció egy formájának — akárcsak a *caudillónak*, mint az emberi élet egyik alakjának —, egyedül kell lennie. Ez belső követelmény. A kastély nem tűr maga mellett legfeljebb egy kis falut, a caudillo mellett sem állhat más, csak párthíveinek csoportja. Kastélynak és caudillónak száz vagy ezer könyöknivel felül kell emelkednie azon, ami körülveszi. És olyan körben, mint amennyire szemhatáruk elér, nincs is helye más hasonló természetű alakulatnak vagy magatartásnak.

... De a harc, a nagy háború, a hét évszázadig tartó háború a mórok ellen, vége felé járt; a két tábor közötti határvonal a félsziget déli részére helyeződött át, messze maga mögött hagyva a castiliai kastélyokat, és a kastély ura, ha várából kilépett, nem találta már maga előtt a harc útját, hanem csak a tolvajlásét és rablásét, amelyre különben eltökélt szándékkal vetette magát, valóságos haramia hadjáratot folytatva.

Még kegyetlenebb dolog, hogy az úgynevezett urak az „*alcaldok*” voltak — a várnagyok, távollevő uraik, egyes esetekben a Király által a kastélyokba helyezett várkapitányok. Ezek az emberek tehát mások számlájára teljesítettek szolgálatot; csak a kezdetleges közlekedési viszonyok, a jogállapotok kikerülhe-

tetlen zűrzavara, és főképp a kor nyugtalan légköre kedveztek náluk a lázadó függetlenség szellemének, amennyiben nem ismerték el sem a királyt, sem a hercegeket. A várnagyok visszaélései és fegyvelmezettlensége nagy szerepet játszottak a Katolikus Királyok egységet és rendet teremtő művével szemben folytatott ellenállásban és hosszú éveken át fenntartották egy háborús helyzet bizonytalanságát, amelyben közrejátszott maga a nemzeti háború, a dinasztikus és politikai küzdelem s a rendőrség belső működése. Másrészről ez a nyugtalanság nem epizódikus jelenség, hanem inkább állandóan visszatérő tünet, állandó törvényszerűség megnyilvánulása Spanyolország történetében. A mi földünk talán soha nem ismert nemzeti háborút, amely ne lett volna egyidejűleg polgárháború is, s amelyet ne tettek volna azonfelül még bonyolultabbá személyes torzsalkodások és közérdekű kérdések. Állandóan ilyenek voltak a XIX. század derekán a Carlisták és Liberálisok küzdelmének megjelenési formái. A katonai műveletek olyan távot öleltek át, amely nyílt csatamezőn idegen sereg ellen vívott ütközetből egészen egy útonálló haramia üldözéséig terjedt.

Meglepő személyiségek ezek a haramiák Izabella uralkodásának kezdetén. Egyesek azért éltek vissza erejükkel, hogy megcsúfolják a királyi tekintélyt és mindenféle törvényteleniséget és igazságtalanságot kövessenek el. Egy-egy közülük (nem is beszélve a koalíciókról), olyan hatalmas volt, hogy hosszú ideig féken tartotta az ellene kiküldött reguláris csapatokat. Említettem már a hirhedt Don Pedro de Avendañót, Castronuño várnagyát és sok más kastély urát a Duero partiaín. Ez adót hajtott be nagy számú úrtól, akik jelentős összegeket fizettek neki, hogy birtokaikat megkímélje; hasonlóképen adót fizettek neki községek és városok is; s még hozzá nemcsak jelentéktelen városkák; hanem olyan városok, melyeknek Salamanca, Avila, Segovia, Medina, Burgos Valladolid volt a nevük. Ez a *kacika* megszervezett koalícióra lé-

pett nagyszámú főúrral és várossal, amelyek adófizetői voltak, hogy a portugál király trónkövetelői igényét támogassa. De ez csak politikai ürügy volt, amelynek köpönyege alatt voltakép haramia mesterségét űzte, egymásra halmozva fosztogatásokat s mindenféle bűnt és erőszaktételt. Búvóhelyén kellett megtámadni a farkast. Castronuño sokáig ellenállt és csak 1477-ben jutott Castilia Királyainak kezére. Különben nem volt ez teljes győzelem, mert Pedro de Avendañónak sikerült Portugáliába menekülnie és egyszersmindkorra odavinnie magával mérhetetlen kincseit.

Egy másik várkapitány, Alfonso Maldonado úgy viselkedett segoviai kastélyában, hogy elmozdították és Pedro de Bobadillát nevezték ki helyére. De nem nyugodott bele az elmozdításba és felhasználva a Király és a Királyné távollétét (a vártoronyban egyedül Izabella hercegnő lakott, Andrés de Cabrera udvarmester felügyelete alatt), egy haramia bandával tért vissza elszántan arra, hogy erőszakkal keríti a helyet hatalmába, biztos lévén egy püspök, Juan de Arias bűnrészességében, aki az udvarmesternek személyes ellensége volt. A város és a hercegnő helyzete néhány napig a legaggasztóbbnak látszott. A Királynőnek, aki éppen Torót ostromolta, személyesen kellett odasietnie Segoviába és ott úgy fellépnie, amint egyszer már Leon várkastélyában fellépett, hogy elmozdítson egy lázadó s a portugál királlyal való tárgyalás gyanúja alatt álló várkapitányt: ő maga ment be a várkastélyba és minden kerülgetés nélkül, hirtelen így szólt a kapitányhoz: — *Alcaide!* Szolgálatom úgy követeli, hogy add vissza nekem ezt a rád bízott erősségemet. — Erre, anélkül, hogy időt adott volna neki csak egy lépésnyire is eltávolodnia tőle, átvette a kulcsokat, melyeket a vár őrsége átadott neki, miközben a kíséretében levő hű katonák elszedték a fegyvereket azoktól, akik a várat elfoglalva tartották.

De Alfonsónál is félelmesebb volt egy másik Maldonado, Rodrigo, Monleon kapitánya. Ezt hosszú, elkeseredett ellenállás után a Király fenyegette meg. De

Izabella őszinte, egyenes módszereit nem követte Ferdinánd, aki jobbnak tartotta Rodrigót abban a pillanatban meglepni, mikor Salamancában volt, kastélyától távol. Rodrigo, aki tudomást szerzett a törőről, melyet a Király vetett neki, egy ferences klastromba menekült. Ferdinánd ide ment érte és a fogoly Rodrigo, miután aláírta erőssége megadását, csak a szerzetesek kérésének és könyörgésének köszönhetette életét. De mivel a megadás a várkastélytól távol történt, annak még érvényt kellett szerezni. Itt volt a nehézség, mert Maldonadó emberei ahelyett, hogy alávetették volna magukat a felszólításnak, ellenállásba kezdtek. Nem adták fel a várat, csak mikor a lőrésekből vezérüket lefejezve látták a királyi táborban.

Mikor aztán Castilia erősségeit engedelmességre kényszerítették, kényszeríteni kellett Estremadura erősségeit is, majd pedig az andaluziaiakat. És még azután is maradt tennivaló, mert a lázadás kiterjedt a korona legtávolabbi birtokaira; például a Canári szigetekre, amelyeknek szintén meg voltak a kacikáik, két fékezhetsenetlen kacika, egy férfi és egy nő: Diego Garcia de Herrera és az a kemény koponyájú asszony, aki Inés Peraza, Diego felesége volt. A szigetek sokáig kivonták magukat a királyi tekintély alól.

XIV.

AZ EGYSÉG.

A siker végül kárpótlást ad annyi erőfeszítésért. A siker és a történelmi óra megérzése. Az új kor megkezdődik a világ számára.

Az egység türelmetlen várása, az asszonyi tisztaságszeretet étvágya megnyerte a csatát a nyüzsgés és a zűrzavar fölött, a középkori undorodás fölött. De ha a söprés el is takarítja a tisztátalanságot, nem semmisíti meg az elemeket, melyek alkotják. Össze kell gyűjteni ezeket a maradványokat, eltávolítani, vízbe-

fojtani, elhamvasztani. Szét is kell válogatni őket: ezt megőrizni, amaszt megsemmisíteni. És azt, amit megőriznek, igazi helyére juttatni. Új helyet kijelölni neki, új működési teret a követett rendnek megfelelően. Végül belátás kell hozzá, hogy megtűrjék a rendetlenségnek egy kis mozgási lehetőségét, mint a francia mondja, meghagyni valami játékot a tűznek. A középkori hemzsegség, a középkori zűrzavar anyagában (ami sohasem fordult elő) kiválasztást kellett végrehajtani. Kivetni a legrosszabbat belőle, az új civilizációból. Megtartani a legjobbat és alkalmassá tenni az új használatra. És a legjobb dolgok közt is megkülönböztetni a legéletrevalóbbakat és legszebbeket, hogy bizonyos teret engedjenek kezdeményezéseiknek, nyugtalanságaiknak; állandó beilleszkedést hagyni a véletlennek és a kalandnak annak a normális Törvényszerűségnek a testében, ami a szabályszerűség és a józan értelem.

A feudalizmus halálos csapást kapott, de valamit tenni kell a nemességgel. A községek, amelyek eddig a Király politikai szövetségesei voltak és eszközül szolgáltak kezében az urak pártütései ellen, most a maguk részéről szintén veszedelmessé válnak, erőre kapnak és egyesített akciót kísérelnek meg. Műló mozgalom. Akik a közvetlen siker álmában ringatják magukat, élénken, csalódnak. Viszont a községek hanyatlása nem jelenti egyben a polgárok anyagi elnyomását. És ugyanezt lehet mondani az útonállókról, a harcosokról, a szerencselovagokról, akik olyan mértékben vesztették el foglalkozásukat, amilyen mértékben reguláris hadseregek alakultak. És a papságról, amely szintén igen turbulens elem volt, amelynek tagjai azonban nem tűntek el kiváltságaik és visszaéléseik eltűnésével egyidejűleg. Hogy meg ne feledkezzünk az írástudóknak egy másik fajtájáról; értem ezalatt — bármilyen kezdetleges fejlődési fokon álltak is még — az értelmiségieket, a nehezen kormányozható gondolkodású embereket. A tudomány és bűbájosság kalandorait. Végül, még a mór királyok bukása után is (Granada, a muzulmánok hatalmának utolsó menedéke a

félszigeten, hamarosan elesik) megmaradnak, szét-szórva, mesterek nélkül, de néma elkeseredésük révén még mindig félelmesen, mórok, móriskok, mozarakok, *aljamiádók* — csupa nyüzsgő népség, amelynek szomszédsága undort kelt s ezt nemcsak a fehéreneműjét mosó Királyné érzi. Hasonló ellenszenv nyilvánul meg bizonyos helyeken és általában a népet alkotó elemek legtöbbszörében a régi, elnyomott, de egészen meg nem semmisített kuszaság túlélői: a zsidók ellen.

És most lássuk, hogyan valósult meg a hatalmas politikai nagytakarítás. Ami a zsidókat és ami az Iszlám zavaros tömegeit illeti, velük szemben a nagy kiűzés mellett döntöttek. Ezen a ponton a Királyné nem ismert megalkuvást. Később a dolgok homályos valósága a történelem ítélőszéke előtt meghazudtolta elgondolását. De ő maga, a Királyné megőrizte illúzióját, abban az önáltatásban élt, hogy utolsó bűvőhelyüket is megsemmisítette. De ott voltak még a többiek. Előbb felvetettük a kérdést. Mi történjék a nemesekkel? Gondviselés sugallta válasz: kapitányokká kell tenni őket. Mivel állandó hadseregek lesznek, a hadseregek élére, a parancsnoki és díszhelyekre odatesszük azokat, akik az előző századokban a szabad lovagságot alkották. Ezek a csapatok helyettesítik a bandákat, a győztes jutalma nem a hűbér lesz ezentúl, hanem egy kormányzóság a meghódított területen vagy egy alkirályság. Ez jut a nemeseknek. Ami a gonoszokat illeti, nem nehéz előre látni, mi történik majd velük. És a papság? Számára megmarad a nagy „közigazgatási gépezet”, ott lesznek a „magas tisztiségek”, a közvetett parancsnokság, a befolyás; amíg a szerény lelkész elvegyül a névtelen tömegben, addig a kivételes érdemű Kancellár lehet, királyi tanácsos, Királyok gyóntatója, esetleg a Korona Régense. A tiszta értelmiségi számára megnyílik az egyetem, a külföldi utazás, és ha szabadságvágya túl lázongó, az eretnek-magátartás, az eretnek-karrier, előnyeivel és természetes kellemtelenségeivel: az Inquisitio pörével és az autodafé máglyájával... Maradnak a kalandorok; de

számukra és nyugtalan vakmerőségük számára, a világ, ez a legfelsőbbrendű kaland, hatalmasan megnő. Az, aki valaha az utak körül kószált lándzsával márkában, most gályára száll s az Óceán titokzatos útjait meggy kikutatni, az útonálló átalakul hajóssá, felfedezővé, gyarmatoszá és „conquistadorrá”. A Középkor Cidje, az igazság kóborlovagja, a szigorúan patriarchális castiliai lélek egyenes és tiszta megnyilatkozása Columbus Kristóffá lesz, a csillapíthatatlan étvágycak kóborává, kétséges nemzetiségű emberré, a messze szemhatárok lovagjává.

Mint teljes együttest, vagy helyesebben mint közös kíséretben három kiemelkedő nagy alakot lát ma a történetíró, a dicsőség fényében összefogva a Katolikus királyok, Ferdinánd és Izabella körében. Ha ebben az areopágban Columbus Kristóf a kalandor evolúcióját képviseli, Cisneros bíbornok a papság elitjének fenntartott új hivatali rendet szimbolizálja. Ami az új idők nemesét, a hadvezérre átalakult főurat illeti, ki képviselné jobban, mint az, akit csak „Nagy Kapitány” néven emlegettek, mint a nagyszerű Don Gonzalo Fernandez de Cordoba.

Ezt a figyelemreméltó hármast illetőleg a Katolikus Királyok mindegyikének ugyanaz volt, mint látszik, a szerepe; de nem szabad elfelejteni, hogy ez a jelenség mint minden rendteremtés eszményien két jól megkülönböztethető ténykedésre oszlik: arról van szó, hogy egyidejűleg tisztogatni, söpörni, fényesíteni kell, egyszóval növelni a méltóságát annak, amit meg akarunk őrizni, ugyanakkor nem szabad engedni, hogy jogos helyéről bármi elmozduljon. Így Izabella, hőseinek mindegyikével szemben úgy tűnik fel nekünk, mintha mindenek előtt az volna a feladata, hogy felfedezze annak értékét, e feladat érdekében fejtve ki női megérzését: azután, hogy kiválassza, kidomborítsa, feltűzelje, az elragadtatásig hevítse ezt a tehetséget és megalkottassa vele mindazt, amit csak adni képes... De ha Izabella *szárnyakat ad*. Ferdinándnak az a dolga, hogy adott pillanatban *elvágyja őket*, hogy tehetetlen-

ségre kárhoztassa a fenyegető lázadást, következésképp a rendbontást, amelyet ezeknek a fellegekig emelt személyiségeknek szertelen dicsősége idézhetett volna elő. Ebben, kétségkívül, bizonyos vérmérsékleti különbség jelentkezett. Két vérmérséklet áll szemben egymással (következésképp két magatartás), de szemben állva kiegészítik egymást. Ne felejtjük el soha, hogy ez az elbeszélés politikai éposz, mélységesen megjelölve, azzal a monogrammal, amely bensőségesen egymásba fonva a jó és a rossz rejtjeleit, rákényszeríti a politikát mindarra, ami hatalma körébe esik.

XV.

SZEMTŐL SZEMBE.

Hátra volt az egyházi hatalom kérdésének megoldása.

Figyelem! A Királyné gyónni készül. Úgy járul a penitenciatartás szentségéhez, amint azt vallása előírja. Ezúttal új gyóntatója van: Fray Hernando de Talavera. Sokat beszélnek róla, de Izabella alig ismeri. Ez a gyónás egyike első találkozásuknak. A királyné magába szállt, elvégezte lelkiismeretvizsgálatát és éppen a szentségi aktusra készül, lelkében hordja bűnei megbánását, de egyben saját fönsége tudatának magatartását is. És bizonyos, hogy fönségének tudata és nem megbánata sugallatára hallgat, mikor, azután, hogy királyi székében helyet foglalt, látva, amint a komoly szerzetes maga is leül mellé, egyetlenegy szóval figyelmezteti arra, mi a szokás és a gyakorlat: „Az a rend — mondja neki nyomban azután, hogy a szentség titkának megőrzése végett egyedül kellett maradniok —, hogy a Királyné gyóntatója letérdel a Királyné előtt s úgy hallgatja meg gyónását. — Nincs szándékomban így cselekedni — feleli Fray Hernando de Talavera. — És pedig nincs szándékomban azért, mert a gyónás ítélőszékében Istent képviselem, akinek a földkerekség egyetlen ura előtt sem kell térdet hajtania. — Az ural-

kodónő egy pillanatig zavarban van. De finom lelki érzékenysége, az idő üteméhez hangolva, felismeri, hogy egy energia, egy *erény*, az embernövénynek egy olyan élettellel tele hajtása, olyan ellenállhatatlan kivirágzása áll vele szemben, amely nyomban megalkotja az új törvényt, az új jogot, amely abban a pillanatban új igazságtevést vezet be, mihelyt az előző szokást és gyakorlatot megsértette. Mint jó játékos tartja a tétet. Legyőzve és lovagiasan, a nagyság magatartásával adja át a kulcsokat: — Ime, a gyóntató, akit kerestem — mondja. És ettől kezdve, hosszú éveken át Hernando de Talavera volt kedvelt, úgyszólván egyedüli gyóntatója; előtte és a törvény előtt, melyet ez a törvényenkívüliség és függetlenség bevezető tetteivel teremtett, megalázta a királyné minden fenhéjázását, és ez — még a gyónás szentségén kívül is — számot ad neki és úgy mentegeti magát előtte, mint egy szerény iskolás leánya.

Annyira, hogy egy napon, mikor a Királyné Barcelónában volt Fray Hernando pedig Granadában, melynek érsekévé nevezték ki, mivel néhány kósza hír következtében nyugtalankodott és attól félt, nem szállotha-e meg a Királynét az érzékiség és a földközi-tengeri szerelmi ellágyulás ragálya, vagy a Renaissance-nak az a könnyelmű szele, amely férjének, a Királynak, fővárosában lengedezett és mikor levelet írt neki, rámutatva a veszedelmekre, amelyek környékezik és megfelelő tanácsokkal látta el, a Királyné levélben válaszolt neki, amelyből kiolvasható riadtsága, kezdődő zavara és az is, milyen szükségét érzi, hogy pontos igazolással és alázatos magyarázattal szolgáljon annak, akinek ítélete olyan nagy értékkel bírt szemében.

„Magasságod azt mondja, hogy azok táncolnak — írja a Királyné —, akiknek nem kellene táncolniuk. Ebből arra következtetek, az a híresztelés járta ott, hogy én is táncoltam. Nem táncoltam, még csak eszemágában sem volt, nincs, amiről könnyebben megfedkezném, mint a táncról. Új köntöseim éppen úgy nincsenek, mint udvarhölgyeimnek; nincsenek új ruháim; és valamennyit, amelyet itt vise-

lek, hordom már, mióta Aragóniában vagyunk, és már a franciák is mind látták. Csak egyetlen selyemruhát csináltattam hármas aranyrojtjal, a lehető legegyszerűbbet; ez volt minden fényűzésem... Ami a bikaviadalokat illeti, osztom Magasságod véleményét, csak talán nem olyan szigorúsággal. A legszilárdabban elhatároztam itt, hogy soha életemben nem nézem meg többé és nem is megyek tájára se annak a helynek, ahol ezt a látványosságot adják. Azt nem mondom, hogy be is tiltom, mert ez nem egyedül tőlem függ.

„Caesarnak, ami Caesaré és Istennek, ami Istené!” Nagyon helyes, de a meghatározások? Ki mondja meg majd nekünk, ki Caesar? és ki határozza meg nekünk Isten jogát? ... Súlyos bonyodalom, századokra visszanyúló vita. Császár és Pápa, investitúra harcok, gvel-fek és gibbellinek, kánonjogok, teokrácia, gallicizmus, királyi jogok, Pápakirályok, Királypápák, konkordátumok. De a Renaissance idejében, azt illetik a dolgok, aki megkaparintja őket, aki akár nemessége erejével, akár tanainak hatalmával, kezébe tudja azokat keríteni. Mert bizonyos, hogy a módszeren múlik. Az a jó módszer, amely föltétlen összhangba tudja csendíteni Izabella lelki életét és Fray Hernando rettenthetetlen méltóságérzetét.

XVI.

KOZOS ÁTÉRZÉS.

Az elért diadalok közepette tövis a mórak otlilte Granadában.

Nyomorúságos lélektan, hamis lélektan, amely az egyéniséget határozott körvonal látszatába zárja. Melyek lelkem határai? Meddig terjed a test? Szegényes önáltatás azt hinni, hogy úgy egyik, mint a másik lényegének és életének határát a körmök és a haj alkotják.

Barátom, a szenvedélyes bibliofil éppen most vizsgált meg egy könyvet. Könnyedén átfutotta lapjait, azután becsukva és az asztalra téve a kötetet, levette róla kezét. De egyszerre csak barátom nyugtalan és

ideges ujjai, miközben egészen másról beszél, elindulnak a könyv felé; ujjainak hegye most könnyed remegéssel simítja végig a könyv sarkát. Azután besiklik keze a lapok közé, kissé meglazítja a belsejét annak a fizikai tömegnek, melyet a könyv alkot és ezek a mozdulatai mind valami gyöngédség meghatározhatatlan ütemének engedelmeskednek... Vagyis, barátom öntudata alatt, egy pillanattal később mintegy lelkiismeretfurdalási csipést érzett; bánja, hogy *túlhamar becsukta a könyvet*; a kéz, amely *figyelmetlenül* eltávolódott tőle, valamiképen *megsebezte* a könnyű lapok *érzékenységét* és ezek most szenvednek; és barátom velök szenved. Nem arról van szó, értsük meg, hogy anyagi kárt kell helyrehozni. Bibliofil barátom nem gondol arra, hogy felkuncsorított egy lapot vagy meggörbítette a kötést azzal, hogy túlnyersen bánt vele. Nem, itt a tudatalatti lép közbe, indítatva az érzékenységek valamelyes nyugtalanságától, amelytől távol van minden hasznossági meggondolás. Nem arról van szó, amint már mondtuk, hogy itt valami anyagi jóvátétel a cél, hanem valami erkölcsi jóvátétel, bocsánatkérés. A bibliofil szenved, mert kissé huszárosan hagyta ott a kötetet, mint ahogy minden jól nevelt ember szenvedne, ha nyersen bánnék, akár akarata ellenére is, egy szelíd és szerény valakivel. Egy finom együttérzés, valami titokzatos symbiosis teszi, hogy a bibliofil együtt szenved a könyvvel, mint ahogy az amputált érzi a kínját a levágott kéznek, amelyet semmi sem köt már testéhez.

Mások szenvednek a baj miatt, melyet egy drága lénynek okoztak vagy egy szeretett tárgynak, amelyhez a tulajdon, vagy a rájuk fordított személyes munka ténye fizikailag hozzákapcsolja őket. A paraszt talán saját húzában érzi a püsztitást, melyet a jégeső földjén okozott. A művészt a hideg rázza arra a gondolatra, hogy a szobrot, amelyet a kiállításra küldött, léghuzatos, vagy elhagyatott sarokba állítják. A háború előtti Párizsban, a fiakerek idejében, járműveik összeütközése során veszekedés támadt a kocsisok közt; az egyik

közülük, türelmetlenül hadonászva ostorával, akaratlanul megérintette vele azt az urat, aki kollégája kocsijában nyugodtan és békésen, árva szót sem szólva várakozott. A másik kocsis dühösen kifakad: — Mi az, hát te megütöd az én utasomat? Megállj csak, akkor én is ütöm a tiedet. — Mindegyik önkénytelenül szolidárisan egynek érezte magát saját utasával, átvette annak baját, valósággal egy személlyé vált már vele. Hát az a hazafi, aki *íjdalmat* érez hazája gyászos napjaiban? És az népből származó ember, Nápoly és Murcia legalja népéből, aki őseiben megsértve a hetedik nemzedékig elátkozza gyermekeiben ellenfelét? Mint a bibliofil könyvvével, az amputált kezével, a művész alkotásával, az anya szülőttével, a kocsi utasával, a hazafi hazájával és a cigány nemzetségével, úgy Izabella is, a feszültségnek azokban a nagy pillanataiban, amelyeket a tisztaság és a rend türelmetlen sóvárgása szerez neki, fizikailag egynek érzi magát egész Királyságával, akármi, terveire kedvező vagy kedvezőtlen, történik is ebben az országban.

Nem tudom milyen alkalomból, egyszer heves nézeteltérés támadt Valladolidban Don Fadrique Enriquez, a király nagybátyja, és de Toral úr közt. Hogy ezt a viszályt törvényes útra tereljék és nagyobb bajoknak elejét vegyék, a Királynénak meg kellett tiltania a két ellenfélnek, hogy házáat elhagyja. Később, mivel a Királyné úgy tudta, hogy Fadrique eltávozott, engedélyt adott Toralnak is, hogy kimenjen. Az nyomban élt az engedéllyel, de baja támadt belőle, mert amint a téren áthaladt, három álarcos ember vette körül, akik botütésekkel árasztották el. A királyné megtudta és haragja annál nagyobb volt, mert Torral a kapott engedéllyel élve, mintegy az ő oltalma alá helyezte magát. Elszántan arra, hogy azonnal igazságot tesz, nyomban elment Simancasba, ahol az Admirális, Fadrique apja lakott, és azt követelte, hogy azonnal szolgáltatassa ki neki fiát és várkastélyát. Mikor ezt az elégtételt megkapta, Izabella néhány napig az ágyat őrizte. És azoknak, akik betegsége felől tudakozódtak,

így felelt: — Testem azok miatt a botütések miatt szenved, amelyeket Don Fadrique pártfogoltamnak adott. — Eleven képzelőerejénél és nemes természeténél fogva azonosította hát, egyrészt Don Fadriquet a spasszinokkal, akik a verést helyette elvégezték, másrészt saját személyét annak az embernek a személyével, akire az ő királyi oltalmának ki kellett terjednie.

Igy volt mindennel. Így okozott neki Granada testi szenvedést. És így cirógatták később testét és csiklandozták lágyan szaglását azok a fahéjillattól terhes fuvallatok, amelyek az Indiák téerein, messze túl, az Óceán másik partján, suhantak el.

XVII.

ANDALÚZIA.

Annyi küzdelem és erőiesztés közt végre lassan-lassan nemzeti öntudat alakul ki. A XV. század végén ez a nemzeti öntudat ellentmondást nem tűrőn követeli, hogy a visszahódítás nyolc századdal előbb megkezdett művét a móroknak a félszigetről való teljes kiűzésével koronázzák be.

Mennél inkább lefelé megy az ember Andalúziának, a feladat mindenek ellenére egyre könnyebb; az ellenállás kevésbé kemény és fejedelmi hatalomnak a két uralkodó által végrehajtott központosítása, a feudális zűrzavarnak fölébe kerekedve, egyre élesebb körvonalakkal rajzolódik ki. Andalúziában a feudalizmus alig-alig tud gyökeret verni. A muzulmán uralom nem kedvezett a helyi kiskirályok beilleszkedésének és megerősödésének. Nem mintha a főurakat valami szuverén tekintély feszélyezte volna, hanem ellenkezőleg, összefüggő tömeg hiányában inkább arra voltak alkalmasak, hogy szolgálják ezt a tekintélyt. Soha az andalúziai kacikaságok nem teremtettek maguknak szilárd jogi helyzetet és tényleges helyzetüket ingataggá tette

a befolyásos családok közt uralkodó állandó torzsal-
kodás és pörpatvar. Sevilla például, mikor a Katolikus
Királyok ott megjelentek, két pártra oszlott, melyek
közül az egyik a Ponce de Leon-családdal tartott, me-
lyet Cadix örgrófja képviselt, a másik pedig a Guzma-
noknak Medinasidonia hercege által képviselt család-
jához húzott. Ez az utóbbi párt kerekedett felül és IV.
Enrique uralkodása óta ez parancsolt a városban. De
azért a másik párt nem tekintette magát legyőzöttnek.

A Királyok tehát megérkeztek Sevilleba. Medina-
sidonia hercege kiment fogadásukra és a legtökéletese-
bb udvariassággal átadta nekik a város kulcsait és
ugyancsak valamennyi hatalmában levő város és erős-
ség kulcsát is. Az igaz, hogy lovagi udvariassággal a
Királynénak adta át és nem a Királynak. És nemcsak
a kulcsokat szolgáltatta ki, hanem elrendelte, hogy a
királyné tiszteletére a legfényesebb népünnepélyeket
és népszórakozásokat tartsák, amelyeket valaha a
Quadalquivir partjain láttak. Lovagi tornák, lőverse-
nyek, bikaviadatok, dárdás harcjátékok egymást érték
ennek a barátságos és a szórakozás művészetében
mesternépnek a körében, midőn egy éjszaka, amikor a
Király és a Királyné már nyugvóra tértek, figyelmez-
tették őket, hogy látogató jelentkezett az Alcazar ka-
pujánál — nem annál a kapunál, mely a városra nyílt,
hanem annál, amely a mezőkre vitt ki — és hogy ez
a látogató nem más, mint Cadix örgrófja három lovag
kíséretében. Az örgróf bebocsátásért esedezett és látni
kívánta az uralkodókat. Megadták neki az engedélyt
és a megbeszélések során, melyekben igen tisztességes
embernek mutatkozott, kijelentette, hogy nem akar
egyebet tenni, mint vetélytársa és mivel a maga részé-
ről szintén ura néhány helységnek és városnak, azo-
kat szívvel-lélekkel bocsátja a Király és a Királyné
rendelkezésére; egyidejűleg azt kérte, bocsássák meg
neki előző bűneit és ő feltétel nélkül áll ilyen erényes
uralkodók szolgálatába. Ezek elfogadták ajánlatát és
miután együtt megvizsgálták és megtárgyalták az
ügyet, úgy határoztak, hogy a Cadixi örgróf és de Me-

dinasidonia herceg egyideig maradjanak távol Sevillától abból a célból, hogy a lelkek minél inkább megbékéljenek a városban és ez a hosszú viszály teljesen feledésbe menjen. Mind a két fél jó szívvvel alávetette magát ennek. A herceg Sanlucarba vonult vissza, az őgróf Rotába. Nem volt valami szigorú vezeklés és enyhítette még az a tény is, hogy a Királyok szívélyesen elfogadták a herceg és az őgróf meghívását, hogy elmenjenek hozzájuk egy kis ízelítőre a falusi élet örömeiből. Sanlucarba tavasszal látogattak el, midőn a szőlőtökéket, amelyek az aranyszínű „manzanillát” termik, lomb koronázza; Rotába pedig októberben foglyavadászatra; nem lehetetlen, hogy találkoztak ott, a békülés tapintatos szellemében, valamelyik szintén hivatalos mór herceggel. Nem látunk-e egy másik, a Katolikus Királyok tiszteletére Almeria tartományban rendezett vadászon egy muzulmán herceget, aki minden iszlám törvény és szokás ellenére, felesége kíséretében jelent meg ott?

Ha helye volna ebben a történetben néhány horatiusi sornak, erre a helyre illenének: a Katolikus Királyok első andalúziai napjaiba, melyekre a Királyné sevillei terhessége és a Hercegnő születése tette fel a koronát. De mindezek az ünnepségek, udvariassági tények, nemes versenyek és békekötések pillanatig sem tudtak, még a bájos Andaluziában sem teljesen kívül maradni a nyugtalanság mezején. Ha a Királyok az egyik megbékített városból a másikba mentek, az elsőben nyomban újra éledtek a zavarok. Szünet nélkül szaporítaniok kellett közbelépéseiket és újra kezdeni utazásaikat; Sevillából Uterába, Tarifából Cordovába, Montillából megint Sevillába. A munkamegosztásnak a fiatal uralkodók által gyakorolt bizonyos nemére minden pillanatban szükség van. Nemcsak Almériában és Rotában adták át magukat a vadászat fáradalmainak. A hajtások, a lesek, a nyomok követése és a menekülő vad visszavonulási útjának elvágása mindennapi elfoglaltságuk. Szüntelenül éberen kell őrködniök, óvakodniok a meglepetésektől és a töröktől, a

szükséghez képest kemény megtorlással és biztosítékok szigorú követelésével válaszolni könnyű megadásokra. A montillai eset például csak jelentéktelen, helyi pörpatvar volt két párt között, amelyek közül valójában egyik sem akart híjával lenni a Királyok iránt tartozó figyelemnek. Ezek mégis, alig hogy a város megadta magát, a legsürgősebbnek tartották, hogy az erősséget földig rombolják. Ma csak néhány falmaradvány áll belőle, de ez is elég arra, hogy elképzeljük, milyen szilárd és hatalmas volt valaha.

XVIII.

„EZ A HARC LESZ A VÉGSŐ...”

Hogy a visszahódítás művét befejezzék, nem maradt más hátra, csak a Granadai Királyság meghódítása. Ez a kis ország, ahol 1466 óta Muley Abdulhassan szultán uralkodott, belső egyenetlenségek prédája volt. A szultán fia, Boabdil, szövetséget kötött a castíliaiakkal.

Történetünknek ezen a pontján mámorító tájra nyílik kilátás. A háttérben Andalúzia roppant égboltja. Egészen fönn a Sierra Nevada csúcsai; lenn a tenger. A Guadalquivir, nyugalmas és hajózható, nem olyan rohanó és erőszakos, mint Castilia folyói. Néhány édességgel tele zúgát kivéve (üde gyümölcsösök, mirtusallék az öntözött kertekben) a föld az ég fényét sugározza vissza és a tüzes nap pörkölő hősege uralkodik mindenütt. Ebben az izzó kohóban, mint valami kenyérsütő kemencében, sül az egység kenyere. A megelőző agitáció keverte és dagasztotta a kovászt. Izabellának egy utolsó erőfeszítése és a mű be van fejezve. Közben a régi fekete kenyér ugyanebben a kemencében hasadozik meg és törik szét. Az 1482. év és a közt a pillanat közt, amelyben Granada ostroma megkezdődik, az egyetértés lassan-lassan kialakul a keresztények közt; egyesítik erőiket a már győzedelmes megértés lendületében, míg a halódó mór királyságban nő a belső gyöngeség és egyenetlenség.

Alig virradt fel 1482 tavasza, midőn Alhama terén összeölelkezett a végérvényesen kibékült Cadixi örgróf és Medinasidonia hercege. Ez a hely sok viszontagságon ment keresztül. Először a keresztények voltak azok, akik megtorlásul Zahara elfoglalása után ostrom alá vették Alhamát, amely mór város maradt. Cadix örgrófja volt a vállalkozás vezetője. Az éj leple alatt megmászva a várfalakat, behatolt a helységbe, amelynek lakói, kétségbeesett küzdelem után kénytelenek voltak megadni magukat. De a következő napon ott termett Granada szultánja, hogy nagyszámú seregével visszavegye Alhamát. Az új védők gyöngék voltak az új rohammal szemben. De az andalúziai lovagság villámgyors felkelésre, afféle kereszteshadjáratra szánta el magát. Az ostrom rettenetes volt, de a mórok csakhamar felhagytak vele, április elején megfutamodva a keresztések elől. A győztes lovagok közt volt Medinasidonia hercege, aki segítségére sietett szorongatott helyzetben levő vetélytársának, Cadix örgrófjának. Ez után történt a kibékülés. A kék ég, a tenger, a lángoló föld csak úgy dagadt az örömtől. Az egyetértés újra lelket öntött Andalúziába; pedig ez a lélek messze elszállt tőle Szent Izidor napjai óta.

De még diadalmasabb örömök voltak készülőben. Andalúzia egyesülése után e nagy tavasz folyamán teljessé vált a castiliaiak és az andalúzok összefogása. Alhamát másodszor is ostrom alá vették a mórok. Ki jön a keresztények segítségére? Ferdinánd Király saját személyében. És a Király nem éri be azzal, hogy másodszor is felmenti Alhamát: úgy járja be övéivel az egész granadai síkságot, mint valami teremtmény fuvallom. Azután megszületik fejében az összes keresztények egyesült vállalkozásának terve Loja ellen. Először nagyon vitatták a tervet. Nem egy szakértő a Király kíséretében kudarcot jósolt. És a lojai dolog csakugyan a lehető legrosszabb fordulatot vette. De mit jelent egy sikertelen epizód kis részletkérdése amellet a minden lelket betöltő lendület mellett, mely az egész Királyságra rányomta bélyegét. Emellet a

mindenfelől összesereglő, nagyszerű feltámadás és egymásratalálás mellett. Közben megjött a nyár. Amit nem lehetett véghezvinni ezen a tavaszon, majd véghezviszik a következőn. De a tavasz új kudarcot hoz, a malagait, ahol azonban teljes plasztikájával látjuk kibontakozni a Cadixi őrgrof alakját. Áprilisban Cordova felé nyomulnak elő a mórok.. Ekkor lép a színre, egy kalandos tenyészet választott virága, a Nagy Kapitány. Találkozunk még vele.

XIX.

A VISSZAHÓDÍTÁS VÉGE.

Boabdil gyöngesége következtében a belső küzdelmek egész sora játszódik le Granadában váltakozó szerencsével. 1485-től hadjárat kezdődik és nem is marad többé abba, célja, hogy a város a keresztények kezére jusson.

Ha a történetíró vagy az életrajzíró szívesebben bíbelődik a „kategóriákkal” mint a „történetekkel”, a véletlen részletek egész tömege elveszti fontosságát, mert elveszti jelentőségét. Hogy Izabella Madridban, Avilában vagy Madrigalban született-e, mint mondtuk, keveset jelent számunkra annak a másik színén szimbolikus ténynek az értéke mellett, hogy Spanyolországban született, egyesítve magában a különböző spanyol vidékek lényegét. Ezért van az, hogy ezen a ponton előnyben részesítjük a határozatlant a határozottal szemben, mert az előző bizonyos szabadságot enged képzeletünknek, s ez lehetővé teszi, hogy ennek a születésnek luzitániai eredetére hivatkozhatunk. Hasonló magatartást tanúsítunk Columbus születésének problémájával szemben is. Lesz-e nagy különbség életének értelmében aszerint, hogy Genuába vagy Catalóniába tesszük születését? Columbus nem a föld fia, hanem a tenger fia; és itt annak van jelentősége, hogy

ez a gyermek, akit hivatása arra rendelt, hogy az óceán titkát kikényszerítse, a Fölközi tenger nyugati medencéjében látta meg a napvilágot. Miután adva van az, hogy a történelem vagy az életrajz anyagában mindig *válogatni* kell a tények tömegében, elkülöníteni, aláhúzni bizonyos vonásokat és eltüntetni másokat, úgy érezzük, hogy jogunk, sőt kötelességünk megfelelkezni nagyszámú, unalmas — és éppen ezért —, jelentéktelen apróságokról. Ha közben elejtünk egy-egy utalást azokra a problémákra, amelyeket felidéznek, az kissé olyan, mintha végigsimítjuk kezünkkel homlokunkat, hogy egy kellemetlen gond felhőjét elűzzük onnan.

Efféle probléma vetődik fel Granada meghódításával kapcsolatban: ez pedig az, megtudni, vajjon milyen ürüggyel vagy milyen alkalomból vállalkoztak a Katolikus Királyok erre a nagy küzdelemre. A háború előzményeül azt a granadai Nazariták által elkövetett ellenséges cselekményt tekinteni, mellyel Zaharát hatalmukba kerítették, 1481-ben, annyi volna, mint a sarajevói merényletet megtenni az európai háború okának. A gyermekek is tudják vagy gyanítják, ha ilyen eseményekről van szó, hogy az okokat tápláló tűz sokkal messzebbre terjed és sokkal nagyobb mélységekből szökik fel. Ami a Reconquista nagy történelmi drámiájának ezt az utolsó felvonását illeti, hogyan lehetne azt a közvetlen megelőző tény befolyásából megmagyarázni? És ami az ekkor színre lépő új személyiségeket illeti, nem elegendő magyarázat-e az egységnek az a nagy szomszja, amely a Katolikus Királyoknak is alapvető indítása, lényegbe vágó hivatása, a *törvény*, amely az esetlegességeken és tüneti dolgokon fölül, egyiknek úgy mint a másiknak életét, s a párnak, melyet együtt alkotnak, életét meghatározza.

A mai történetírók könnyen szem elől tévesztik a nagy vállalkozások totális értelmét, tudatos tervszerűségét és egységét. Különösen áll ez azokról a történetírókról, akik a középkori Spanyolországnak és a ke-

resztény királyoknak először a szupremáciáért, majd a Fél-sziget mór maradványai ellen vívott küzdelmével foglalkoznak. Ez az irányzat természetesen mint visszahatás nyilatkozik meg az előző irányzattal szemben. A hagyományos, szónokias és a végletekig oktató szellemű történetírás úgy mutatta be a hitetlenek elleni küzdelmet mint a vadászatnak egy nemét, mint gígászi, folvamafos haitást, hosszú tartama ellenére. Nem lehetséges-e, hogy ez a visszahatás, csak hogy a tudományos okadatolás igazolja, éppen olyan csálóka, mint az a convencionális tévedés, amely provokálta. Talán anélkül, hogy el akarná hanyagolni a keresztény királyságok és a mór királyságok közt fennálló viszonyok zavaros és kusza jellegét, anélkül, hogy félreismerne a változásokat, amelyek egy ilyen hosszú időszak alatt a harcok és szövetségek, a szerződések, árulások, meg egyezések, vagy szakítások irányvonalaiban végbe mehettek; anélkül, hogy megfeleledkeznék a beszivárgás és átszivárgás homályos munkájáról, mely az érintkezés és nemzés útján jön létre; anélkül, hogy önkényesen kiküszöbölne az egyes szakaszokban követett eljárási módok különbségeit, nem kevésbé anélkül, hogy fel ne ismerné a jelentőségét annak a megtorpanásnak, annak a félbeszakadásnak, melyet a Visszahódítás műve a XIII. és a XV. század között szenvedett — talán, mondjuk, volt bizonyos visszaélés abban, hogy mindazt, ami mindennek ellenére nemzeti vállalkozás volt, kezdeményezésében nemzeti, azt egy szomszéd-fajok közt szokásos kusza és kétesértékű harcias feszültségre vezette vissza, ahhoz hasonló helyzetre, amelyet ma európai gyarmatosítók Északafrika ben-szülött népei közt állapíthatnak meg.

Még ha föltesszük is, hogy ez az egységes terv nem is létezett előzőleg a spanyol öntudatban és akaratban, mihelyt a Katolikus Királyok órája ütött, ezt az előre megfontolt szándékot, hogy el kell ragadni a hitetlenektől azt, ami a Fél-szigetből kezükben volt,

nem lehet többé komolyan kétségben vonni. Nem mernők ugyanazzal a biztonsággal állítani (Hernando de Pulgar erősítései ellenére sem), hogy a Királyok uralkodásuk kezdetétől fogva táplálták a „hitetlenek kiűzésének” tervét... Politikájuk valószínűleg arra irányult az első időkben, amikor nem annyira a mórok kiűzése, mint inkább országuk leigázása lebegett szemük előtt, hogy afféle hűbéres vazallusságra szorítsák őket. A mórok és keresztények viszonyára egyáltalán nem nyomta rá bélyegét az erőszakosság Ferdinánd és Izabella sevillai tartózkodása idején. Láttuk, hogy egy mór király feleségével együtt meg volt hívva az almeriai királyi vadászatokra. Ugyanaz időtájt Muley Abdhassan követeket küldött a keresztény uralkodókhoz, hogy három évi fegyverszünetet ajánljon föl nekik. Bizonyos, hogy ez alkalommal kristályosodott ki a terv, hogy a mórok alávetettségét kell elérni a kért fegyverszünet helyett. Mert egy ilyen ajánlat, ha békevágyról tanuskodott is, nem kevésbé a gyöngeség jele is volt. Valaki alkalmasint visszaemlékezett rá, hogy más időkben egy granadai szultán adót fizetett Castilia királyának és a vazallusság eme tényének visszaállítását tárták a küldöttek elé, mint a kívánt fegyverszünet elengedhetetlen feltételét. A feltételt hevesen és megvetéssel utasították vissza. Ferdinánd, mint jó diplomata, számot vetett magában azzal, hogy ezúttal kissé túlfeszítette a kötelet, elállott tehát kívánságaitól és minden feltétel nélkül adta meg a kért fegyverszünetet. De a fenyegető szakításnak híre futamodott már úgy a keresztények, mint a mórok közt; kezdtek mind a két részen fenyegetőn és kihívón viselkedni. Számos főúrnak, aki fellázadt a Király ellen, támogatását ajánlotta fel a szultán; Ferdinánd a maga részéről a szent háborút prédikáltatta az egész határ mentén, Lorcától Tarifáig.

XX.

IZABELLA KIRÁLYNÉ INGE.

Granada ostroma 1491-ben kezdődik. A keresztények nemcsak arra vannak elszánnva, hogy befejezik, hanem türelmetlenül várják a sikert. Ennek a türelmetlenségnek tanúsága az a híres epizód, mely szerint a Királyné fogadalmat tett, hogy addig nem vált inget, míg a város el nem esik.

Granada meghódításának előkészületei, ne feledjünk ezt el, tíz évig tartottak. Ez alatt az időszak alatt ment végbe a keresztények kibékülése és egyesülése Andalúziában. Majd, ugyanettől a tervtől hevítve, jött létre Andalúzia és Castilia egysége. Majd pedig az egész királyság erkölcsi összetartása. Volt egy pillanat, 1487 első éveiben, mikor Cordovában összegyűlekeztek a két uralkodó valamennyi államának legragyozóbb lovagjai. A castiliaiakhoz és az andalúziaiakhoz csatlakoztak a leoniak, az aragoniaiak és a katalánok. Nagyon szép látvány volt.

De a legszebb volt ezen a rendkívüli nemzeti tavaszon Izabella türelmetlensége. És a türelmetlenség ebben a női kedélyben, a szilárdság mezét tudta magára öltetni. De milyen szorongást kellett elszenvednie, mikor ezt a kitartást és ezt a lángot nem tudta mire használni.

A tulajdonképeni háborút, amelyet most már nem a nemesek ellen viselnek, mint uralmuk első időszakában, maguk a nemesek viselik most. A diplomáciai tárgyalások, a tervezgetések és számítások természetesen a macchiavellisztikus Király feladatkörébe tartoznak. És még a hadviselésnek bizonyos külső és látványos jelenségei is, amelyek elengedhetetlenek a népszerűség és lelkesedés légkörének megteremtésére, kicsúsznak a Királyné illetékessége alól. Mégis úgy tetszik, hogy Izabellának, rokonszenves egyénisége, női hősiessége, sőt puszta személyes jelenléte révén, úgy

kellett hatnia mint zászlónak, mint szikrának, amely a parazsat lángralobbantja. De valaki, hogy úgy mondjuk, elfoglalta helyét ebben a tevékenységi körben is: a Nagy Kapitány, ifjúságával, szépségével, népszerű közkedveltségének csillogásával és tekintélyével. Mi maradt hát meg neki, a rendkívül tevékeny Uralkodónak? Megmaradt anyai és háziasszonyi szerepe. A tisztaság, a gondoskodás, a betegek ápolása. A pestis.

Dühöngőn kitör a pestis: egyik nap Malagában, a másik napon Cordovában. A szívetek gyöngeség lepi meg; a Királyné az ország másik végéről siet oda, ha kell. Így érkezik egyszer Valenciából, más alkalommal Jaenből, hogy erősítse a katonákat, megszervezze a segélyt a táborokban és otthagyja a betegek és haldoklók szemében képenek vigasztalását. Ezek közt a körülmények között, melyek olyan alkalmasak arra, hogy zavar támadjon és az emberek elhagyják magukat, ő megőrzi kemény akaratát a rend fenntartására. Ott, ahol ő megjelenik, mingyárt nyugalom uralkodik és szabályos és nyugodt játékkal kezdenek felbugyogni az eredményesség eleven forrásai.

A hadjáratnak és Granada ostromának végéhez közeledtek, megkezdődött a küzdelem utolsó epizódja, midőn a Királyné türelmetlenségének végső fokán híres ing-fogadalmát tette. Ennek a fogadalomnak hitelességéről egyetlen bizonyító okmány sem tanuskodik. Keveset számít, elég, ha magyarázni tudjuk. A legenda közismert: hogy kifejezést adjon annak, milyen makacs elszántsággal kell az ostromot folytatni, a föltétlen eltökéltségnek, hogy abba nem hagyják és minden erőfeszítést összpontosítanak erre az egyetlen célra, kijelentette a Királyné, hogy fogadalmat tett, nem vált addig ruhát, míg Granadát el nem foglalják. Könnyű kitalálni, milyen széles körben ad alkalmat olcsó tréfákra ez a meglepő kijelentés korunkban. De minden olyan szellem, aki jártas a vallásos életben, nehézség nélkül megérti annak valódi jelentőségét és horderejét. A tisztaságszerető Uralkodónő, a ruháját mosó Királyné, hogy a leghatározottabban kifejezést adjon fo-

gadalma komolyságának, pontosan azt az önsanyargatást választotta, amely legnagyobbnak látszott szemében, azt az áldozatot, amelyet a legfájdalmasabban esett rákényszerítenie előszeretetére és szokásaira. Annak, aki megtehet mindent, azt a vezeklést szánta, amely az ő számára volt vezeklés, mint ahogy minden bűnbánó arról mond le, amit legjobban szeret; az ingyenc ingyencségről, a tevékeny ember munkájáról, a tanulmányok embere olvasmányairól. Egy ilyen feszült lélek mindenre képes. Granada el fog esni.

A finom fehér ing, melyet a Királyné saját kezével szőtt és varrt, mely a granadai Sierra jószagú füveitől illatos, milyen ünnep, milyen diadal, milyen gyönyörűség lesz a megadást követő napon.

XXI.

GRANADA MEGHÓDOLÁSA.

1492 január 2-án a keresztény csapatok bevonulnak az Alhambrába.

A meghódolás mégsem volt szép. A valóság nagyon elüt attól, amit a költők és festők képzelete alkotott. Az ostrom utolsó napjai követjárásokkal, tárgyalásokkal, alkudozással teltek el. Hosszú idő óta nem harcoltak már. A mór király megalázó magatartása megkönnyítette a dolgokat. Viszont, ami megnehezítette, az a félelem volt attól, nem szabadítja-e majd fel a megadás a nép haragját s nem idéz-e fel a hely átadása a kereszténységnek zendülést a granadai nép körében, attól a meggyőződéstől vezetve, hogy Királya elárulta. Ez a félelem annál alaposabb lehetett, mert a fiatal alkirály magatartása nem volt egészen mentes az önérdektől: nagyobb pénzösszeget ígértek neki, amelyet később harmincezer castiliai aranyban állapítottak meg. Azt a megoldást találták, hogy a megadást két különböző megegyezésre osztották, az egyik a város sorsára vonatkozott, a másik, titkos megegyezés, a Király és családja számára megállapított felté-

teleket tartalmazta. De a zavargások így sem maradtak el. Hogy ezek elől kitérjen, Boabdil elhagyta az Alhambrát és a megállapított kivonulási határidő előtt az Alcazába palotába menekült; egyidejűleg titokban figyelmeztette Ferdinándot, hogy vonuljon be a városba és tegye meg a szükséges intézkedéseket a zendülés elfojtására... A megegyezés szavai szerint a mór Király megtartotta jogát bizonyos helységek; például Alpujarra, sőt Andra erőssége fölött is. Mégis úgy fest a dolog, hogy a megadás után a bukott fejedelemnek még arra sem volt elég ereje, hogy a megegyezést tiszteletben tartassa. Boabdil viszontagságai a város elfoglalása után homályban maradnak előttünk. Az egyik legenda szerint Afrikába ment át néhány bizalmas híve kíséretében. Van a hegyek közt egy hely, amely a Mór Sójaja néven ismert. Ez az a hely, mondják, ahol Boabdil utolsó pillantást vetve Granadára, nem tudta sóhaját visszatartani és könnyekben tört ki. Anyja ott állt mellette és ezt mondta neki: — Sirasd hát meg mint aszszony, amit mint férfi nem tudtál megvédelmezni. — Családjában és egész népében századokon át tovább élt a lángoló vágy az Alhambra után.

XXII.

AZ ÚJ FELADATOK.

Spanyolország egészen spanyol. Most meg kell szervezni, hogy eggyé váljék. Most erős kézzel kell rendbeszedni azt, ami már nem sereg, hanem haza. Mikor a muzulmánok Granadát elhagyják már közel félszázada, hogy Konstantinápoly viszont a törökök kezébe került.

Közigazgatás. Amit ez a szó mondani akar, a lehetőségeket, amelyeket magában foglal, annak Spanyolország, talán a római korszak óta, még emlékéit is elveszítette. A közigazgatás összehangoltság, rendszeresség, előrelátás, gépiesség. Ehhez hasonló növény

nem termett nálunk, hacsak nem erőszakos tényésztés segítségével.

A Katolikus Királyok módszere, amely előzőleg Rómáé is volt, majd Franciaországé, a központosítás. A főszerepet játszotta a királyi hatalom föltétlen megerősítése, amely alatt a többinek ki kellett egyensúlyozódnia. Le kellett rombolni a nemesek előjogait; másrészt kárpótolni kellett őket az udvari rangok és hivatalok engedményeivel. A nagy reform a katonai Rendeknek a Koronába való bekebelezése volt. Ez által a lovag udvari emberré vált.

A félretett feudalizmus és a parlament kockázatait más eszközökkel küszöbölték ki. A Cortez hatalmának korlátozása, amint ez rendszeren történni szokott, együtt járt kevésbé gyakori összehívásával. Huszonöt év alatt csak kilencszer hívták össze. Ezzel párhuzamosan a királyi tekintély döntőn avatkozott a községi közületek életébe. A városi önkormányzatok romlása, mely V. Károly alatt fejeződött be, a Katolikus Királyok uralkodása alatt vette kezdetét.

A törvényhozó testületek hanyatlását a tanácsadó szervek kifejlődése pótolta. Ferdinánd és Izabella uralmát a „Tanácsok” nagy kivirágzása jellemzi. A már meglevőkön kívül — Államtanács, Igazságügyi Tanács, Pénzügyi Tanács — négy újat alkotnak: éspedig az Inquisítiót, San Hermandad Tanácsát, a Katonai Rendekét és az Indiákét. Az Igazságügyi Tanácsban — döntő súlyt adva benne az írástudó polgárságnak — a Királyok biztosították a római jog elsőbbségét a helyi és hagyományos gyakorlattal és szokásokkal szemben.

Hogy a Granada elfoglalásával valóra váltott művet teljessé tegyék, még évekre volt szükség. Felvetődik a móriskok kérdése. Itt is közbelép még a Királyné egységesítő akarata; először éberségét gyakorolja, azután szabad folyást enged rendszeretetének, tisztasági és takarítási étvágyának. A móriskokat kiűzik.

A zsidókat is később. Spanyolország olyan síma lesz, mint az ember tenyere. Ennek a műnek folytatása Cisneros bíbornok és az Inquisíció feladata lesz.

XXIII.

„ET NUNC DIMITTIS...”

Itt véget ér az a rész, melyet a Királyné órájának nevezhetünk, ez Castilia órája is.

Mert a Királynénak az volt a sorsa, hogy korán haljon meg. Pillantása elé eszmeileg végtelen út tárult. Ahhoz, hogy megfussa, századok kellettek volna. Mások futották meg, ő nem. Mikor, elfordítva szemét a távoli látóhatártól, visszatért házi gondjaihoz, a fájdalom árnya ült oda mellé. 1497-ben meghal reménységének virága, egyetlen fiúgyermeke. A következő évben elveszti kedvelt leányát, a portugál királynét is. Ami másik leányát, Juanát illeti, látja, hogy magába vonul, zsákmányaként annak a mélabúnak, amely csakhamar tébollyá lesz.

De íme, valami újra magára vonja figyelmét. Gondolatai Columbusszal vannak, aki az ő ügyében hajóz. Gonzalo de Cordobán jár az esze, aki azon fáradozik, hogy földeket hódítson meg számára Itáliában. Ezen a válaszüton szelleme évről-évre emelkedettebbé válik kissé. Népének jámbon szeretete veszi körül.

„Alig lehet azt mondani, hogy meghal, mert anyyira felülemelkedik minden emberi kiválóságon, hogy úgyszólván semmi halandó nem marad már benne”, — írja korának egyik krónikása 1503-ban. Utolsó nagy tette egy végrendelet.

XXIV.

KATOLIKUS IZABELLA VÉGRENDELETE.

Azon a ponton állunk, ahol Spanyolország történetének útjai keresztezik egymást.

Katolikus Izabella végrendelete olyan történelmi okmány, hogy alig képzelhető nála nehezebben értelmezhető. Nagy gondolatot rejt magában. A józan meg-

fonto
ség f
nánk
datos
egész
szám
delet
expa

rend
mint
nek
gatar
szem
méhe
küld
végü
célja
bony
zósá

vissz
életé
Meg
tet
után
elké
Cast
lenk
get
ván
cegr
herc
tővé
akik
volt
el. S
élet
nem

fontolás nagy gondolatát, mely következésképp az egység felé mutat. Ez az egység mégsem az, amelyet vár-nánk. Izabella végrendeletében mintha nem öltene tudatos formát ez a valóság: Spanyolország. Viszon és egészen paradox módon gígászi rendeltetést óhajt szánni ugyanennek a Spanyolország-nak. Ez a végrendelet volt a forrása mindazok ihletének, akik a spanyol expanzióról beszéltek a világban.

A végrendelet számos záradékot tartalmaz a belső rendet illetően és ezek közt számos nagyjelentőségűt, mint az, amely kiköti a Birodalom összes törvényeinek kodifikálását vagy amely megszabja, milyen magatartást kell tanúsítani az Új Világ benszülőtteivel szemben. Más záradékok azt célozzák, hogy egy eszméhez kössék Spanyolországot és extrakontinentális küldetést adjanak a spanyol nemzetnek. Számolni kell végül bizonyos rendelkezésekkel, melyeknek igazi célja távol tartani Ferdinándot Castilia Koronájától bonyolult örökösödési rendet állapítva meg, kormány-zóságok lehetőségével.

Nem ismerjük-e fel ebben a végső órában semmi visszfényét annak az eszmének, amely a Királyné egész életének törvénye volt, lényének egész meghatározása? Megtagadja-e magát, midőn — a legmagasabb dícséretet tartalmazó szavak és évjáradékok engedélyezése után — arra kárhoztatja Ferdinándot és egycsapással elképzelhető utódait is, hogy örökre ki legyenek zárva Castilia kormányzásából? Vagy nemcsak színleli-e ellenkezőleg, hogy a castiliai közvéleménynek akar eleget tenni és a korona jurisdictiójának szabályait kívánja tiszteletben tartani, mikor örököséül Juana hercegnőt jelöli ki, holott a megoldásnak ezt az útját a hercegnő elmeállapota szükségképp nem teszi járhatóvá?... Szeretnők azok sorába iktatni magunkat, akik ezt a második feltevést fogadják el. De éppen ez volt az, amelyet a kortársak közül senki sem fogadott el. Senki, még Ferdinánd sem, akinek ez a végrendelet élete legnagyobb keserősége volt. Egyébként, ha senki nem is értelmezte úgy ezt a végrendeletet, mint termé-

szetes cselekedetet az egység előmozdítására, Castiliában csaknem mindenki helyeselte szellemét és szavait. A Királyné úgy száll sirba, hogy mélyen azonosítja magát népével és hogy az összesség erősebb rokonszenve veszi körül, mint valaha. Halála idején, 1504-ben nem sok hiányzott ahhoz, hogy úgy ne tekintsenek rá, mint valami szentre.

Ez a szentség nem politikai dolog. Nem szükséges vele foglalkoznunk. Legalább is nem jobban, mint Végrendeletével, mert, a birodalom belső kormányzására vonatkozó záradékokban, ha az egységre irányulók voltak Izabella szándékai, ebben akarata egybevágó volt a Katolikus Királyéval; amennyiben pedig szeparatistikus törekvések nyilatkoztak meg bennök, ebben a céljában a tényleges erőviszonyok nem késték azokat meghiúsítani.

A politikát a kézzelfogható valóságok eszközei teljesítik ki. Ezek a valóságok az emberek. És ha egy emberi lény meghal, mindig helyettesíthető. Mindig; még ha Katolikus Izabellának hívják is.

XXV.

MEGHALT A KIRÁLYNÉ... ÉLJEN... KI?

1504 november 26-án meghal Katolikus Izabella.

Kövessük, lelkem, kövessük forrón szeretett Izabellánk temetési menetét. Azt akarta, hogy Granadába, élete álmába vigyék, O-Castilia szívéből, Medina de Campóból, ahol meghalt. Hosszú és kemény útszakasz. Hogy fokozza a bajt, mingyárt az út elején dühöngő vihar tört ki. Órákon át tombol, sőt napokon keresztül. Szétrombolja az utakat; a patakok kilépnek medrükből és elárasztják a síkságokat. Hidakat, házakat, nyájakat sodor el a vihar. Elragadja még a gyászmenet lovait és öszvéreit is. Soha ezen a vidéken nem láttak hasonló vihart. Soha nem lógott ilyen mélyen és ilyen feketén az ég ily hosszú napokon át.

Ez a halottas utazás egy koporsó mögött csaknem egy hónapig tart. A Királyné már november végén halott, de aligha érkezünk meg karácsony előtt Granadába. Van időnk rá, hogy megszokjuk árvaságunkat. Van időnk rá, hogy felismerjük, mit veszítettünk; most, hogy sár borítja ösvényeinket, nincs már itt Királynénk és anyánk, hogy kezébe vegye a söpröt. A hajótörés az iszapba taszított, de nincs már Királynénk, aki tisztára mosson.

Nagy fénynek kellett kialudnia, hogy a világ ilyen sötétté váljék. Granada, Granada, mikor találok meg újra napodat? Mikor a nap visszatér, hogy megfűröszlön, Granada, mi már eltávoztunk innen. Új vállalkozások szólítanak, mert nem hiába vagyunk politikusok... De mielőtt távoznánk, mielőtt új árnyakat idéznénk föl, egy szót még Izabellának, egy sírfeliratot. Minden hősünk számára sírfeliratot készítünk s odavesszük sírkövére. Így valamennyiök személyiségének, meglesz a titkos jegye és jelképe.

XXVI.

„LAPIDA.”

Magunk közt.

Ma a szóbeli és írásbeli termelés hihetetlen túltengésétől sujtott világban élünk; a nyomógépek minden nap, minden órában, minden percben a könyveknek, a röpiratoknak és folyóiratoknak tengerét okádják a túlhalmozott olvasóra; az irodalmi piac zaklatásai olyan sürgetők és olyan durva lármájúak, hogy a csak kissé kényes, vagy egyszerűen valami magasabb cél felé feszülő lélek végül is az émelygés egy nemét érzi mások alkotásaival szemben és a szegénynek egy nemét saját megnyilatkozásainak túlsága iránt. És ezeknek a válságoknak legkiéleztettebb pontján, amelyeknek során az olvasás és az írás egyképen elriaszt bennünket, mégis egy elhatározás lát napvilágot, egy fogadalom tör utat az öntudat világos szintje

felé. Arra az elhatározásra, arra a fogadalomra célzok, hogy a legvégső határra szállítsuk le, az elkerülhetetlenül legcsekélyebb mértékre korlátozzuk azokat a szavakat, melyekről biztosak vagyunk, hogy rá kell őket bízunk a világra; hogy mindössze néhányra korlátozzuk őket; még csak egy antológiányira sem, hanem csak egy egyszerű összefoglalásra, egy kiáltványra, egy lapra, egy áttekinthető képre. Hogy ne engedjünk megmaradni csak néhány képletet, egy vallomást, egy feliratot, amelyet aranybetűkkel lehet bevésni márványba vagy egy sírkőbe. Egy kő — és négy ünnepélyes sor, amely egy életet, egy egész tudást, egy gondolkodást foglal össze; szellemi életünk virágát és gyümölcsét; hiteles küldetésünket.

Igen, egy kő — egy *lapida* —, egyike azoknak az egyben oly fellengző mint tömör, megemlékező feliratoknak, amelyekben az olasz szellem úgy tetszelgett magának és szívesen zárja beléjük ma is azt, amit múlhatatlan táplálékul akar felajánlani a nagy eszmék, kiváló személyiségek, vallásos és polgári ünnepek emlékének. Egy kő, mint azon a velencei templomapszison van, amely meredeken hull le a Canala Grande tükrére s amelyről megtudjuk, hogy:

LUCIA.
KRISZTUS VÉRTANUJA,
SYRACUSA SZÜZE
EBBEN A TEMPLOMBAN
NYUGSZIK.
ITÁLIÁNAK, A VILÁGNAK
FÉNYT, BÉKÉT AD.

Egy kő, amelyen összetömörül a végtelen, mely bennünk volt, hogy átörökítségé a századok végtelenségére. És azután, jöhet a nyugalom, a halál, keveset számít. A küldetés betelt. Az egyéni élet nyomorúságának megadatott most már az értelem, mely felmagasztosítja, amely a maga részéről jelképpé változtatja át, betűvé abban a másik feliratban, melyet a sors vés az idő mérhetetlen, fehér falára.

A vágy összesűriteni egy művet — ez a visszatszésből született vágy — legalacsonyabb fokán megnyilatkozhat egy fejezet lezárásának pillanatában. Akkor a zavartól való félelem váltja ki. A szellem ösztönösen valami képlet virágában és gyümölcsében próbálja magát töményíteni. A tudomány embere tanulmánya végén bemutatja végső következtetéseit. Olyanok ezek számára, mint az üzletemberek számára a mérlegek, mint a bűnös számára a lelkiismeretvizsgálat. És mit tesz majd a történetíró? Szintén módjában áll konklúziókat bemutatni? Nem, mert a történelem nem elmélet. De összefoglalhatja és kivonatolhatja abból, amit írt azt, amit a mi Graciánunk kvintesszenciának nevezett. Egy felíratot, egy emlékmondatot, egy sort a mult összefoglalásának kövére, egy képletet az öröklét minden megjelenési formája részére.

Igy veszünk majd búcsút történetünk minden ki-magasló személyiségétől; mindegyiknek jut egy élet-bevágó és eszményi képlet (eszményi, mert életbe-vágó), melyet sírkövére szánva költünk. Izabella sírkövére, a Nagy Kapitány, Columbus Kristóf, Cisneros és Ferdinánd sírkövére. Figyelemreméltó műsor. Legalább is arról kell tanuskodnia, hogy megértettük mind-egyikök lényegét. Megérteni: ez a módja szeretet-ünknek.

Izabella sírkövének feliratát, úgy képzelem, Tarifába szánom, Spanyolország déli részének legkiugróbb csücskére. Jártak már valaha Tarifában? Ez az a pont, ahol Spanyolország, a spanyol félsziget bevégeződik és elvékonyodik. Akárki jár is ezen a földdarabon, valóban az az érzése, hogy egy végső ponton, egy csúcson jár. Spanyolország itt egy várkastély falában végződik, amely állítólag a Jó Guzmané volt. Azután már a tenger kezdődik, a szoros; ennek a tengernek a látóhatárán, szép tiszta napokon, mint rózsaszínű felhőt lehet észrevenni: Afrika partját. Pontosan ezen a helyen kezdik a tengert Óceánnak hívni. Itt kezdik Atlanti-óceánnak hívni, ami annyit jelent, hogy itt kezdik szívünket az Új Világ érzésével dobogtatni. A hajókat,

amelyek Amerikába mennek Tarifából, itt látjuk elvonulni alig válva ki abból a rózsaszínű felhőből, amely már az afrikai part.

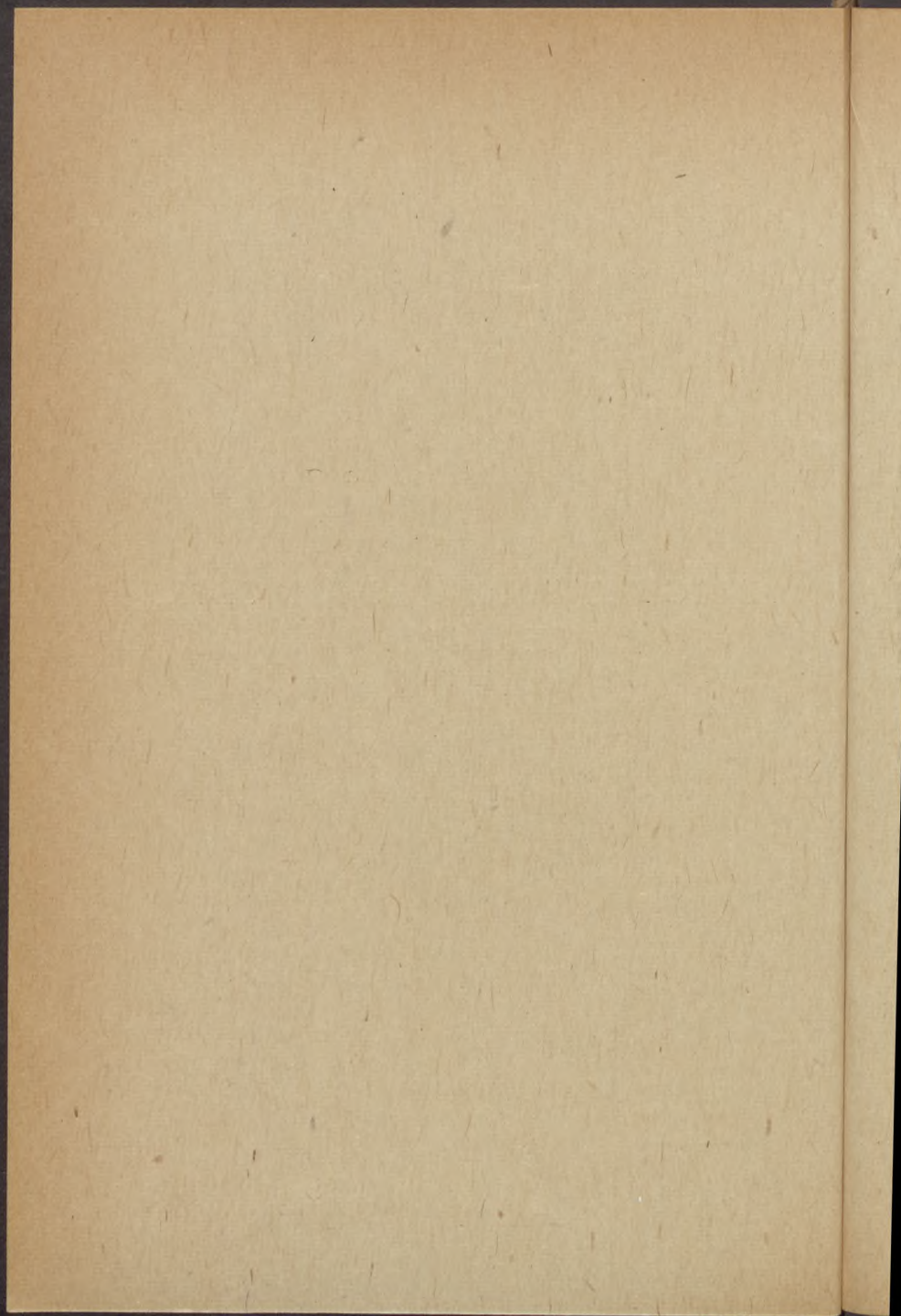
Tehát Tarifában, a Jó Guzman rombadőlt kastélyának falára erősítem ezt a kőtáblát, amelyre rávésem Katolikus Izabella életének rejtjelét és titkát:

IZABELLA
KIRÁLYNÉ ÉS HÁZIASSZONY
KITAKARITOTTA, RENDBESZEDTE ÉS
KISOPORTE
SPANYOLORSZÁG FOLDJÉT,
ÉS AMIKOR BEFEJEZTE EZT A
NAGY FELADATOT,
KIHAJOLT AZ ABLAKON,
HOGY A TENGEREK LÁTÓHATÁRÁT
SZEMLÉLJE.

Spanyolország órája

I.

A NAGY KAPITÁNY ÉS A MODERN
HÁBORÚ.

I.

A ROKONSZENVES EMBER.

A Katolikus Királyok uralkodásának egyik nagy alakja Gonzalo Fernandez de Cordoba, akinek kortársai a Nagy Kapitány melléknevet adták. Úgy lehet őt tekinteni, legalább jelképesen, mint a hadviselés új módjának feltalálóját: a modern hadviselését. Vele véget ér a katonai történelem egy korszaka, a feudális történelemé. Gonzalo Fernandez de Cordoba Montillában született, Cordoba mellett, 1453-ban.

A születés véletlene döntő módon meghatározta Gonzalo de Cordoba sorsát. Ez a ragyogó férfi „másodszülött” volt. Ez annyit jelent, hogy a családi vagyon legnagyobb része — tekintélyes vagyoné, mert hatalmas, dús, és magasrangú házból származott — jog szerint idősebb fivérére szállott. A másodszülöttnak különös feltételek mellett kellett szembenéznie az élettel, a jónevelés minden előnyével és az előkelők minden követelő szokásával felékesítve, de ugyanakkor visszalökve a nép sorába, a „senki fiak” tömegébe, arra kényszerült, hogy maga törjön utat sajátmagának. A „másodszülött” tehát igen érdekes társadalmi típus volt; és én nem hiszem, hogy eddig eléggé tanulmányozták volna jellemét, amelyben a haláltusáját vívó hűbériség és a jövő demokrácia lelki vonásai keverednek... A másodszülöttből, ha vagyonhoz jut „új gazdag” válhat; de azért nem kevésbé ott áll mögötte a hét nemzedék is, amely ügylátszik elengedhetetlen az előkelőség kivirágzásához.

Pazar és „új gazdag” és egyben előkelő származású lehet ez a Nagy Kapitány, akinek pusztá neve alkalmas arra, hogy lázba hozza a spanyolok képzeletét. Valójában nem volt különös személyiség, egyike azoknak az embertípusoknak, amelyek mintha csak egyetlen példányban jelentek volna meg; inkább egy „eset” volt egy sorozatban. Csakhogy igen figyelemreméltó eset.

Mintha a korszak legfényesebb kalandorait ugyanabból a fából faragták volna, mint őt. Másodszülöttek, mint ő, ugyanaz a bonyodalom jellemző rájuk, mely az arisztokratikus nevelés teremtette kényszerek és a szegénység között támad; nagyobbrészt ilyenek voltak az itáliai condottierék és azok a spanyol conquistadorok, akik Castilia hadilobogóit és a Kereszt jelét Amerikába vitték. Conquistador volt Gonzalo is és tökéletes formájában volt az, hála szelleme előkelőségének és fizikumára életrevalóságának. Előkelő szelleme olyan természetesen hajlott a jóra, hogy ez a nagy tékozló el tudta kerülni, például, a kapzsiságot. Testi ereje, ügyessége, bája és szépsége alkalmassá tette arra, hogy minden játékban, minden sportban győzedelmeskedjék, beleértve azt a nagy játékot is, amit a társadalmi élet jelent — és ami megengedte neki, hogy könnyűszerrel és gyorsan hatalmába kerítse a rokonszenv virágát. Egy olyan világban, ahol a nemesség hanyatlása folytán a tömeg már kezdte hallatni szavát s olyan országban, melyet nő kormányzott, ez az utóbbi előny nem is olyan megvetendő.

A nő és a nép szívesen fogja pártját a rokonszenves embernek és így megkönnyíti számára az életet. Annál rosszabb az ellenszenves embernek. Annál rosszabb annak az érdemnek, mely híjával van a bájnak. Megmaradnak számára az erkölcsösség bizonytalan kiváltságai és a szélsőséges és nehéz kalandok veszedelmei. A szakállas és fekete másodszülöttek indulnak el az Indiák kétségbeesett útján. Gattamelata tigrisarcával rablóbandába lép be valahol Olaszországban. Gonzalo de Cordoba, jólborotvált, kellemes arcával, tábor-

nok lesz, nem haramiavezér. A Királyné kitüntetett szolgálja, nem toprongyos csavargó.

Udvari ember lesz. Udvari ember a csatamezőn is. A győzelem maga is asszony. S azt mondhatnók, hogy a Nagy Kapitány az udvarlás, a rokonszenv s a lovagi vitézség és udvariasság kellemes bájának erejével szerzi meg. Azzal, hogy sisakja hegyén, mint az alguerai csatában tette — egyike volt az első diadalainak, melyek számára a dicsőség útját megnyitották —, ott viselte a nagyszerű, fehér tollforgót, amelyet a castiliai seregek úgy követtek és olyan újjongással köszöntöttek, mint ahogy zászlót követnek és köszön-
tenek.

II.

A KELLEMES EMBER.

Gonzalo már egész zsenge korában bizonyosságát adta ragyogó képességeinek. El lehet mondani kettőjükről, fivéről és róla, hogy a táborban születtek. Apjuk, aki állandóan le volt kötve valami küzdelembe egyik vagy másik szomszédjával, legzsengebb koruktól kezdve magával vitte őket a táborba.

Családja cordobai volt; és a cordobai fajta bátor. Már utaltunk arra a kiválasztásra, amely a Középkor végén ment végbe a spanyol nemességben: a legdélibb részekén találhatók a legderekabbak, Castiliában és Észak-Andalúziában maradnak a középmagas és közepes lelkű emberek — a legcselszövőbbek és legbeavatottabbak; azok, akiket a legutóbbi háborúknak divatossá vált szót használva, bujkálóknak neveztünk. Egyébként, míg Sevillában, ahol a szemita befolyás átható volt, nagyszámmal találunk a nép közt finom, barna, mozgékony, nyugtalan tekintetű, gyors beszédű és szavaikban járatos, kisembereket, tény, hogy Cordobában erőteljes, komoly fajtát csodálhatunk meg. A latin csira, ezen a helyen elplántálva, századokon át állandósult itt a hosszú muzulmán uralom ellenére.

Magas termet, széles váll, hatalmas mellkas, kerek fej, telt arc, nyílt homlok, nyugodt tekintet, ünnepélyes magatartás, lassú beszéd, megfontolt és rövid szavak, ezek a leghitelesebb kordován fajú férfitípusnak jellemző vonásai. Ezeknek az embereknek gyakran olyan arcélük van, mint a régi érméken látható és olyan méltóságteljes magatartásuk, mint egy római imperátornak. Ha fegyvert kellett magukra övezniök, testük, melyet tündöklően öltöztetett a tóga, páratlanul tisztelket parancsolóvá tette a fegyverzetet.

Ilyen volt Gonzalo de Cordoba, és hibátlan szépsége — ezt minden kortársa tanúsíthatja — első pillantásra megnyerte számára a rokonszenvet. De irigyet is szerzett neki; ám irigységnek csak azok közt van helye, akiket sorsuk ugyanarra a szintre helyezett és egyik módja a kitérésnek előle, ha az ember mindjárt igen magasra emelkedik. Csakugyan, az egyetlen irigykedő féltékenység, amely mintha egész pályafutásán bizonyos kitartással végig kísérte volna a Nagy Kapitányt, egy királyé volt, Katolikus Ferdinándé. Veszedelmes ellenfél, mondják majd. Kétségkívül. De sokkal rosszabb, ha valakit egy egész csoport irigyel, egy közösség, egy egész nemzedék, mint ez kissé magának Katolikus Ferdinándnak is esete volt. Mi több, a Nagy Kapitány mindig a maga pártján találta a Királynét egészen haláláig.

Fizikai adottságai, és erkölcsi tulajdonságai ugyanennek a férfias derekasságnak jegyét viselték. Nagy lelkéhez erőteljes hang társult (Fernán Pérez del Pulgar, a krónikás azt is mondja, hogy dühös hang) szelme világosságának kihangsúlyozott orr felelt meg — olyan külső jel, amelynek értékét illetőleg nem csalódik a göromba népi közmondás. — Korai kopaszság hosszabbította meg hatalmas homlokát és Pérez del Pulgar azt mondja, ez a körülmény nem akadályozta meg abban, hogy le ne vegye mindig a kalapját minden ember előtt, aki hozzá szólt, lett légyen az bármilyen rendű vagy rangú.

Mert udvariasság dolgában Gonzalo de Cordobá-

nek nem akadt párja. Udvarias volt, főképen a legyőzött ellenséggel szemben; akkor, mint kétszeres győztes, még egyszer legyőzte megvesztegető egyéniségével, miután már fegyverrel legyőzte. Ehhez járult kedvessége. Könnyűszerrel jegyezte meg az ötletes szavakat és csípős történeteket. A hadjáratokban, mondja Pérez del Pulgar, gyakran elfeledtette lovagjaival a veszedelmeket jókedvű szavai bőségével.

Ezek a kedélyes formák — Gonzalo de Cordoba maga mondja ezt — „a szeretet kapcsát fűzik a főnök és emberei közé”. Ez volt a titka a rokonszenvnek, melyet maga iránt keltett. De birtokában volt Isten szeretetének is, mely egyeseknek megadatik, másoknak nem.

III.

EGY „ÁSZ”.

A trónörökösödési harcok idején, egész fiatalon mutatták be Gonzalót Izabellának és már ekkor párthívei közé szegődött. Csakhamar mindenki figyelmét magára vonta személye szeretetreméltóságával s mesteri tudásával a lovagi gyakorlatokban.

Minden kiváló képességnek megvannak a maga hibái és Gonzalo de Cordoba sokkal kimagaslóbb képviselője volt egy egyéni típusnak, hogysem a legfelsőbb fokon meg ne lettek volna összes jó és rossz jellemvonásai. Nyers legény volt, igazi andalúziai az andalúz vérmérséklet minden szertelenségével. Szabadelvű ember volt s szeretete ezt nyilvánosan fitogtatni, bátor volt, tehát kötekedő; ékeesszóló, tehát bőbeszédű; dicsőségre szomjas, tehát a hiú csillogásra is. Ilyen volt gyermekkorától kezdve. Hogy fékezzék, családjá nevelőt adott mellé. És csakhamar szükség volt rá, hogy a jószágkormányzó kurtán végét szakítsa tékozlásainak. Garázda ifjúsága civakodásokban, vitákban és csatározásokban telt el övéinek legnagyobb aggo-

dalmára. Idősebb fivére egy levelében, melyet megőriztek számunkra, könyörög neki, hogy térjen jobb útra; ha nem, kimeríti örökségét és gúny tárgya lesz azok előtt, akik most tapsolnak neki és dicséretekkel halmozzák el. Gonzalo állítólag ezekkel a szavakkal válaszolt: — Te nem oltod el bennem, bátyám, a vágyat, mely arra tüzel, hogy kitüntessem magam és becsületet szerezzek nevünknek.

Mikor Gonzalót a Királynénak bemutatták, még igen fiatal volt. Két évvel fiatalabb volt nála. Izabella még nem uralkodott, de már gyűjtötte a párt-híveket ügyének védelmére. Két éve férjnél volt. Politikai házasság volt ez, tudjuk, amely után minden gondja arra irányult, hogy Castilia trónjához való jogát fentartsa és megakadályozza, hogy át ne játsszák azt, a magánjog normái szerint férje, az aragóniai Király kezére. Gonzalo bemutatása egybeesik egy házi pörpatvarral, amelynek során Ferdinánd már azon a ponton volt, hogy otthagyja Izabellát és visszatér államaiba. Nem lehetetlen, nem ajánlkozott-e fel ez alkalommal a cordobai ifjú, hogy valami párviadalban vagy istenítéletben védelmére keljen a Királyné ügyének. A tény az, hogy fogadták a segoviai udvarban, ahol résztvett minden ünnepségen, és minden harci játékban s ügyességével és életrevalóságával tapsokat aratott. Azt mondják, hogy nemcsak spanyol módra forgatta a fegyvert, hanem mórisk módra is, sőt felváltva használta mind a két módot. A díszszemléken és lovas felvonulásokban mindig első volt; alkalmasint résztvett bikaviadalokban is és Segoviában talált rá alkalmakat, hogy kitüntesse magát az arénában. Gonzalo jelenlétével a tündöklés egy korszaka kezdődött a segoviai udvar számára. Újra kezdődtek IV. Enrique idejének gyönyörei, de a férfiasság és elegancia légkörében megtisztulva. Mikor, mindig a Királyné védelmében, Gonzalo harcba indult a portugál király ellen, le sem kellett vetnie fegyverzetét és alig volt egyéb dolga, mint folytatni a segoviai játékokban tanusított derekasságát. Ahogy a Királyné tiszteletére küzdött a

zárt mezőnyben, úgy harcolt jogaiért a nyílt csataterén.

Ezért volt, hogy a csatamezőkön is mindig ott lengett sisakforgójának fehér tajtéka. És vele együtt barátai, katonái, három hadtest, egész Spanyolország, ha úgy kívánta, vidáman vetette magát harcba először a Beltraneja párthívei, majd a mórok és később az olaszok ellen. Mindig a fehér sisakforgót követve. Mindig elragadtatva Gonzalo rokonszenves egyéniségének erejétől és bőkezűségének szabad folyásától.

IV.

A HASZNOS MELLÉKNÉV.

A katonai tudomány elsajátításához nagyszerű iskolát talált: Granada meghódítását. A város ostroma alatt különben a diplomáciában is gyakorolta magát: az arabban való jártassága eredményezte, hogy többbizben kiválasztották a mórokkal való tárgyalásra. Granada elfoglalása után gazdag zsákmányt kapott földekben. De szerzett még valami értékesebbet is: melléknevét; azóta mindenki csak ezen a néven ismerte.

Hogy semmi se hiányozzék a bájnak ebből a látványából, melynél egy pillanatra megpihenünk (kis elmerengő kitérés ebben a könyvben, amelynek elején búcsút mondtunk már minden mosolynak), még egy új vonást adunk a többihez. Akarom mondani lerántjuk a leplet bizonyos igazságtalanságról, melyet a Nagy Kapitány érdekében követtek el, először magas pártfogói, akik ügyeltek arra, hogy fényessé tegyék katonai pályájának első eseményeit, majd utánuk a hagyományos történelem. Ez az általános hiedelem, hogy Gonzalo de Cordoba volt a granadai harcok hőse. Nos, a modern történetírók, akiket a csábító tekintély semmiféle ragyogása nem tudna befolyásolni és akik éppen ezért szívesen vállalják a felülvizsgálat munká-

ját, úgylátszik, igen hajlamosak a gyanúra, hogy a rokonszenves embernek adományozott ez a dicsőséges cím kissé bitorolt.

A granadai harcok hőse — ha van ilyen valójában és ha csakugyan lehet hősiességről beszélni ennek a kétes értékű, változó és inkább diplomáciai csel-szövényekkel és alighanem pénzzel megnyert hadjáratnak kapcsán — az inkább Tendilla grófja lehetne, mint Gonzalo de Cordoba. Tényleg ő volt az, akire először bízták a hely kormányzását a Katolikus Királyok, a megadás után. Az ifjú Gonzalo nem mozdult mellőle; tőle tanulta meg a hadviselés titkát, amelyet még nem ismert, — összegyűjtve a mester terveit, melyeket sokszor sajátjainak adott ki. Tendilla grófjának egy szerzetes segédkezett, Hernando de Talavera, később Granada érseke, aki Aragonia királyával egyetértésben kétségkívül jelentős szerepet játszott a megadás politikai és diplomáciai irányításában. Tőle is jó leckét vehetett a szemfüles cordobai. De mikor a tárgy már adva volt, mindenki közreműködött ennek a szép mítosznak a kialakításában: Gonzalo, a granadai győző, Tendilla csakhamar kénytelen volt átengedni neki kormányzói állását, Talavera érseke pedig alávetni magát tekintélyének.

A legendának pedig volt ideje arra, hogy testet öltjön. Először a Nagy Kapitány melléknévben tömörült össze. A nyilvánosság harsonái mindenfelé szétkürtölték, hogy ezt a melléknévet Gonzalónak az ellenség, maguk a mórok adták, akiknek soraiban megrohanásai a rémület magvát hintették el. Ennek a névadományozásnak az eredete, úgylátszik, nem nyert megerősítést. Nem fontos. A név jól csengett. Megragadta a képzeletet. Idővel, ha szükség volt rá, még helyettesíthette is a tulajdonságot, amelyet hirdetett. Andalúziában egy ilyen melléknévvel mentve van az ember. Csak büszkén kell viselnie és maguktól mennek a dolgok.

De a kivételes és valóban csodálatra méltó az volt, hogy a sorsnak ez a kedvezése, amelyet talán

nem is igazoltak előző hőstettek, igazolást nyert Gonzalo jövődöbeli magatartásával. A granadai harcok kezdetén Gonzalo csak aféle dillettánsnak számított; a hadjárat végén mint kész mesterre néztek föl rá, már nem sok alkalma akadt arra, hogy személyesen és egyedül is gyakorolja ezt a mesteri tudását. Szigorú igazsággal mérve tehát nem érdemelte meg melléknevét, de kiérdemli majd később. Csakhamar kiérdemli.

Mikor a granadai vállalkozás szerencsés befejezéshez jutott, a Nagy Kapitány közel járt a negyven évhez. Lovagi tornák és harci játékok és az a hadjárat, mely egyben katonai iskolája is volt, felemésztették ifjúságát. De most talán kezdett arra gondolni, hogy a Királyné, akit olyan tündöklőn szolgált, hálás lesz majd iránta, és hogy tettei kiérdemlik a királyi pillantásokat.

V.

NEGYPEN ÉVVEL.

Mint az udvar kegyencének személyes hűsége főleg a Királyné felé irányult; első találkozásuk percétől el volt szánva rá, hogy őt szolgálja és ezt szenvedéllyel tette; a Királyné elkápráztatta és úgy látszik, hogy az érzelmek, amelyeket iránta tanusított, viszonzásra találtak. Gonzalo türelmetlenül kereste az új alkalmakat, hogy a Királyné szolgálatára lehessen. A Király a maga részéről talán szintén kereste az alkalmat, hogy eltávolítsa őt. Válaszul erre a kettős óhajra egy név merült fel: Itália.

És íme, mindaz, ami történt, mindaz, amit véghezvitt, úgyszólván a semmivel egyenlő. Milyen nagy távolság van még a szerény kis cordobai nemesúr (akármilyen nagyok is az érdemei, akármilyen dicsőséget szerzett is már, annak ellenére, hogy Nagy Kapitánynak hívják, amely nevet úgyszólván előlegeztek neki, annak ellenére, hogy a nép bálványozta, ami

valósággal dicsfényt vont feje köré) és az Uralkodónő közt, akire szüntelenül gondol! Hogy megközelítse a magasságokat, melyekben ő trónol, nem elég a nemes-ség; még az is kell, hogy király legyen, vagy legalább is egyenlő egy királlyal... Nincs hát más út számára, mint a kalandé. A kalandé hazájától távol.

A Renaissance egész Déleuropában a condottierék korszaka. Mi tehát a condottiere? Ez a típus a lehetőségek végtelen számát tételezi fel, annál inkább, mert úgy forrása, mint egyetlen törvénye a véletlen. Mégis, ami a lényegét illeti, pontos fogalmat egy idejét túlélő, középkori jellegű harci tevékenység ad róla — vagyis olyan, amely teljesen független minden nemzeti eszmétől és hazafias érzéstől — abban az időben, mikor a nemzetek és hazák kezdenek már kialakulni. Ezt a tevékenységet, amely ment volt minden ideológiai elemtől és minden helyileg korlátozott érzelemtől, ami könnyen érthető, kétféle módon lehetett gyakorolni. Vagy úgy, hogy szabadságában is tiszteli a vallás és a becsület legfelsőbb kötelékeit — akkor a kóbor lovag időszerűtlen alakját kapjuk: Don Quijoté-ét —, vagy felszabadítja magát ez utolsó korlátoktól is, hogy ne ismerjen más célt, csak az egyéni hasznot — és akkor, ha az ember elég lángeszű, elég hatalmas, s eléggé segíti egy kollektív együttműködés is, akkor ott áll előttünk a condottiere alakja.

Ez az utóbbi tényező (a kollektív együttműködés) elengedhetetlen és kihangsúlyozza a condottiere még középkori jellegét. A condottierének társaságot, csapatot, bandát kell magához csatolnia. A kalandoroknak ezt a csapatát különben még mindig az érdek szálai fűzik személyéhez. Díjazás, zsold vagy még inkább a várható zsákmány csalétkével fűzi őket magához; mert a katona saját részéről megkapja részét vezére minden hasznából, ez a rész lehet rangjának, érdemének vagy annak megfelelően, mennyire kedvelt ember, jelentős. Végül a vezér dönt tekintélyéről, személyes hiteléről, ami a nyomorúságos időkben elfeledteti

a zsákmány hiányát vagy a zsold szakadtlanul késedelmes fizetését .

Ha egy a mai életből vett példával akarnók megértetni, mi volt a „condottierizmus” és hogy kik voltak a condottierék különös festőiségükben, a politikai pártoknál kellene kereskednünk, a parlamentes kormányzatú országokban. Az bizonyos, hogy a két eset, mingyárt az első láncszemnél igen különbözőnek látszik, mivel a condottiere szerződéssel köti le magát ura szolgálatára, egy főúr vagy egy köztársaság szolgálatára — hogy végül gyakran maga uralkodjék saját ura fölött vagy haszonért elárulja őt ellenségének —, míg a politikai vezér, a *Leader* látszat szerint csak egy eszményt, egy véleményáramlatot szolgál. A tapasztalat mégis azt mutatja, hogy a mi mai pártjainkban éppen olyan könnyedén változtatják az eszményt, mint a condottiere urát váltogatta. Itt éppen úgy gyakorolják a zsoldosok toborzását; és végül itt éppen úgy megfigyelhetjük a felfogadó úr végső helyettesítését a condottierével (az eszményt a pártvezérrel) s ezt a helyettesítést, amely kissé mindenfelé el van terjedve, egyes országokban perszonalizmus névvel jelölik meg.

Ha az első láncszemről áttérünk a másodikra, ha megvizsgáljuk például a hűség természetét, amely a condottierét és katonáit, a politikai vezért és párt-híveit egymáshoz fűzi, a hasonlatosság vonásai csak annál jobban kiéleződnek. Egyik esetben éppen úgy, mint a másokban az anyagi és hivatásbeli érdekek, az érzés és a szenvedély, a jogi elemek, sőt azok is, amelyeket, a szónak nem nagyon helytelen alkalmazásával, erotikusoknak minősíthetnénk, szintén szolgálhatnak együtteségük, keveredésük, adagolásuk révén és azzal, hogy képtelenek vagyunk őket egymástól szétválasztani, hasonló jellegzetességekkel. Nehéz, sőt gyakran lehetetlen a vezérnek tudni, ki követi őt azért, hogy a zsoldot felvegye, vagy a zsákmány reményében, ki barátságból, ki imádatból, ki hűségből, ki egyszerűen azért, hogy becsületesen betartsa az aláírt szerződést. Ugyanannál az embernél összekeveredhet-

nek ezek az indító okok. Számba kell venni különben a csoport tagjainak egymásra gyakorolt hatását is, függetlenül a vezér befolyásától. A hiúság, az irigység, a kegyetlenség és gyakran a rombolásnak és az öngyilkosságnak az a különös étvágya, amely bizonyos alkalmakkor egész emberi (és állati) közösségeken erőt vesz, azok a járványok, s az esztelenségnek a tömegekre jellemző válságai fejezik be annak a képnek végső árnyalását, amely képet nem azért mutatunk be itt, hogy részletes elemzését adjuk, hanem hogy egyetlen összefoglaló pillantást engedjünk vetni egy jelenésre, mely aktuális megnyilvánulásaiban éppen olyan érdekes, mint azokban a megjelenési formáiban, melyeket a XV. és XVI. század folyamán öltött magára.

Egy ennyire tartós társadalmi jelenség csak az anarchiában köthetne ki, ha egyedül jelentkeznék, minden ellensúly nélkül, ha a szabványos erkölcsöknek és a rendnek néhány tényezője ki nem egyenlíténé. A Renaissance korában a rendnek ezt a tényezőjét abszolút Monarchiának kezdik hívni; ma „a szabályszerű alkotmányosság” nevét venné fel; valamennyi egyes esetben minden attól a viszonytól függ, amely az anarchisztikus indítékok és a racionális államszerkezet között kifejlődik; más szóval attól a formától, ahogyan a condottieresség és a Monarchia, a politikai párt és az Alkotmány egymással szemben viselkednek. Egyszerű eset az, ha a condottiere személyesen lép az uralkodó helyébe vagy a pártvezér diktátorra tolja föl magát. Az északolaszországi köztársaságok lépten-nyomon tapasztalhatták ezt — túlkedvezőtlen eredmények nélkül kultúrájukra, ezt el kell ismerni. Ezzel a megoldással, amely, hogy úgy mondjuk, a „diadalmas condottiere” esete, szemben áll a megszeliidített condottieréé. Egy bandavezér sohasem ment egészen a fortélyosságtól, de — akármilyen feketére festik is az ördögöt — mégiccsak megtörténik olykor, hogy a fejedelem nyeri meg a játszmat, s ez, miután jól kihasználta a hadvezér szolgálatait, kárpótlásul elhalmozza virágokkal, de egyidejűleg olyan helyzetbe

hozza, amelyben hamarosan észrevehető, hogy a fenevad karmai le vannak vágva... A kalandor még kibújhat ez elől azzal, hogy másutt ajánlja fel szolgálatait; különben a nagy kaland befejeződött számára. Kellems és bearanyozott homályban fejezi be napjait, ha nem éppen az elszigeteltség és kegyvesztettség keserűségében.

A condottieresség és a kóbor lovagság hóbortos öntatása nem az egyedüli nyitott utak egy kalandos hősiesség számára, amely kevésbbé tud beilleszkedni a társadalmi rendnek azokba az új formáiba, amelyek abban a korszakban kezdenek kimunkálódni, amelyben elbeszélésünk elhelyezkedik. Vannak más lehetőségek is, az igaz, hogy alsóbbbrangúak. A kóbor lovag lesüllyedhet — és gyakran le is süllyed — haramiává. A haramia személye különben nem okvetlenül becstelen; találunk benne nemes vonásokat is, amint találhatunk például Roque Guinartban, akiről Cervantes beszél. És van még egy másik kiút is: a tenger. És akkor itt a kalóz! Ha a kalóz a saját kezére dolgozik, akkor a banditák közt a helye; ha mások számlájára cselekszik, a condottieréhez kerül közelebb. Szolgálhat egy uralkodót; királyt vagy szultánt, szentelheti magát többé-kevésbbé nemzeti vállalkozásnak, amint ez a XVII. és XVIII. században történt. Az új kornak ebben a második szakaszában a kalózok ugyanazok voltak néhány északeurópai ország számára, mint a condottierék Déleuropa számára. Hátra van még a szerencselovagnak néhány változata, ezeknél az egyéni elem háttérbe szorul és a kollektív elem lép előtérbe: ilyenek a „Landsknecht” és „Svájciak” és „Németek”, a híres *terciók*, akiket Spanyolország alkalmazott a flandriai háborúkban és a „muskétások”. Ezek voltak azok a pályák, amelyeket a katonaélet nyitott a nyugtalan vérű vagy a hontalan ember előtt, az előtt, aki mint Gonzalo de Cordoba egyenlő akart lenni a királlyal.

Gonzalo, Nagy Kapitány, felvirágozott hős a granadai győzelem után, negyvenéves férfi, aki azonban

még gazdag ábrándokban s akinek tekintete a Királynén csüng, mi lesz a te sorsod? Mi lesz belőled? Conquistador? Navigátor? Muskétás? Landsknecht? Kalóz? Bandita? Condottiere? Kóbor lovag? ... Sajnos, az utat nem Izabella fehér kezének ujja mutatja neked, Ferdinánd király parancsát még végrehajtani. De ez a parancs ugyanaz, melyet Izabella adott volna neked: ez a legjobb.

Katolikus Ferdinánd keze írja alá az okmányt, amely Itáliába rendel téged.

VI.

ITÁLIA ÉS AZ ERÉNY.

Itália tágabb színteret nyit a Nagy Kapitány személyiségének. De nem ragad rá a cinizmus, ez a helyi életforma, a magafajta vezérek szokott létformája, az olasz földön.

A condottierék hazája: Itália. Ez az ő nagy pillanatuk; mintha a Szerencse nyujtaná kezét nekik. A Sforzák, a Gattamelaták nagy nevére bronzalakokat látunk felmagasodni, melyeket Donatello, Verrocchio mintáztak. Felidézzük láttukra az északolaszországi köztársaságok emlékét és polgárháborúik küzdelmeit. Mi több, Itália mindig alkalmas hely volt az életenergiák szélsőséges megnyilvánulására, akár jó, akár rossz értelemben: „Az ember-növény nagyobb erővel nő ott, mint máshol...”

Jellemző erre a korszakra másrésről az olasz nyelvnek egy sajátossága, amely mindig élénk gondolkodásra késztetett bennünket. Nem más ez, mint az „erény” szónak, amely általános használatában a jóra való hajlamosságot és a rossz kerülését jelenti, éppen ellenkező értelmet tulajdonítani, mondjuk az erőt, az energiát, az ügyességét, a kitűnőségét, a mesteri fokét valamely művészet gyakorlásában vagy egy emberi tevékenység megnyilvánulásában, bármi legyen is az;

nem törődve azzal, hogy a *virtù* szó árnyalata dicsérő utalást rejt magában egy kihívó támadásra, biztatást a versengésre, előlegezett bizonyosságot a győzelemre. Flórencben, Rómában és Ferrarában a *virtù* a nagytudományú humanista, a rendkívül ügyes politikus, a kivételesen ármányos diplomata, a vakmerő kapitány tulajdonsága, és azé a mesteré, akinek kézügyessége csodákat mível... A szó ma is megtartotta ezt a használatát művészi életünk bizonyos területein. Ma is beszélnek például egy zongoraművész *virtuózságáról* vagy egy hírneves akvarellista *virtuóz* tudásáról. De az olasz Renaissance-ban az erény szónak ez a használatja jelentősebb volt, mint bármikor azután.

Az itáliai helyzetben Ferdinánd meglátta egyrészt az alkalmas és kedvező pillanatot, hogy — az ösztönös castiliai húzódozás ellenére az európai politikában való részvételtől — tápot adjon európai becsvágyának, mely hagyományos volt az Aragoniai házban; másrészt — maga is meg lévén áldva a maga módján *virtúval* — az ügyes és diplomatikus eszközt, eltávolítani Gonzalót pártjától, népszerűségétől, amely körülvette, s a Királynétól, aki igen hajlamos volt kedvezni neki... Itália ügyei igen zavarosak voltak. Az apró államocskák nyüzsgése, ha szolgálatot tesz is olykor a kultúrának, aligha segíti elő a rend fentartását. Flórenc a ragyogás után, melyet Medici Lőrinc alatt ismert, letűnőben látta szerencsecsillagát. Lodovico Sforza, a condottiere, akit Morónak hívtak, azután, hogy Milánó ura lett, örökké a bizalmatlanság légkörében élt. A félszigeten kívül keres támaszt és Franciaországban találja meg, abban az országban, amelynek évszázados áhítozása Nápoly trónjára csak alkalomra várt, hogy újra feltámadjon. De Nápolyban V. Alfonsónak, a nagylelkű aragóniai királynak fia uralkodik és ez a fiú unokafivére Katolikus Ferdinándnak. Ferdinánd kihasználja ezt a körülményt és kettős játékot játszik: unokafivérével és a francia királlyal. Navarra koronája, Roussillon és Cerdan birtoka és a nápolyi trónutódlás forog kockán. Mennyi

bonyodalom, mennyi kétszínűség, erőfeszítés és csel-szövény! Évek hosszú során át tart a sok mesterkedés. Miksa császár, a Pápa, a Velencei Köztársaság lépnek be a játszmába... A bonyodalom számai összekuszálódnak. Nem lehet elvágni a gordiusi csomót (a Katolikus Király meg van róla győződve), csak katonai vállalkozással. Nem csap sok zajt, talpra állít egy hadsereget. Már meg is van, készen áll, ötezer főnyi gyalogosra és hatszáz lovasra rúg. Élére a már türelmetlen Nagy Kapitányt állítják.

1495 egyik májusi reggelén Gonzalo de Cordoba és emberei partraszállnak Sziciliában. Az itáliai hadjárat hőskölteménye megkezdődik.

VII.

A NAGY KAPITÁNY BALLADÁJA

Ő maga énekli:

*Isten veled, szép Királyné,
Isten veled. Sorsom szólít.
Ha megtértem, úgy megnövök,
hogy arcomba tudj majd nézni,
fel kell emelned szemed.*

*Csöppnek, szegénynek születtem,
Cordoba fényén homályban,
ám jeles vérből sarjadtam,
s keblemben oly nagy szív dobban,
oly nagy, hogy nem fér bele.*

*Ijú csikó Cordobában,
megtetszettem néked, Úrnőm.
Megpaskoltad oldalam hát,
mint királynék s hölgyek szokták,
könnyű kézzel oldalam.*

*Érzem kezed s felrugtattam,
csillagokig rugtattam fel.
Vérem lázadozva forrott,*

felborzolódtott sörényem
és vérben forgott szemem.

Tetszettem, Te is tetszettél
és én, kedvenc pejparipád,
eléd hulltam fékezetten.
De nem telt egy pillanatba,
már kapálva keltem és

hűn a naphoz, hűn Tehozzád ...
Isten áldjon, szép Királyné!
Tán királlyá kent Olaszhon,
de én koronám letészem
szép kezedbe, hó kezedbe,
mely ily fentre szöktetett.

Andalúz mén, tenger ménje,
felszöktem s ez egyre tart még,
csillagokba vitt utam fel,
messze vitt, hol pillantásod
lesz egyetlen vigaszom.

Tengerárba húny napom le.
Senkivel nem húnyok én le.
Itt a vulkán szélin állok
tűzölű Siciliában,
Zsoldosom hatezre élén.

VIII.

HÁBORÚS STILUSOK.

A háború szerszámai és eszközei úgy
keverednek, mint olvasztótégelyben és
egymásbaolvadnak abban a nagy kohó-
ban, melynek neve Itália. Gonzalo már
virtuóz a harcok művészetében, hama-
rosan mesternek bizonyul majd.

Minden stílusnak megvan a maga fogása és az új
formák nem mindig a leghatásosabbak. Aki ököllel tá-
mad, az ellen bajos törrel védekezni. Mit érnek a vitat-
kozás finomságai a goromba csökönyösség ellen? Vagy

meg lehetett-e valaha is győzni egy süketnémát a legsebbe érvekkkel? Meggyőzne-e egy nőt egy szigorú szillogizmus? Az ütközet pedig olyan mint a vitatkozás. Bizonyos alkalmakkor abban áll a legnagyobb ügyesség, hogy az ember elfelejti a katonai tudomány legújabb vívmányait és szántszándékkal leszáll annak az ellenségnek alacsonyabb színvonalára, amelyet le akar győzni. A Nagy Kapitány kitanultsága mindig nyilvánvaló igazságnak tekinti majd ezt az alapelvet és ez igazság alkalmazásának köszönheti majd az olaszországi hadjárat legszebb sikereit.

A hatalmas államok hadseregei rövid néhány év alatt gyökeres átalakuláson mentek át úgy harci módszereikben, mint belső szervezetüket tekintve. De míg ebben a fejlődésben a nemzetek egymás mellett haladtak, maradt még számukra valami tennivaló, hogy a többiek fölé kerekedjenek. Megmaradt, mint Edgar Poe egyik meséjében, ahol azt látjuk, hogy az orosz-lánoknak egyre tökéletesebb orruk van, az a menedéjük, hogy egyáltalában ne legyen orruk; levágathatták hát vagy úgy tehettek, mintha egyáltalán nem volna. Gonzalo de Cordoba Dél-Olaszországban efféle önkéntes amputálást vett gyakorlatba: úgy végezte a hadműveleteket, mintha serege hátramaradott sereg lett volna, csupán guerillaharcokra alkalmas. Mindössze annyi kellett ehhez, hogy az effajta küzdelemhez alkalmas terepet válasszon ki. A hepehupás és szakadékos, száraz és elvadult, hőséges és mocsaras és másrésről táboroktól és erődítésektől igen kifosztott Calabria (mely kevésbé volt alkalmas bekvártélyozásokra és általában a rend fenntartására, amint ezt a rablóvilágnak ebben a tartományban tapasztalt tartóssága is bizonyította) csodálatosan jónak bizonyult olyan akcióra, amelynek nem az volt a közvetlen célja, megnyerni a játszmát, döntő csapást mérve az ellenségre, hanem állandó nehézségeket okozni neki és folytonos nyugtalanság állapotában tartani. Szakadatlan hadmozdulatok, cselek és török, különféle stratagémák és lesállítások, csatározások, színlelések és rajtaütések, hir-

telen támadások és nem kevésbé gyors megfutamodások, ezek voltak az eszközei annak a hadviselési módnak, amelynek főelve állhatatosan kikerülni a nyílt csatában való találkozást az ellenséggel.

Végeredményben arról volt szó a spanyolok számára, hogy azt a harcmodort alkalmazzák Itáliában, amelynek segítségével a mórokat olyan hosszú ideig sakkban tartották saját országukban. Számot kell vetni azzal a ténnyel is, hogy Gonzalo igen korlátolt számú erővel rendelkezett, alig többel ötezer embernél s ezek közt kisszámú lovassal; a gyalogosok közt sok volt a szicíliai — kevésbé harcedzett emberek és a spanyol vezér szemében kevésbé megbízhatók. Ami a lovasokat illeti — valamennyi spanyol —, ezek bátor és csatákhoz szokott emberek voltak, akiknek a katonai tapasztalata azonban a granadai harcokra korlátozódott s akik ügyességben nem versenyezhettek a francia lovassággal, sem pedig a svájci gárdával, amely tökéletesen képzett professzionistákból állt... Nem meglepő tehát, ha Gonzalo, alig hogy Itáliába érkezett azonnal elhatározta, hogy Calabriát teszi hadműveleti területévé. Először nem sokat hederítettek rá, Nápolyi Ferdinánd, aki még fiatal és elfogult volt, nem találta nagyon fényesnek a Cordobai hadi taktikáját és méltatlannak vélte önmagához, hogy azt saját országában alkalmazza. Babérokra áhítozott, azért arra szánta magát, hogy nyílt mezőn veszi fel a csatát úgy, amint D'Aubigny, az ellenséges hadsereg tábornoka felkínálta neki. Gonzalo figyelmeztetése ellenére, erősködött, hogy fogadják el a csatát. A Nagy Kapitány nem búj ki a próba alól, melynek kimenetelét bölcs bizalmatlansággal előre látta. Gyalogosai élén bátran feltartotta a francia lovasság viharzó rohamait. De a szicíliaiak gyöngültek és az első lökés után megfutamodtak magukkal rántva a sereg többi részét is a romlásba.

Bizonyos, hogy ez volt az egyetlen csata, amelyet Gonzalo de Cordoba valaha elvesztett. Ami Nápolyi Ferdinándot illeti, ő csaknem otthagya az életét. Azután az volt a szerencsájük, hogy D'Aubigny megbete-

gedett. A franciák tétlenségét javukra használták ki a spanyolok, akik összeszedték magukat Calabriában, vezérük ezt a területet választotta ki, hogy a háborút a maga módján folytassa. Olyan jó eredményeket ért el, hogy a legjobb erődítések egymásután kerültek hatalmába és olyan sok város és falu, hogy nem volt elég embere helyőrségekkel megrakni őket. Csakhamar ura volt a Jóni tengert határoló, egész olasz tengerpartnak. Cosenza három roham után szintén elesett. Ami a továbbiakat illeti, míg csapatait Ferdinándnak eredetileg Nápolyba visszavonult erőivel nem egyesítette, hadjárata nem volt egyéb diadalmenetnél. Milyen ujjongás fogadta a Nápolyba bevonuló győzedelmes vezért. Új csapattesteket adtak neki. A győztesnek járó hízeltetés szelleme állandóan az önkéntesek és zsoldosok nagyszámú csoportját árasztotta a Nagy Kapitány zászlói alá s ennek következtében a rendszeres katonai erők szervezettségét adhatta meg seregének, melynek ez addig híjával volt.

Most már szakítani lehetett a kezdetleges módszerekkel és erős csapattestekkel modern háborút folytatni. Nápolyi Ferdinánd meghalt. Gonzalo, mint egyedüli és vitathatatlan vezér kiterjeszti hadműveleti területét és határozott kézzel cselekszik. A franciák mint feldühített kuttyát, egy rettegett kalózt uszítottak a sarkába, aki elfoglalja Ostiát és rémületben tartja a Pápát. A Nagy Kapitány pompás tűzérséggel repül Róma segítségére. Élénk ágyútűzzel töreti Ostia falait és öt nap alatt rést üt rajtuk. Jegyezzük meg, hogy a szerepek cserélődtek. A calabriai guerillák embere most hatalmas hadseregnek parancsol és mint nagy hadvezér lép fel; most ellenkezőleg a franciák azok, akik a kezdetleges módszerekhez visszatérve kalózháborút folytatnak vagy kalózsok segítségéhez folyamodnak. Ostiában a Nagy Kapitány új erősítéseket kap, spanyol csapatok érkeznek Rómából, élükön a költő követ, Garcilaso de la Vega. De a várost akkorra már bevették. Menoldo, a kalóz beismeri vereségét, kegyelmet kér és a Nagy Kapitány kezébe kerül. Győ-

zedelmes katonáitól követve Rómának veszi útját a Nagy Kapitány.

Végre, Gonzalo, bevonulunk Rómába! Végre bevonulunk Rómába, spanyolok! Rómába, a világ fővárosába. Róma lakossága és elsősorban a Pápa valóságos apoteózissal fogadnak bennünket, szabadítóiknak neveznek. A nép tömegével tódul diadalmas seregünk útjába; a Vatikán felé haladunk, kibontott zászlókkal; nagyszerű diadalmenetünk közepén foglyaink menetelnek láncokba verve, köztük ott a kegyetlen Menoldo lóháton. A Pápa a szeretet és tisztelet élénk jeleivel jön elébünk. Most trónjára ül. Meghajlunk előtte, hogy megcsókoljuk papucsát. De a Pápa feláll, Gonzalo. Felemel téged és homlokon csókol, téged, a cordobai kisnemest. Homlokon csókol és ott, a helyszínén átnyújtja neked az Arany Rózsa jelvényét; és így szól hozzád: — Gonzalo, fiam, mit akarsz? mi a kívánságod? Milyen ajándékkal, milyen kegyvel kedveskedhetem neked? — És te, Gonzalo, így felelsz: — Két dolgot óhajtok, az egyik kegyelem Menoldónak, akinek én a magam részéről megbocsátottam. A másik az, hogy Ostia lakói hat évig mentesek legyenek minden adótól és szolgáltatástól kárpótlásul kiállott szenvedéseikért... — Jól beszéltél, Gonzalo! Nagy vagy! Nagyok a tetteid, nagyok a szavaid. Embereid felugrálnak lelkesedésükben, foglyaid hálakönnyekeket sírnak és az egész népet a szeretet lángja hatja át, hogy ilyen kegyelmes vagy. Nagy vagy, Gonzalo! A Pápa, aki előtted áll, csodálva néz rád. Mögötted a Világegyetem! Itália lábaidnál! Melletted egy költő, Gracilaso, aki arra van hivatva, hogy a legolaszabb költői formát, a szonettet Spanyolországba bevezesse.

IX.

TAKTIKA ÉS STRATÉGIA.

Taktika, stratégia és pszichológia is: az emberismeret adománya egy szóval. De ennek a kiválóságnak van a hős vérmérsékletében ellensúlya is: hiúsága, pompaszeretete, hajlama a tüntetésre és a dicsekvésre.

Mindig Nagy Kapitánynak hívták; most valóban az új idők nagy hadvezére lesz. Megindító látvány, hogy halad előre ez a cordobai kadét a hadviselés tudományának művészetében abban a mértékben, amelyben az itáliai hadjárat kibontakozik. Minden csata egy-egy tapasztalati kísérlet neki, amelyet el nem mulaszt soha hasznára fordítani; taktikája és stratégiája mintha minden évszakban módosulna, új árnyalatokkal gazdagodnék. És ő maga, mindig résen, mindig több tapasztalatot gyűjtve, egyre több ihlettel, mind jobban áthatva felelőssége tudatától, egyre lángeszűbbnek mutatkozik. Az árokháború, ez a lassan érő gyümölcs, 1503 tavaszán jelenik meg először. Gonzalo Cerignola felé nyomult elő, ahol ellenségei erődítésekkel vették körül magukat. Kemény és igen gyors előnyomulás volt, mert a Nagy Kapitánynak minden gondja az, hogy körülzárja a helyet, mielőtt a francia segítség megérkezik. Időt nyerni: ez volt a jelszó. Cerignola egy magaslat tetején fekszik, melynek lejtői szőlővel vannak beültetve, lábánál pedig keskeny árok fut végig. Alig hogy megérkeznek, Gonzalo tündöklő vakmerőséggel átlépi az árkot és a szőlők közt üti fel táborát. Azután anélkül, hogy egyetlen napot veszítene, kimélyíteti és kiszélesíteti az árkot, amelyet azonfelül cölöpök kiterjedt hálózatával és vaskapcsokkal szegélyezett. Az árokkal egyidejűleg itt a szögesdrótakadály: mindenre van gondja, arra is ügyel, hogy lovasságát kitelepitse a szőlőből, hogy ne legyen akadályozva mozgulataiban.

A hadbiztosságnak éppen úgy nincsenek titkai számára, mint a stratégiának és a taktikának. A hadjárat legkomolyabb nehézsége a csapatok élelmezése és ellátása volt. Egy napon, midőn éppen Barletában vannak, a Nagy Kapitány tudomást szerez róla, hogy két hajó vetett horgonyt a kikötőben; az egyik szicíliai, búzával megrakva; a másik velencei, fegyverrel, lőszerral és felszerelési tárgyakkal terhelve; személyesen veti utána magát, hogy a két értékes hajórakományt olcsón megszerezze. Spanyoljai lerongyolódottak és piszkosak voltak. Most egyik napról a másikra teljesen megváltoztak. Egy ilyen változás felér egy győzelemmel.

A lélekelátás terén ennek a rendkívül tehetséges embernek éleselméjűsége szinte a jövőbelátás csúcspontjain jár. Hogy minden embernek kell *másodpéldányának* lenni, főleg a válságos pillanatokban — ezt a szükségességet, amelynek titkába lényegileg még ma is alig kezd behatolni a bölcelet és amelynek tanulmányozása talán legújabb és legkényesebb területe legmaibb keletű szellemtudományunknak; ezt a szükségességet, amelyet valami durva magyarázat összekevert a székszuális indulatok követelményeivel; ezt a szükségességet, amelyet én a magam részéről jobban szerettem azon az úton követni, amely az angyali lények létezésének titkához vezet — a Nagy Kapitány mintha magától kitalálta volna egy napon, amikor egy eléggé meglepő parancsot adott ki s a véletlen úgy akarta, hogy ennek a parancsnak maga élvezze üdvös hatását. Ez éppen a cerignolai vállalkozás folyamán történt: rettenetes menetelés puszta és homokos földeken át, ahol serege, melyet elgyötört a szomjúság, nem talált csak poshadó vízü mocsarakat, halálthozókat mindenkire, aki ivott belőlük. Gonzalo tehát azt parancsolja lovasainak, hogy vegyen fel mindegyik egy gyalogost maga mögé. Ő maga, hogy jó példával járjon elől, szintén felültet maga mögé egy német katonát. De úgy esik, hogy ugyanannak a napnak a végén megtörik a Nagy Kapitány csodálatos energiája is; lelkét megren-

díti a szomjúság gyötrelme, le akar hát szállni lováról, hogy igyék egyikéből az útszélien kuporgó pocsolynak. A német tartja vissza: — Vigyázzon — mondja neki —, gyöngesége alkalmat ad majd a hazámbelieknek, hogy nevéssenek a spanyolok rovására. A nemzeti büszkeség kényes pontján találta. És Gonzalo nem iszik.

Ezen a napon jóstehetségének adta próbáját. Más körülmények közt ugyanaz az életlendület jut kifejezésre nagyvonalú pazarló kedvében... Most, íme, Nápoly két várkastélyának ostrománál vagyunk, amelyek még tovább védekeznek, amikor a spanyolok már elfoglalták a várost. Ennek az ostromnak a folyamán új technikai vívmányt helyeznek működésbe. Pedro Navarro mérnök, aki a Nagy Kapitány kíséretében van, egészen a várfalak lábáig tolja előre az aknafolyosókat. Mikor az aknákat lerakták, követet küldenek a várba, hogy megadásra szólítsák fel; de a védők, akik nagyon biztosak erejükben, hallani sem akarnak arról, hogy efféle ajánlatokról tárgyaljanak. Navarro erre tüzet vett az aknába; az felrobban; a fal meghasadozik, rések támadnak; a fal egyik szárnya nagy zajjal leomlik... De nemcsak a spanyolok tettek előhaladást a hadviselés művészetében. A tűzre tűz válaszol. Otven spanyol lesz a tűz áldozata, a többiek, kettőzött dühvel, behatolnak végre a fellegvárba, amelynek védőit kardélre hányják. A mészárlás befejeztével a győzők nem találnak semmit, ami zsákmányéhségüket csillapíthatná. Gonzalo, maga is egészen elkeseredve, felhatalmazza őket, hogy sarcolják meg a várost; és mikor többen panaszt tesznek nála kijelentve, hogy ez az engedély semmit nem segít rajtuk, mert más szerencsésebbek már megelőzték őket, a Nagy Kapitány azt mondja nekik: — Menjetek hát az én házámba, fosszátok ki az egésztest; az én bőkezűségem majd kárpótolja balszerencséteket... — A palota gazdagon be volt bútorozva, tömve kincsekkel, ékszerekkel és nagy értékű műtárgyakkal; a szoldateszka kapzsiséga nem kímélt semmit.

A hadjárat befejezése után Gonzalo nem kevésbé nagylelkű azokkal szemben, akik jól szolgálták és ki-tüntették magukat mellette. Alvianónak adja San Mar-cos városát; Mendozának Melito grófságot, Navarrónak, az aknás mérnöknek Oliveto grófságot; Garcia de Paredesnek a colonetai hűbért; a Colonna családnak visszaadja birtokait, melyeket a franciák elvettek tőle. Gonzaló úgy viselkedik, mint király; királyi bőkezűség-gel osztja ki a jutalmakat.

X.

A HASADÁS.

Az olaszországi hadjárat ragyogón és dicsőségesen folyt le. De íme, egyszerre csak gyanússá kezd válni Gonzalo. Visel- kedése ellenségeket szerez neki. Elide- geníti magától a Pápa barátságát; a Ki- rály valójában sohasem volt barátja... Ha még Izabella is hiányoznék neki, el- veszett ember volna.

Könnyen elképzélhetjük a Pápát (VI. Sándor nem volt valami kényelmes személyiség), mikor különben őszintén megrendülve, hozzájárult Gonzalo de Cordo-bának ahhoz a kéréséhez, hogy tíz évre mentesítse az adóktól egy pápai főnhatóság alatt álló város lakóit. Immel-ámmal elszánta rá magát, de az nem maradha- tott el, hogy belül meg ne legyen sértve ennek a hi- valkodó és elbizakodott idegennek nagyon is tüntető vakmerőségétől, aki nem átalott, más költségére büsz- kélkedni nagylelkűségével és bőkezűségével. Ha a Ka- pitány fizetség fejében aranyat, városokat, várkasté- lyokat kért volna tőle, a Pápa nagyon természetesnek vette volna a dolgot: minden jutalmat a teljesített szol- gálat arányaihoz kell mérni; a zsoldost megfizetik, a bátor condottierét elhalmozzák arannyal. De a földközi- tengeri országokban, ahol az esztétikai szempontok jönnek elsősorban tekintetbe, ez a mód, így odatola- kodni az elsősorba a játékban s elragadni a legfénye-

sebb szerepet, mindig szerénytelenségnek számít. Nem is szólva arról, hogy a Nagy Kapitány kérése bizonyos kellemetlenségekkel is járt. Abbahagyni egy városban az adók behajtását tíz éven keresztül, viszonylag könnyű dolog; de már jóval kevésbé könnyű újra kezdeni a behajtást a tizenegyedik évben.

Más részről a Menoldo Guerrinek adott kegyelem — abban, aki más kérésére adta azt meg és hozzá olyan kérésre, melyet az adott körülmények parancsá tettek — föltétlen egy kis lecke kellemetlen utóízét hagyta, pedig ilyen leckéztetésben senki sem szeret részesülni, legkevésbé egy Borgia, aki még hozzá Szent Péter székeben ül. Ez a kis epizód, száz más között, némi, de jellegzetes ízelítőt ad nekünk a Nagy Kapitány lelki világát illetőleg és a tekintetben is, hogy csapott túlzásba nála a sikerrel párhuzamosan a hiúságnak és a tüntető nagyhangúságnak tisztára spanyol viselkedési módja. A Nagy Kapitány bizonyos vonásai révén mindig „új kapitány” marad abban az értelemben, mint ahogy azt mondjuk „új gazdag”, mindazzal, amit ez a szó magában hordoz abból az elfogultságból és nagyzási hóbortból, amely a túl frissen szerzett vagyonnak és társadalmi előnyöknek rendes velejárója. Ez az ember, akit születése csak egy kalandor szerencséjére tett hivatottá, most egyszerre abban a helyzetben van, hogy államférfi, csaknem a világ döntő bírása, ott áll közvetlenül a Pápa mellett, szinte puszpajtás a Pápával, osztozik vele a legfelsőbb hatalomban, akár egy császár. Tegnapelőtt még kudarcot vallott és aprólékos banditaháborút viselt Calabriában; tegnap Nápolyban már nagy reguláris seregek parancsnokságát kapta meg. Ma Rómában királyságok és köztársaságok sorát oldja és köti. Nem lepődünk meg, ismerve természetét és fajtáját, s gyanítva egész életének titkos lendítő erejét, hogy ennyi dicsőség mámora kissé a fejébe szállt. Mámora nagyvonalú, jótékony, de ügyetlenné teszi; rokonszenves a tömegnek, de éppen ez teszi hihetővé, hogy kevésbé volt rokonszenves azoknak, akik több vagy kevesebb joggal, egyrészt saját fényük eme-

lésére, másrészt személyes felsőbbségük érdekében kihasználták.

Don Gonzalo Fernandez de Cordoba most újból megbeszélést folytat a Pápával. Tudjuk, ki volt ez a pápa; a történelem megőrizte jellemének és erkölcsiének emlékét, és a ledérségnek s pogányságnak azt a légkörét is, melyet akkor Rómában beszívtak. Rómától messze is érezték a rosszalásnak bizonyos kis légáramlását — ha nem éppen a reformok viharát. Ezen a napon hát az Inquisíció szelleme, más szóval a spanyol „reform” nyilatkozott meg Gonzalo de Cordoba száján, mikor megengedte magának azt, hogy szemére hányja VI. Sándornak tékozlását, bűneit, a ledérséget, mely családjában és udvaránál uralkodott, hogy buzdítsa, változtasson a dolgok állásán, melyek megbotránkozást keltettek az egész kereszténységben. A krónikások azt állítják, hogy a Nagy Kapitány az adott helyzetben „burkolt és udvarias kifejezésekkel” beszélt; de arról nem szólnak nekünk, vajjon a Pápa válasza is ilyen udvarias és burkolt volt-e; továbbá azt sem mondják el, hogy a Pápa ebbe az új kívánságba is olyan könnyen beleegyezett-e, mint ahogy Menoldo megkegyelmezéséhez hozzájárult és Ostia lakóinak az adókat elengedte. De hogy mit gondolt ekkora vakmerőségről, azt könnyű elképzelnünk. Ezen a ponton hasadás támadt, s ez komoly veszedelmet jelentett a politika helyreállítására nézve, amit annyi fáradtság árán vittek sikerre; Ferdinánd Király — akinek hidegebb a feje, mint hadvezérének, megsejti és messziről látja közeledni ezt a veszedelmet.

Más alkalommal, a Pápa volt az, aki, midőn szintén bíráló kedve támadt, ócsárolni kezdte Gonzalo előtt, és nem is nagyon tiszteletteljes kifejezésekkel, uralkodóit, Ferdinándot és Izabellát. Gonzalo türelmét veszítette. Nem tűrhette ezt a támadást Királya és Királynéja becsülete ellen. És a Királyné becsülete, ezt elgondolhatjuk, jobban szívéhez nőtt, mint a Király becsülete. Meg volt benne iránta a barát minden ragasz-

kodása és a kóbor lovag minden hódolata szíve hölgye iránt.

A kóbor lovagnak don quijotei vonásai is megvoltak Gonzalóban. Egy szép napon hirtelen Sziciliában termett, hogy még egy ízben adómentességet eszközöljön ki. Azokról a szegény embereket összeropantó adókról volt szó, amelyeket Juan de Lanuza alkirály vetett ki, aki Katolikus Ferdinánd nevében a szigetet kormányozta. Ezen felül Federigo, Nápoly Királya nemesi címet is adott emberünknek, Sant-Angelo hercegévé nevezve ki, uralkodói joggal, két abruzzói város, valamint a környék falvai és területei fölött.

Ekkor Gonzalo azt gondolta, hogy újból jelentkezhet uralkodóinál és vitéz katonái élén visszatért Spanyolországba.

XI.

ÚJ HADJÁRATOK.

1459-ben megalakul a Szent Liga Spanyolország, Ausztria, Róma, Velence és Milánó közt. Spanyolország részére új hadjárat nyílik meg ezzel. A spanyolok élén még mindig Gonzalo áll. Szuverén művésszé lett a háború mesterségében. Minden csatája remekmű. Valamennyi menetelése, támadása vagy ellentámadása, rajtaütései tökéletesen mintaszerűek a maguk nemében.

Egy belső hadjárat a móriskok zendülésének elnyomására az Alpujarákban közbjátékot jelent a Nagy Kapitány háborús tevékenységében. Ennek a közbjátéknak is megvan a maga értelme, amely az olaszországi háborúk túloldali sorának visszatükrözésében kapja meg jelentőségét. Ezek, jelen pillanatig, tisztán politikai háborúk voltak; megfelelték az Aragon-ház hagyományos érdekeinek. Most az akció vallási érdekekkel gazdagodik: Izabella eszménye bizonyos mértékben találkozik Ferdinánd eszményével. Az olaszországi had-

járat egészen Görögországig kiterjedt; a törökök ellen irányul és így a keresztes hadjárat jellegét veszi fel. Róma áll az élén a koalíciónak, amelybe nemcsak Spanyolország és Nápoly királya lép be, hanem a florenciek, a velencések, sőt még a franciák is, akik jobban el vannak szánva rá, mint valaha, hogy beavatkozzanak Itália ügyeibe. A XV. század kora tavaszán vagyunk. A Középkor véget ért anélkül, hogy makacsul hajsolt álma, felszabadítani a Szentföldet, beteljesedett volna. Ellenkezőleg Bizánc jutott a törökök kezére; ötven év óta uralkodnak ott, rákényszerítve barbarizmusukat és Mohamed vallását a Földközi-tenger egész keleti medencéjére. De a keleti Földközi-tengernek a nápolyi királyság a kulcsa; és ezen a kulcson, jóllehet most szövetségesek, spanyolok és franciák veszekszenek. Majd meglátjuk, mi fog történni. Látni fogjuk azt is, mégpedig szomorúan, hogy lesz ennek a kulcsnak a birtoklásából, ami közönséges eszköz, nagy ügy, míg a háború igazi célja: a törökök elleni küzdelem, a második vonalra szorul. Mert alapjában a keresztes fejedelmek mindegyike sokkal inkább gondol arra, hogy Rómát hatalmába kerítse, semmint hogy Róma és egész Európa nevében felvegye a csatát Kelettel.

Pillanatnyilag, ezen a szép júniusi reggelen hatvan vitorlás flottára hajózunk be Malaga kikötőjében. Számunk 5000 gyalogosra és 600 lovasra rúg.

A spanyol ifjúság színe virága vagyunk, kezünkben karddal, a Nagy Kapitány parancsnoksága alatt, az ő zászlói szolgálatában. Az új keresztes hadjáratra hajóztak be bennünket és az új tavasz és az új század könnyű szelében dagadnak vitorláink, hajóink felszedik a horgonyt és elindulnak a tenger kék útjain Szicília hegyfoka felé. A szél lengeti zászlóinkat is (sok a zászló, mert nemes ifjak vagyunk), sisakforgóinkat, lobogóinkat, — amelyek olyan merészek, mint ábrándjaink. A casztíliai nemesség virága vagyunk: nevünk Diego de Mendoza és a Bíboros az apánk; Pizzarónak hívnak, és fiunk lesz Perú meghódítója; Diego Garcia

de Paredes a nevünk és olyan atlétai termetűek, olyan erősek, olyan dühös bátorságúak vagyunk, hogy egy napon Kephallónia szigetén, ahol az ostromlott törökök új hadigépet kezdenek használni, a „Farkast”, ez egy vaskapocsból áll, amely ledobva a falak tetejéről, arra szolgál, hogy fegyverzetüknél fogva megragadja az ostromlókat, felrántsa a mellvédekre és rabul ejtse őket vagy letaszítsa a mélységbe — mi órák hosszan át védekeztünk ezek ellen a vasfogók ellen, majd ha végül megragadtak bennünket, tovább folytattuk a harcot a mellvédeken, egyedül valamennyi ellenséggel szemben, akik körül vettek bennünket, olyan kitartóan és vitézül, hogy a törökök elámulva vitézségünkön, megkegyelmeztek életünknek... Igen, mind kiváló és nagyra hivatott emberek vagyunk, valamenynyien jól felszerelve, fegyverekkel és páncélzattal ellátva; de mindnyájunk közt a legragyogóbb a legnagyobb Kaptányunk, Don Gonzalo Fernandez de Cordoba, Sant-Angelo hercege.

Messinában a velencei flotta csatlakozott hozzánk, megjelenésére ez is mutató, Benito Pessaro patricius nemes személyének parancsnoksága alatt. És most indulunk, hogy szembeszálljunk a törökökkel és vezérükkel, az albán Gizdarral, aki szintén rettenthetetlen és nagy bátorságú férfi.

A küzdelem megkezdése előtt Gonzalo és Gisdar ékesszóló üzeneteket váltanak egymással. — Mi — írja Gonzalo Gisdarnak — Katolikus Ferdinándnak, a nagy Királynak alattvalói vagyunk, aki kiűzte a mórokat Spanyolországból. Most a velenceiek segítségére sietünk ellenetek. Ha nyomban megadjátok magatokat, biztosítjuk nektek a szabadságot. De ha meg nem hódoltok, elvesztek egy szálíg. — Gisdar így válaszol: — Hálát adok neked, keresztény, hogy alkalmat adsz nekünk ennyi dicsőségre: élve vagy nemes halált halva általad, nyerjük el nagy szultánunk, Bajazet iránt tartozó hűségünk babérját. Fenyegetéseid nem rémítenek meg. Valamennyiünk homlokára oda írta a sors életünk végét. Mondjátok meg vezéretek-

nek, hogy minden katonánknak hét íja és hétezer nyilvesszője van, amelyekkel bosszút állunk halálunkért, föltéve, ha nem állnánk ellen erőtöknek és szerencséteknek . . . — Miután Gisdar ezeket a szavakat intézte Gonzalo követéhez, egy aranyíjat és egy arany harapófogót hozatott és azt mondta a követnek, hogy aján-dékba küldi azokat a Nagy Kapitánynak, válaszul fenyegetéseire.

XII.

NYILVÁNOS SZOLGÁLATOK, TITKOS SÉRTÉSEK.

A hasadás szélesedik. Békés korszak jön, — mely alatt Gonzalo, kormányzói címmel, mint herceg, székhelyéről, Nápolyból, igazgatja a meghódított tartományokat, melyeknek határait a lyoni és a Santa Maria de la Mejorada-i béke szabja meg — ez az időszak hangsúlyozza ki a Király szemében azt a veszedelmet, amelyet a Nagy Kapitány dicshíréje jelent.

A nagy hadseregekkel együtt jelentkezik a hadviselés új módja is, kevésbé kegyetlen ez a közhangulat szerint, de félelmesebben hatékony a gépek alkalmazása folytán. A vezérek erkölcsi magaslata és lovagias érzése, pillanatnyilag nőni látszik az alkalmazott eszközök hatalma arányában. Az üzenetek váltása Katolikus Ferdinánd katonái és Bajazet szultán katonái közt jellemző a háború szintjének erre az emelkedésére. Ami az új hadigépek szerepét illeti, elégedjünk meg annak említésével, hogy ezeknek a hadjáratoknak a folyamán érvényesül először s nyer általános elismerést a tüzérség értéke annak a ténynek következményeképpen, hogy a puskaapor feltalálását a technikai szervezettség egészíti ki. A velencei hajóhad olyan tüzérséget visz magával, amely általános csodálat tárgya. Láttuk munkában a török „farkasokat”. És a spanyol génusz sem marad el e diabolikus fejlődés dolgában. Gonzalo de Cordoba egy

napon bástyát épített, melynek tetejéről a hajítódárdákat nagyobb távolságra lehet vetni annál, mint ameddig az ellenség nyilai elérnek. Pedro Navarro, aki el nem hagyja őt, specialista a gyilkos aknák készítésében. Az aknáknak teljes rendszerét helyezi el Kephaloníában, a Szent György-erőd falai mentén, amelyet Gisdar és a törökök dühösen védelmeznek. Az aknák mind egyszerre robbantak és számos rés nyílt az övezeten. De távol attól, hogy engednének, a védők továbbra is köveket, ként, forró olajat és olvadt szurkot zúdítottak a felkapaszkodó ostromlókra. Két hónap telt el és mikor a spanyoloknak végre sikerült behatolniuk a védett helyre, mindössze nyolcvan foglyot ejtettek ott. A többi védő halott volt, s köztük a bátor Gisdar is.

A haditudomány tökéletesedése lehetővé teszi azt is, hogy sokkal szigorúbban körülzárják azokat a helyeket, amelyeket ki akarnak éhezteni. Megfigyelhető volt ez Taranto ostrománál, ahol a Nagy Kapitány kétezer főnyi seregnek parancsolt, amely részben előkelő olasz nemesi családok sarjaiból állott, mint Prospero és Fabricio Colonna herceg. Gonzalo nagy felkészültséggel rendelkezett a hely körülzárására. A szárazföld felől mély árkokat ástak; minden híd végén erősséget emeltek. A tengeren Juan Lezcano parancsnoksága alatt gályákat helyeztek el olymódon, amely megakadályozta, hogy egyetlen hajó is partot érhessen ott és segítséget vigyen a város lakóinak. Többhónapi ostrom után kéthavi fegyverszünetet kértek a védők, majd még két hónapot, kötelezve magukat, hogy feladják a helyet, ha ezalatt a haladék alatt semmiféle segítség nem érkezik. Ostromlók és ostromlottak a Szent Ostyára tettek esküt, amelyet egy pap emelt a fegyveresek feje fölé.

Ezek mellett a kollektív akciók mellett alkalom nyílt az egyéni küzdelmekre is: különösen látható volt ez, mikor diplomáciai kellemetlenségek egymás ellen uszították a spanyolokat és franciákat, akik egykép megfeledeztek a háború főcéljáról és a közös ellen-

ségről: a törökről. Egy-egy ostrom vagy csata során gyakran fordult a figyelem ezek felé a külön küzdelmek felé. Egész bokrétára való akad ilyenkor a kihívásokból és tornákból, amelyeket a legkifinomultabb lovagi érzésekkel vívnak meg mindkét részről. Így történt, hogy Barletánál Gonzalo de Cordoba lovagjai összemérték erejüket szövetségesének, Nemours hercegének lovagjaival. A hadjáratok lassúsága ösztökölte a harcosokat, hogy üres idejüket párviadalokkal töltsék ki, amelyekben tündöklő példáit adhatták bátorságuknak. A Középkor szelleme is ihlette őket: átmeneti korszakban vagyunk, amelyben egy tűnőben levő stílus megnyilvánulásai egymásmellett fordulnak elő egy születő stíluséival. A középkori ihletre igen jellegzetes volt az a becsületügy, amely a francia és spanyol lovagok közt merült fel: a franciák azt állították, hogy a spanyolok, ha egyenlők is velük a gyalogos küzdelmekben, lovon messze elmaradnak mögöttük, a két fél aztán úgy gyalog, mint lovon, nyílt küzdelemben állta meg ennek a próbáját.

Mint saját nagyságának rabja, bezárkózva a katonai vezényletnek a világban akkor megjelenő, új fel fogásába, az, aki olyan jól szolgált a Katolikus Királyok ügyét, nem állhatott másik ügy szolgálatába. A velleenceiek és a Pápa kérték a Katolikus Királyt, hogy engedje át nekik a Nagy Kapitányt, mert szeretnék volna élére állítani egy vállalkozásnak, melyet a franciák ellen készítettek elő. A Király megtagadta... Majd elfogadja, de már késő. Gyanú támad, hogy titkos megegyezés jött létre Gonzalo és a Pápa közt: a Pápa állítólag az Egyház Főkapitányának (a Gonfalionerének) méltóságát ruházta volna a Nagy Kapitányra azzal a feladattal, hogy üzzön ki államai területéről minden idegent, beleértve a spanyolokat is.

Ez alkalommal, azt mondta valaki a Királynak, hogy gyanakvását lefegyverezze: — A Nagy Kapitány szolgálatai nyilvánosak voltak. A Király állítólag így válaszolt volna: — Szolgálatai nyilvánosak voltak és sértései titkosak.

XII.

HÁROM LELKIISMERETFURDALÁS.

Gonzalót hamarosan kötelezik, hogy térjen vissza Spanyolországba. Szívesen folytatta volna hódításait, de nem adnak rá több alkalmat neki. Jobb szereplik fel nem használni vezéri képességeit a veszedelmekben, mintsem hogy eltűnjék fenhéjázását a győzelemben. Azonkívül a Királyné halott.

Egy uradalom Lojában, a Király ajándéka, az egyetlen hűbér, amelyet annak juttatnak, akit kishíján királlyá koronáztak Itáliában. A bölcsesség, az előrelátás, a polgári takarékoság mérséklete ez. És Gonzalo de Cordoba, a fáradtságtól kimerülve, lázaktól elgyötörve, elfogadja. Visszavonultságában, hosszú és súlyos lábadozása alatt a lelkiismeretvizsgálat egy neméhez folyamodik. Ekkor jelentette ki bizalmasainak, hogy csak három dolgot kell megbánnia. Az első az volt, hogy egy ízben nem tartotta meg adott szavát. Csakugyan, pillanatra hagyta, hogy az olasz légkörben lovagi természete megtévedjen, s egy ízben próbát tett a condottiere *erényekből*, megfélekezve ígéretéről, hogy Calabria hercegének Tarantót visszaadja. A második hiba hasonló természetű volt: miután segítséget és pártfogást ígért Cesare Borgiának, bebörtönöztette őt. Ebben az esetben minden mentsége megvan a Nagy Kapitánynak: amilyen a mosdó, olyan a törülköző.

De azt nem akarta elárulni, mi a harmadik dolog, amit megbánt. Szívébe zárta ezt a titkot és barátai hasztalan remélték, hogy más napon majd feltárja előttük. A legkiválóbb egyéniség Gonzalo környezetében Tendilla grófja volt, akit mesterének tekintett a hadviselés művészetében is. Láttuk, hogyan háramlott a dicsőség egy része, amely kezdetben úgy megkönynyítette a Nagy Kapitány tündöklő pályafutását, jog-

gal Tendilla grófjára. De az öreg katona, úgylátszik, soha nem neheztelt régi tanítványára. Ott élt mellette, kevésbé fáradtan nála, mert nem volt alkalma olyan gyakran belekóstolni a földi kertek gyümölcseinek hamvába. A Nagy Kapitány körül kis Udvar alakult ki. Mert ez az ember pompaszerető volt még vezeklésében és elvonultságában is. Lojában a legnagyobb vendégszeretettel fogadták az idegeneket és az átutazókat. Egymást érték a fogadások, az ünnepségek, a tornák és fegyverpróbák. Az előkelő életnek ez a központja csakhamar olyan híressé lesz, hogy az összes tartományok fiatalsága úgy tódul oda, mint valami szemináriumba vagy iskolába, hogy az előkelőséget és jó modort elsajátítsa ott. Ez alatt az idő alatt a Nagy Kapitány továbbra is folyamatosan megtartotta levelezési kapcsolatait Európa legkiválóbb személyiségeivel. A remény sohasem hagyta el. Egy napon megtudja, hogy ellensége, a vén D'Urena gróf, megjegyzést téve erre a visszavonultságra, amelynek a királyi elfordulás a kegyvesztettség jellegét adja, azt mondta róla: — A büszke hajó, amint előre megmondtam, végre elsüllyedt. — Erre a Nagy Kapitány a maga részéről ezt feleltette neki: — A hajó a legkitűnőbb állapotban van. Csak a dagályt várja, hogy újra útnak induljon, büszkén, mint valaha.

Jön egy pillanat, amikor úgylátszik, ismét számolni kell a nagy hadvezérrel. Itáliában rosszul mennek a dolgok: Navarra felől újabb veszélyek fenyegetnek. A Király súlyos bonyodalmak szövevényébe gabalyodik. Ekkor Gonzalo fölényes művészetére gondol. Ismét hozzá folyamodnak; parancsot kap, hogy sereget állítson fel és álljon élére. A hír egész Spanyolországban a lelkesedés kitörését váltja ki. A társadalom minden osztályából férfiak serege siet felesküdni zászlói alá. Mondhatni, a dicsőség és fény új napjának hajnala ez... De csakhamar fordul a szél. A Király, aki féltékeny erre a népszerűségre, más részről úgy értesül, hogy Gonzalo erői nem felelnek meg várakozásának, hirtelen parancsot ad hát a vállalkozás fel-

függesztésére, és a Nagy Kapitány újra visszavonul Lojába.

Ekkor megérti, hogy sorsa végérvényesen lejárt. Mielőtt elbocsátaná a csapatokat, melyeket összegyűjtött, abban az elgondolásban, hogy a toborzottak közül sokan csak pénzáldozatok árán jöhetnek hozzá, úgy intézkedik, hogy ne a Király költségére, hanem saját terhére kártalanítsák őket. Ehhez a bőkezűségéhez százezer dukátnyi tekintélyes összeget használ fel. És mikor jószágkormányzója megdöbben ettől a szertelen tékozlástól, azt mondja neki: — Ne légy soha szűkmarkú, mert a legjobb módja javaink élvezetének, ha másoknak adjuk őket. — Azután úgysis elzárkózik birtokán: ezúttal örökre. Nem is mozdul ki onnan csak tavasszal, halála előtt, hogy Aragóniába menjen, ahol a fősvény Cortez az adó miatt pörlekedik vele. Majd másodszor, hogy Granadába utazzék, ahol néhány héttel későbbén meg is halt. Granadában palotája volt. Mennél többet tékozolt ez az ember, annál gazdagabb volt. Még halála is nagyszerűen ment végbe: csillogó fényben, dagadó brokátok közt. Két nő volt mellette utolsó perceiben, felesége és leánya, Elvira. Lázában félrebeszélt. De még ebben a lázalmában is megőrizte titkát: élete harmadik megbánásának féltékenyen őrzött titkát.

Jött a halál. Felesége is meghalt néhány nappal utána. Tendilla grófja, Gonzalo régi mesterének fia, vezette a gyászmenetet, amely fényes volt. Száznál több királyi zászló és lobogó vette körül a Nagy Kapitány ravatalát a Szent Jeromos-templomban, Granadában. A spanyolok a tiszteletadásnak azt a módját találták ki számára, amellyel hosszú idő múltán, más országokban az Ismeretlen Katonának hódoltak; örökmécs ég annak a hamvai előtt, akire mindig emlékezni fognak a dicsőség, a bátorság, a szerencse és a becsület szerelmesei.

XIV.

A TITOK.

*1515 december 2-án halt meg Gonzalo,
a modern hadviselés megteremtője.*

De a titok, a titok! ... A titok, amelyet soha nem tárt fel, amelyről nem beszélt senkinek. Azt bánta volna meg, amint feltehető, hogy nem kiáltatta ki magát királynak Itáliában, miután lerázta a nyakáról Katolikus Ferdinándot, a Pápát, a Borgiákat és az egész világot. Vagy olyan hibáról lehetett szó, melyet az ellen követett el, akit mindenek fölött szeretett és tisztelt, az Uralkodónő ellen, akinek segítségével Nagy Kapitány lett és nem híres condottiere? Vagy ellenkezőleg — a feltevésekre órási tér nyílik — a fölött bánódott, hogy bizonyos alkalmakkal túlon túl tiszteletteljes volt ezzel az Uralkodónővel szemben, gyáva egy veszélyes boldogság kapujában, süket a kígyó csábitására, amely, ha egyszer azt mondta az embernek: — Hasonló leszel Istenhez ... — gyakran, nagyon gyakran mondja az embereknek: — Hasonlókká lesztek a királyokhoz, a föld királyaihoz?

Vegyük szemügyre Gonzalo de Cordoba arcképét. „Egyik arcképét”. Erős vágyunkban hűnek tartjuk ezt anélkül, hogy hosszasan megvizsgáljunk minden vonásának hasonlóságát. Mindenesetre megtaláljuk rajta a barna ember férfias arckifejezését. Hosszú fekete haja széles hullámokban omlik le a bársony berett alól, amely korai kopaszodást leplez. Jól rajzolt szemöldökének vastag vonala olyan, mint a szén; kiegészíti ezt a nagy piros száj, a magas homlok, az éles metszésű orr, a kihangsúlyozott és akaratos áll, s a nyak, amely széles és kerek, mint egy torony. Kevéssé mély és szépen elosztott redők barázdálják ezt az arcot.

És kissé a háttérben, kissé lenn, csaknem szerte-len távolságra a szemöldöktől, határozottan nagy távolságban az orr szélső körvonalától, szinte relief-szerűen mintázva, erőlködően meresztve s ellen-

súlyozva ezzel a távolsággal az enyhe gyulladtságot, klasszikus és kemény vonással bekarikázva, nyitottan a szemhéj alatt, melyen valami izgatott vörösség fedezhető fel — egyedülálló arcképről beszélünk itt, mert Gonzalo de Cordoba különben mindig profilban van ábrázolva portréin —, ott a Nagy Kapitány szeme, tiszta és csillogó szem, kerek és szürke pupillájú, vörös ember lenyűgöző szeme egy barna és napsütötte archan. Ennek a szemnek a golyója rendkívül fehér lehetett a fiatal években, de a sok harag és a sok háború véraláfutásossá tette, s mélabú és későbbb a má-lária megsárgította...

Nos — szemléljék velem együtt —, ez az energikus archan visszatükröző, szép szem mindennek ellenére a *féltékenységnek* valami különös visszfényét csil-lantja. Kis fehér pont surran elő bogara közepéből, a nyugtalanság egy nemével fut körül szélein és egy pillanatra megáll a felső szemhéj széle felé. De ez nem rántja magához, nem tartja fenn, hanem leejti és a kis fehér pont hajótörést szenved. Sietve elbujik a szem közepében, mint valami kútban; mély és titokzatos tá-jékra hatol be és bevisz magával valamit, ami meneküléshez, lemondáshoz hasonlít. És ha újra megjele-nik, ismét rátalál régi nyugtalanságára.

A kis fehér pontnak ezek a hajótörései a szem-bogár szürke tavában rakták le a Nagy Kapitány lel-kében azokat a kövületeket, amelyeknek egymást kö-vető rétegei végül megbánásainak hegyévé nőttek. Megbánta, hogy egyszer híjával volt a szótartóságnak, megbánta, hogy máskor nem volt egyenes lelkű: kettős gyávaság. Megbánta, hogy elszalasztotta a legkitűnőbb alkalmat, az igazi nagy kalandot, pedig sorsa arra szó-lította, hogy vesse belé magát. Sorsa, amellyel szemben az erős férfi, aki csatákat nyer, aki országokban ját-szik „Fej vagy Irás”-t és királyok javait dönti romba, gyöngének mutatkozott. Senki sem mondja meg nekünk, mi volt a Nagy Kapitány harmadik lelkiismeret-furdalása. De nem sokat számít, megmondják-e nekünk vagy sem.

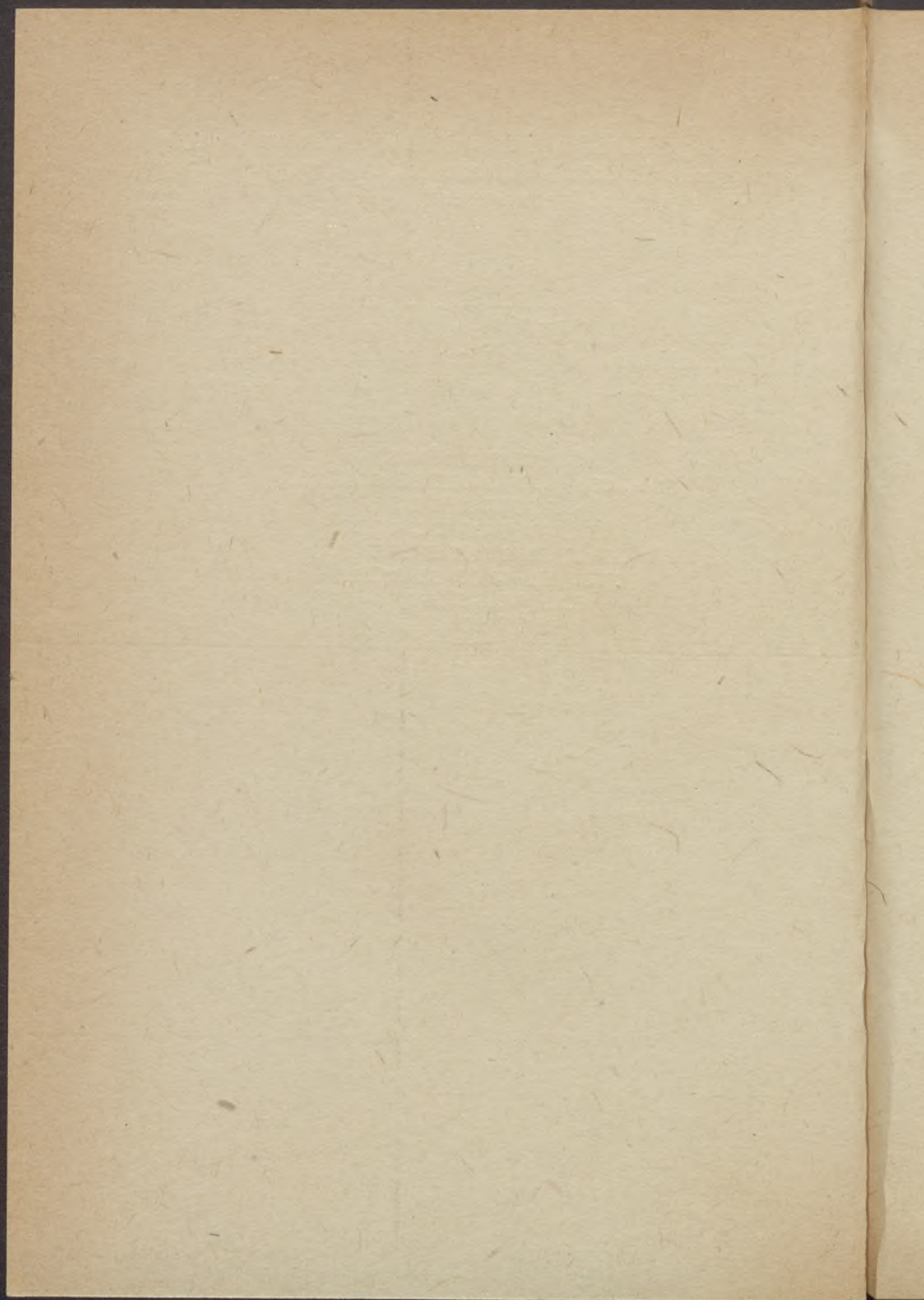
A Nagy Kapitány harmadik bánata az volt, hogy nem ragadta üstökön a Szerencsét azon a napon, mikor ott suhant el mohó keze ügyében.

XV.

SIRFELIRAT.

Granadában, a Nagy Kapitány sírkövén, szemben az öröklánggal, a száz királyi zászló és lobogó alatt ezt a sírfeliratot akarjuk bevésve látni:

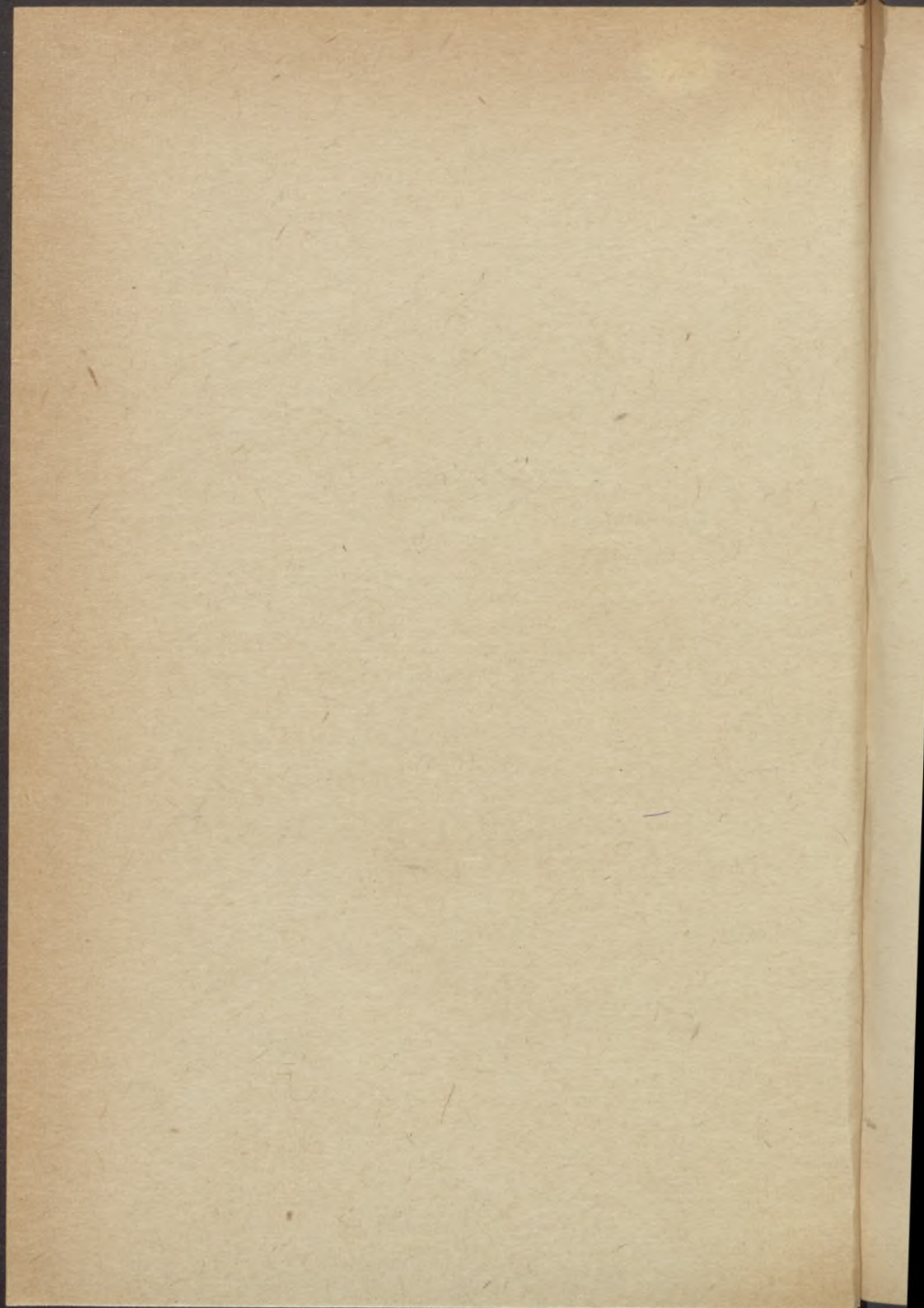
ANDALUZIA VIRÁGA
GONZALO FERNANDEZ DE CORDOBA
NAGY KAPITÁNY
NEM VOLT CONDOTTIERE
EGYETLEN URAT SZOLGÁLT
MERT EZ AZ ÚR SZÁMÁRA
ÉLVE VAGY HALVA
EGY HOLGY
EGY KIRÁLYNÉ
VOLT.

Spanyolország órája

II.

COLUMBUS ÉS AZ UJVILÁG FELFEDEZÉSE.

I.

A TENGER HANGJA.

Az öreg Homérosz beszél.

A tenger hang. A legnemesebb a világ összes hangjai közt és a legrégibb. Régen, nagyon régen, még mielőtt az emberek fecsegő fájának nyelve lett volna, a Tenger beszélt. Minden emberi tájszólást megelőzve, rendületlenül tört ég felé a Tenger beszéde; és azok úgy lépnek ki ebből, mint ahogyan az örök tengervízből a mulandó emberi testek kilépnek.

Hogy az emberi szervezet a tengerből ered, azt a biológusok érvekkel iparkodnak igazolni; de hogy a tenger beszéde a nyelv anyaméhe, ez ismeretlen még a nyelvészek előtt. A költők gyaníthatnák, ha a költők nem volnának általában olyan vakok a nagy dolgok eredetével szemben, mint amennyire megrészegülnek isteni hatásuktól. A költők gyaníthatnák, mert saját nyelvük közelebb áll a Tenger szavához, mint a többi halandó nyelvéhez, mint ahogy bármelyik román nyelvjárás ma is megkülönböztethető a többitől, mert alig elváltozva és csekély tájizzel él benne tovább a latin eredet, éppen úgy a költők szava is mindig őrzi valami nyomát, jelét, visszhangját a tengeri szavaknak, melyeket a világ hajnalán hallottak.

A Tenger hang. És ha valaki tudta ezt — ha valakinek, kivételképen a költők közül, sikerült megtudni, hogy ez a hang a mi hangunk volt, ez a nyelv, a mi nyelvünk, fajunk emlékezetet meghaladó multjában — az én vagyok. És engem Homérosznak hívnak.

Ime, hogy tettem meg az első lépést ennek a nagy kinyilatkoztatásnak az útján. Ott hajóztunk, valamelyik délben nem messze Sicilia partjától, a naptól dédelgetve; és én hosszan elnéztem a tenger mezejét, amely egészen fölgyulladt, egész végtelenségében csillogott a számlálhatatlan fémes ragyogásoktól, melyek sűrűn és szakadatlan omlásukban olyanok voltak, mint az aranyak, melyeket a fősvény zsákjából a ládába csurgat. Mivel csak magam voltam ott, hogy ezt a látványt megbámuljam, azt mondtam magamban, hogy ez a roppant kincs mind az enyém és a büszkeség úgy megrészegített, mint az erős ital. Egy pillanattal előbb az a gondolatom támadt, hogy oda hívom társaimat, élvezzék ők is ezt a nagy szépséget; de aztán megértettem, hogy ez haszontalan volna; azok nem születtek erre az élvezetre és erre a birtoklásra; szemüket fátyol borította és a kapzsiság alantas étvágya egészen kiszikkasztotta szívüket; hogy ez a sok csillogó kincs az Istenek ajándéka, amelyet egyedül csak nekem adtak, mert híjával lévén a mindennapi javaknak — azoknak, amelyeket a többi ember hajszol —, megérdemlem ezt a kárpótlást, ez jogot ad nekem erre a csodálatos ajándékra... Így gondolkodtam én és, miközben a matrózok déli pihenőjüket tartották, magam, aki egyedül voltam ébren, mohón ittam tel szememmel az áthevült és arannyá olvadt Tenger bűvös látványát. Egyedül és büszkén, szemtől szembe az istenekkel, egyedül annak tudatában, milyen dicsőségbe öltözhetnek; egyedül voltam a nyílt tengeren egy derűs tavaszi délben.

Csakhamar még rendkívülibbé vált a látvány. Az aranyba gyémántok keveredtek; és a fémnyelvek közé élő fénypontok, amelyek remegtek, sőt szökeltek, olykor nagy tereket futottak be, mint napéjgyenlőség éjszakáinak hulló csillagai. Ezek a fénypontok nem-sokára a körforgás szabályos mozdulatait vették fel; köröket írtak le, amelyek megtörtek szintén remegőn tűzcsovákat lövelve. Majd szivárványszínű játékba kezdtek ezek a tüzek. A gyémántokon kívül topázok,

smaragdok, ametisztek és rubinok jelentek meg. A vörösszín lassan-lassan uralkodóvá vált és a körforgás meggyorsult olyan mértékben, amilyenben a nézés számomra fájdalmassá vált. De a fájdalomnál erősebb volt a büszkeség mámore. Szertelenül örültem az ajándéknak, amelyet az Istenek adtak nekem; addig örültem, míg a gyönyör meg nem gyötört és görcsökre nem guzsolt. Végül nem bírtam tovább, behúnytam szemem. Húnyt szemhéjaim alatt tovább láttam közben a vörös köröket, a táncoló tüzeket, mi alatt a mozgékony gyémántok recehártyámat szurkálták fénytűikkel... Majd meglohadtak a színek és csaknem eltűntek; már nem különböztettem meg csak bizonytalan árnyakat, melyeket rózsás fények sávoztak.

Akkor kinyitottam a szemem. A fény csak tompult: halvány rózsaszínűvé vált, más semmi.

Megdörzsöltem a szemem. A rózsaszín nyomban eltűnt. Úgy éreztem, áthatolhatatlan sötétség vesz körül.

Elkiáltottam magam. A matrózok fölébredtek és odajöttek hozzám. Hallottam hangjukat, éreztem kezük érintését arcomon, homlokomon, szememen. De egyáltalán nem láttam őket.

Hangosan kiáltottam, még hangosabban. Talán káromkodtam is. Már nem emlékszem. Csak a hidegre emlékszem, amely hirtelen szívembe hasított akár egy kard, mikor már nem hallottam társaim hangját és megértettem, hogy egyedül hagytak.

Sírva fakadtam. Vak voltam.

*

Ekkor történt, hogy, mint valami legfelsőbb vigasztalás, más hang jutott el fülembe, sokkal édesebb hang; és megértettem, hogy ez a Tenger hangja volt — hogy maga volt a Tenger.

Egész életemen át hallottam ezt a hangot, most kezdtem megérteni.

Megértettem, hogy ez a hang nem volt pusztá zaj, hanem hogy tagolt beszéd.

Szavak. Nyelv, melynek homályosan kivettem értelmét, mert saját nyelvemhez hasonlított. Kitaláltam, mint ahogy az ember egy szomszédos ország tájszólását kitalálja és ebben a félmegértésben sok titokzatoság és kedvesség volt. Válaszoltam és félig kitalálták az én szavam is, valami tökéletes viszonyosságban.

Hallottam ezeket a szavakat és áhítatosan összegyűjtöttem lelkemben a képeket, amelyektől terhesek voltak.

Befejezett, pontos képek csodálatosan határozott körvonalakkal. Dicső látomás, mely sokkal kevésbé érhető el a szemeken át.

Ismertem ezeket a képeket. Tudtam, milyen mértékben van meg rá hatalma a szónak, hogy visszaadja őket. Megtanultam a sugárzó jelzők és meghatározások művészetét — amely az ábrázolása is.

Igy beszélgettem a Tengerrel és ettől a naptól kezdve a tenger volt nevelőm.

És csak ettől a naptól kezdve mondhattam magam igazán Költőnek.

II.

KULTÚRA ÉS ALAK.

Columbus Kristóf születésének sem helyét, sem idejét nem tudjuk pontosan. Elég legyen hát annyit tudnunk, hogy a XV. századból ered és kitalálni, hogy a Földközi-tenger küldte nekünk.

A Középkoron át századokat fut be képzeletünk és végül elérkezik ahhoz a kérdéshez, *mit csináltak a tengerrel...?* Helyesen mondom, a képzelet és nem a tanultság, nem a történelem; ezeknek megvannak az okmányaik, ezek tisztában vannak a dolgokkal. De ismereteiknek egész kincsestára nem elegendő: ha behúnyjuk a szemünket, ha hagyjuk, hogy álmunk elbegjen a messze századokba, abban a reményben,

hogy ott alakot öltön — vonalakat, színeket, súlyt — ez mind hiábavaló. Századok követnek századokat, és úgy látszik, a tenger magános marad és üres.

A hitrege óceánrajzának, a homéroszi hajózásoknak, a föníciai expedícióknak, a salamisi csatának, a pún háborúknak, Pán halálának a szigetvilágban, amelyet egyre siratnak a szirének, — annyi olvasmányban, annyi festményben, annyi ránk maradt regében és személyes révületben felidézett vonásai nem tűnnek el sohasem. Nem kevésbé nem felejtjük el a Földközi tengernek azt a forró tónusokban gazdag szőnyegét, melyet az első pizai és genuai gályák szántottak, mikor fűszerrel és bíborral — majd csakhamar görög kéziratokkal és márvány kelyhekkkel — megrakodva érkeztek Napkeletről, és szentföldi rakományukkal, amelyet jámbor szívvel és kegyeletos rendeltetéssel hoztak a temetők részére, mert a pizai kalmároknak, mint végső fényűzés, az volt az óhajításuk, hogy testük sara szent sárban induljon oszlásnak; arról a Földközi tengeről, amelyet hamarost hadi gályák, török karavellák, kalózok és tengeri rablók hajói, velencei bucintorók, a lagunákról elszabadult gondolák és a Lepantói csatára legyező alakban felfejlődő, ágyúkkal felfegyverzett hadihajók népesítenek be tüzet okádva és a szélbe meresztve pörkölt zászlóikat; arról a Földközi tengeről, amelynek kijáratait potrohos, barokk vitorlások zárták le sötétkék kabátos, aranygombos és fehér oldalszakállas angol kapitányok parancsnoksága alatt, akik sor-tűzzel köszöntötték a XIX. század kezdetét. De ennek a második Földközi tengernek bekalandozását hűnyt szemünk csak akkor fejezte be, mikor már más egek alatt felharsant a tengerentúli nagy szimfónia: itt a vizuális képek elhalványulnak és összekuszálódnak s helyükbe a lihegő hullámok, a tomboló viharok, az iszonyatos orkánok, a horpadt maelözönök, az úszó jéghegyek, a monszunok és az egyhangú esők nagy zenei lármája lép; a fókák ugatása, a sirályok rikácsolása; a tengerészek éneke, melyet a rumtől részeg légénység portugál, angol és holland nyelven dalol; a

puszta szigetek, az elhagyott Robinsonok, a tébolyult reménységtől tengerbe dobott palackok, amelyek nyálkás algáktól bevont hasukba egy szerelmes sikolyt vagy egy kálvinista imát rejtettek, megjelölve egy pontot a hosszúság és szélesség bizonyos foka alatt; hajótöröttek árnyai, amelyeknek szemét kifalták a szörnyeteg halak s amelyek felemelkednek a víz színére, ha a vihar tisztára söpörte az eget, hogy feljajdítsák rá háromszoros nyögésüket... Igen, az Óceánnak ez a zenéje mindig kézzelfogható álom marad számunkra. Formát és ígét ad az Óceánnak, mint amilyen formája és ígéje él szemünkben az antik Földközi tengernek s a Renaissance, a Barokk-kor Földközi tengerének és a Romanticizmus korában modorossá vált Földközi tengernek. De a távoli századok mélyén, a Középkorban, milyen a Földközi tenger ígéje? Milyen az alakja? Milyen az arca? A feduális címerek jelképei és allegóriái magukhoz kaparintanak akkor minden figyelmet. A nemzedékek elhanyagolták, hogy a tenger színpadának díszletét kézzelfogható alakokkal népesítsék be. Szinte azt mondhatnók, hogy tengerünk igen hosszú időtartamon át nem egyéb halászhelynél.

Hatalmas festmények vagy pompázatos szőnyegek híján mégis akad néhány szélrajz, néhány miniatűr. Legkevésbé egy katalán feledheti el őket. Ott van először is jó királyunk, Jaume, I. Jaume, a Hódító. Mallorca a hitetlenek hatalmába kerül és ő vissza akarja venni Mallorcát. Tengeri expedíciót készít elő; bárkái úgy közelítik meg az arany szigetet mint nagy hajót, a vállalkozás nehéz, a siker kétséges... Miközben bárói a terveket készítik, ő megy és a tengert nézi:

*... és amint meredten néz, ím
felbukkanni lát hajórajt,
lát vitorlát nagy seregben,
tőlük a tenger fehér.*

Ezek a vitorlák nagy utat tesznek meg. Mallorcából Korzikába mennek. Korzikából át Szicíliába. Szicíliából Nápolyba, Nápolyból Athénba, Konstantiná-

polyba, egyre katalán és aragóniai matrózok kemény kezétől felvonva s árnyat vetve a félmeztelen almogavarok* lebernult arcára. És ezek alatt a vitorlák alatt szépen csengő nevű, hetyke, nagy admirálisokat látok, akik lovagi és gáláns emlékeket idéznek fel, mint Rogerius de Lluria, Ricardo de Flor. Kissé fakóbban ugyanezek a tengeri utakon suhannak a keresztesek hajói is . . . De íme, három drága színes miniatűr, három misekönyv-capituláre, katalán tárgyú mind a három. Az első azoknak az admirálisoknak egyikét ábrázolja, akik ilyen tréfásan kérkedő kijelentést tettek: — Egyetlen hal sem mehet át ezen a tengeren — mondta az egyik —, amelyiknek nincs a hátára festve Aragónia királyának címere; — és nyomban látjuk is ezt miniatűrünkön: egy heraldikai tenger habjaiból, amelyeket apró hullámvonalak ábrázolnak, fejétől farkáig kiemelkedik néhány ezüstös halacska, valamennyi picinyke címerpikkelyekkel díszítve, — Aragónia címerével: *arany mezőben négy pólya*. Másik színgazdag miniatűr: az admirális legyőzte ma a byzánci hajóhadat; a hajók megadták magukat; az ellenséges zászlókat, amelyeket kiszolgáltattak neki, az admirális mind odakötteti egy papírsárkány farkához s ezt a vezérhajó farához erősítetteti; az ellenséges zászlók megalázva és elázva szőnyegként söpri a tengert és elvegyülnek a habok játékába a reggeli nap diadalmas fényében. És most egy komolyabb kép, a tenger megköveteli a maga igazát; hogy érné be a római joggal, egy földművelő nép jogával, vagy a germánok törvényével, barbár nomádok szokásainak kusza halmazával? Ami a szokásokat illeti, a tengernek is megvannak a saját szokásai; mint a világosság barátja világos törvényekben akarja őket kifejezni; néhány tisztos korú és jó ítéletű ember, aki jártas az anyagban, egy barcelónai asztalnál szerkeszti a hajózás és a tengeri kereskedelem szabályait: „A Tenger Konzulátusának Codexét” . . . De ezek a rajzocskák mind igen kicsinyek, túlságosan

* Almogavar = könnyű fegyverzetű katona.

részletezők. Képzeletünk nem képes őket hatalmas látomássá tágítani. Szűk körbe szorítva látjuk, mintha távcsövön keresztül néznők. Nagy, néptelen térség veszi körül ezeket a szerény epizódokat. A Középkor tengere puszta marad szemünk előtt.

Ime, mégis akadnak más jelenetek. Igen messze, északon. A skandinávok és bretonok első, mithikus hajózásai, de ezek sem szolgálnak nagy dolgokkal (mindig úgy értem álmaink és nem tudásunk számára); éppen oly kevésbé mint a szágák, a krónikás énekek, a primitív költemények, még wagneri átdolgozásukban sem... Szerencsére van egy kíméletlen aprólékosságu dokumentumunk, régi munka, művészi alkotás — nem szőnyeg, egyszerű hímzés, keskeny és hosszú, üvegszekrények egész sorába zárva a bayeuxi múzeumban. Mathilde királyné elragadó szőnyege a normannokról beszél, Normandiában, és vállalkozásukról Hódító Vilmos alatt; otthagyja szemükben, bevési emlékezetünkbe néhány fegyveresekkel megrakott bárka árnyékszerű körvonalát, mindegyik fegyveres gyermeteg vonalakkal jelzett tengerbe márt egy evezőpárt.

A vikingek szintén részesei ennek a legendás hőskölteménynek, és csak az imént láthattuk hajóik szerkezetét. Ezen az egész ködön át egy főbenjáró tény jelenlétét sejthetjük meg. A középkorban lassan-lassan ezek az északiak ragadják magukhoz azt a szerepet, amelyet az Ókorban a föníciaiak játszottak; és mivel hőstetteiket nem ismerjük jól, képzeletünk szertelenbe kalandozik és kész arra, hogy határtalan vakmerőségű hősi tetteket feltételezzon. De mindez homályos, kétséges, bizonytalan körvonalú és szétfolyó. A zenei elem uralkodik a plasztikus elemen és a mítosz álomban vesz el. Ha a Középkorban híjával látjuk a Földközi tengert emberi alakoknak, azokat, amelyeket az északi tengeren idézünk fel, nem sikerül anyagszerűvé tennünk. Képzeletünk számára ugyanaz az eredmény. Képzeletünk nem talál semmi ürügyet, semmi támaszt. Egy

lázálmoktól ködös űr nem kárpótolja a tiszta űr mezítelenségéért.

És íme, ez a nagy magány egy ponton hirtelen megelevenedik. És íme, ez a pont szinte szédítőn változtatja helyét. Mindamellett nem lépi át a Földközi tenger határait. Egy emberi alak, amely pillanatnyilag gyermeknek tűnik fel előttünk, mezítelen fiatal fiúnak, villan felénk erről a pontról, kibukkanva a hullámok közül, hogy nyomban újra eltűnjön bennük. Mégegy-szer megjelenik. Kezdjük megkülönböztetni vonásait a napfényben. Columbus Kristóf az, akiről éppen olyan joggal el lehet mondani, mint a mithikus Aphroditéről, hogy a tenger habjaiból született; és aki olyan szót mond ki majd a civilizáció számára, a saját szavát, aminőt hosszú századokkal azelőtt az isteni Homérosz hallatott.

III.

„LAZZARONI.”

Biztos tudomásunk van arról, hogy Columbus a Földközi-tenger gyermeke. Születésének helyéről és idejéről semmi sem bizonyos. Beszélnek Genuáról, Barcelónáról, Tortozáról, Korzikáról. Mint lehetséges időpontot, 1451-et jelölik meg. Gyermekkorát és egyénisége kialakulását ugyanaz a titokzatosság fűdi.

A Földközi tenger valamelyik kikötőjében a lusta gyermekek, a semmittevők, a Lazzaronik a földön szeretnek aludni, egészen közel a víz széléhez, olyan közel, hogy a legkisebb, hirtelen mozdulat, a legkisebb lökés végzetes lehet számukra... Mintha ezekben a kikötőkben olykor a lovakat is az öngyilkosságnak ugyanez az öntudatlan vágya hajtáná, bár ez más módon nyilvánul meg. Nézzük csak őket. Ha kétkerekű kocsi elé vannak fogva, az utolsó fogatban a víz felől el nem mulasztják, hogy lépésről-lépésre ne hátráljanak, kockáztatva azt, hogy a kocsi alól egyszerre csak elfogy a talaj s így az őket is magával rántja. Csak

látni kell ilyenkor a hanyag, szórakozott kocsisokat, akik talán kissé el is szunyokáltak, hogy riadnak fel egyszerre, hogy futnak oda, hogy kiáltoznak, káromkodnak, ördög megszállotta szájjal köpködik a legszennyesebb szitkokat, verik állataikat, kapaszkodnak beléjük, hogy ellensúllyal szolgáljanak, rázzák őket és rettenetes ütlegeléssel teremtenek ismét rendet; legalább is, még jobban túlságba hajtva a nemtörődömiséget, mint fiatal dologtalan naplopóink, nem szorítkoznak másra és úgy cselekesznek, mint egy közülük, aki, rég ideje már, Malaga kikötőjében tartózkodott egyszer közelemben: ez az ember nagyokat szippantva egy kétgarasos, rossz szivarból, mélán szemlélte fogatát, amely a rakodópart széle felé hátrált; a veszélytől elszomorítva, de előre beletörődve a katasztrófába, halkan, de az ideges szemrehányás hangján azt mondta nekem: — Micsoda ló! Láttá, Uram?

Ezek a gyermekek alusznak. A földön elnyúlva alusznak, gondtalanul rongyosan; szétvetett lábbal, vagy ellenkezőleg egy gubancba összezsugorodva; ott alusznak minden földközitengeri kikötőben, a víz csobogásától ringatva, a rothadó algák, a szurok, az elszórt fűszerek, a tengerrel keveredő vörösbor, az úszó narancshéj, a dögök és a csatornák szagát belelegezve, fejükre alig vet árnyékot egy kötélcsomó, egy gyümölcsshalom vagy egy vitorla szilánkokra hasogatott szennyes vászna. Ekkor egy kikötött bárkáról zenei hangok szállingóznak oda, néhány zenekedvelő matróz szolgáltatja a zenét. Ma, harmonikaszó volna ez, mert a világ megismerte a hangszerek nagy barokk korát. De Columbus gyermekkorában a matrózok tengeri kagylón fújták dallamaikat vagy mór guzla négy húrját pengették. Míg egyik részük pihen, addig a másik keményen dolgozik. Mert a földközitengeri kikötőkben nincs a munkának meghatározott ideje; pihenés és munka szabályos és valamennyiükre egyenlő ütemben váltják egymást. Egyesek esznek, míg a többiek berakodnak a hajón. Az egyik a horgonyt szedi fel kora hajnalban, a másik ugyanakkor egy kis sültet

készít magának; ez egész éjszaka virrasztott; az a másikkal délután négy órakor kiszáll a szárazföldre, hogy küssé szórakozzék s a földéleten felváltja bajtársa, aki reggel tíz óra óta járja a régi kikötő kocsmáit és rossz hírű házait. Egy öreg ember a hálókat tatarozza. Egy suhanc, aki azért jött, hogy segítsen neki, hirtelen mást gondol, levetkőzik és a vízbe veti magát. Ez a példa valóságos úszójárványt idéz elő: két, három, tíz, húsz ilyen fickó is lubickol a kikötő zsíros vizében. Csaknem ugyanabban a pillanatban jönnek is már ki; majd mintha a móló kövezete égetné a talpukat, sürgős szükségét érzik egy új vízbeugrásnak. Egy nagy hajó rendszeresen küldi feléjük a nagy füstgomolyokat siralmas füttyök kíséretében; egy bárka meg mintha azt a feladatot vállalná, hogy befesse őket, lassan, de szünet nélkül folytat valami, ki tudná mi-csoda szivárványszínű anyagot; az a daru meg talán ki akarja őket halászni azzal a szörnyeteg kampóval, amelyet ide-oda himbál egy lánc végén? Úgy látszik hát, hogy minden élőlény és minden dolog egyedül csak a saját törvényének engedelmeskedik. Egyik teljesen független a másiktól. És ha véletlenül úgy esik, hogy az ütemek találkoznak, nagyon nehéz volna megtudni, milyen logikus ok hozta ezt létre: éppen abban a pillanatban, amikor a távolban egy harang megszólal, három fiatal, testvéri hasonlatosságú, egészen egyvágású legény tart egy kikötőgát felé, nyilván nincs más céljuk, csak hogy a tengert nézzék; egy kövér asszony, aki levesét kanalazza, kinyitja fűzőjét és anélkül, hogy az evést abbahagyná, szoptatni kezdi kis gyermekét, akit alvón emel ki egy halaskosárból; egy bűvár emelkedik ki a vízből, hogy lélegzetet vegyen; messze, túlhan egy hajósina, mechanikus játékszer mozdulataival, mászik fel egy nagy árboc kötélzetén és kibontja fenn a lobogót.

IV.

FOLDKOZI TENGER.

*Mindez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a földközítengeri fiatalember nemes származású volt. Columbus több-
 izben hivatkozott nemesi eredetére. Más-
 részről a másik két személyiség, akit ki-
 választottunk, — a Nagy Kapitány és
 Cisneros —, közös vonást mutat vele
 abban, hogy szegénynek születik, de pat-
 ricius családból. Kettős körülmény, amely
 olykor kedvez a sikernek.*

Vegyük jól fontolóra, hogy a kikötőkben a szabálytalan tevékenység, amelynek inkább rögtönzés jellege van, sem mint valamely feladat betöltése, — sőt, még az egészen dermedt tétlenség sem szükségképpen valami nyomorúságos személyi helyzet jele, még kevésbé homályos, alantas eredetű. A szárazföldön az egyszerű élet általában a szegénység vagy a fukarság eredménye. A tengerparton legjobban illusztrálja ezt a liliomok történetének példázata — ezek nem törik magukat, se nem dolgoznak, mégis gazdagabbak Salamonnál. Az anyagi szükségletek itt csaknem a semmire korlátozódnak; és ki nem elégtetésük nem tűnik fel bukásnak: csak egyszerű késedelem. Ma a szieszta helyettesíti az étkezést; de ki tudja nem nyúlik-e be holnap az étkezés tobzódó virrasztásba. Mi több, ez alatt a mérsékelt égalj alatt az évszakok játéka inkább táncnak tetszik mint vonulásnak; a fák ritkasága vagy természete megfosztja ezt a játékot a levelek sarjadásának és lehullásának külső jeleitől — állandó utalás a haladó időre —, úgy, hogy az évek folyása az órák folyásához hasonló mégpedig olyan ember számára, akinek nincs órája: Végtelenek a módozatai annak, hogyan keveri és emeli kártyáit az idő.

Az embernek ehhez az irónikus szabadságához az idővel szemben hozzájárul még egy másik, nem kevésbé nagy, nem kevésbé jelentős: az, hogy szabadon rendelkezik a térrel is. A tenger szomszédságában

minden ingadozik, minden szüntelen változtatja helyzetét. A Földközi-tenger alig ismeri az apályt és a dagályt; de ez nem jelent annyit, hogy mindenki egyetlen vonással meghúzhatja birtokának határait. Még a kikötők rakodópartjain is, mesterséges és mértanilag kiszámított emeltségük ellenére, megkeresik olykor az embert a hullámok: felcsapnak és végig loccsantják a járókelőket. Sohasem lehetsz bizonyos benne, nem bőrig ázva térsz-e vissza egy sétáról. Bőrig ázva vagy megrabolva. Mert a tulajdon határai — másik különbség a szárazföldi országokkal szemben — még kevésbé szilárdak, még kevésbé pontosak, mint a tér és az idő határai.

És amellet mindez a határozatlanság nem engedi, hogy lemondjunk a mértékről, a számításról, a pontos meghatározásról, a világos fogalmazásról. A vonal változik, de nem ingadozhat csak az igen közeli határok és bizonyos távolság között; és azzal a föltétellel, hogy a dolgokat kissé elnagyolt látással szemléljük, ez az ingadozás a mozdulatlanság vonását öltheti magára. Az imént leírtuk ezt a szót: „megrabolva”. Nos hát, nem. Nincs rablásról szó, nem olyan súlyos a dolog; a kis földközitengeri kilengésnek nincs ilyen komoly jelentősége. Azok a történetírók, akik az effajta kifejezésektől sugalmazott erkölcsi fogalmak szerint akarnák megítélni Columbus Kristóf magatartását, vagy többé-kevésbé nagy hajlamát a közömbösségre vagy mohóságra a földi javakkal szemben, nem csalódnának kevésbé, mint azok, akik — abban az előre megfogalmazott eszmekörben, hogy Columbusban egy szent alakját fedezzék fel, éspedig a szentségnek egészen sajátos alakját, amelyet különben az összes hiteles szentek nem fogadnának el — csak nehezen és megbotránkozva ismernek el bizonyos cáfolhatatlanul bebizonyított tapintatlanságokat. Nem, a puritán szőrszálhasogatásnak nincs itt semmi keresnivalója; sem a legújabb fajta nagy erkölcszagadásnak; éppen oly kevésbé, mint annak a felfogásnak, amely nem ismer semmi különbséget jó és rossz között, amely tabula

rázát csinál az erkölcsi értékekkel, vagy felmagasztalja és egyoldalú abszolúcióval oldozza fel a bűnösöket. Éppenúgy nincs helyük a válságoknak s a becstelenség, vagy vezeklő megbánás váltakozásainak (nevezék ezeket tetszés szerint: keletinek, barokknak, „századvéginek“, vagy „háború utáninak“), amelyeknek erkölcstelensége még zavarosabb.

Ezen a ponton Sokratesre gondolunk, aki nem kevésbé irónikus és nehezen fogható meg úgy a gyakorlati erkölcs kérdéseiben, mint az ismerettani elméletekben. Sokratesre gondolunk — és újra eszünkbe jut az apály és dagály a Földközi-tengeren. Nincs nagy apály és dagály. A víz nem borít el nagy homokterületeket, nem is húzódik vissza beláthatatlan messzeségbe. A körvonalak alig változnak. És amint egy mozgó vonal is szilárd határok közt ingadozik, úgy az az irányzat is, amelyet „kozropolitának“ nevezhetnénk — az élénk inger, amely a nagy szellemeknél ökumenikus álmokban nyilvánul meg (mint Raymundus Lullusnál) és a kis embereknél csempészvállalkozásokban — nem zárja ki (sőt elősegíti) a legszűkebb körű, sőt a leghelyhezköttettebb hazafiságot; a hűséget ehhez vagy amahhoz az országhoz, valamely testülethez vagy szentélyhez. És ami az idő mértékét illeti, az a meghatározatlanság, amely az óra hiányából ered, nem csúcsosodik ki abban a végletben, amely az éjszaka és a nappal összezavarásában állna. A sápadt nappalokat, a hathónapig tartó nappalokat, a Földközi-tenger nem ismeri. Türelmes, de csak módjával. Nincs itt sem száraz elemzés, sem sötét mámor.

Közös tájszólása van, a földközitengeri emberek *lingua francája*, amely se nem olasz, se nem görög, se nem francia, se nem katalán, hanem ezeknek az idiómáknak mindegyikéből van benne valami, nem is számítva egyéb változásokat és romlásokat. Bolland, hollandus bölcsele az állítva, hogy a józan ész kifejezési formája ma a holland nyelv — mert Descartes franciája, sőt Hegel németje is túlpontos, túl mozdulatlan,

túl megszilárdult és megkövesült lett ahhoz, hogy alkalmas legyen a szófordulatokra, az elfinomult szavak játékára, amik a filozófiát teszik — félelmes versenytársat találna a saját nyelve számára ebben a másikban, amelyet szélteben, hosszában beszélnek a Földközi tenger partjain, amelyben ott cseng a „si”, és nemcsak a *si*, hanem az *oc* és még néhány egytagú szó is azzal a hivatással, hogy se igent, se nemet ne mondjon. De a filozófia — még ha nem is keveredik össze a logikával — nem lírai mámor. Az ingadozásoknak bizonyos margójával megengedi a világos meghatározásokat, a megközelítő mértékeket, az értelmes feltevéseket. Ilyen volt Homéros világos beszéde is. Mert Homéros igéi nem egészen ugyanazok, mint Flaxman metszetei. Halhatatlanná teszik, aminek nevet adnak. De halhatatlanná tenni, nem annyit jelent, mint elemeire bontani. Ahol összhang van, ott élet is lehet; és nem tudjuk-e, hogy az egyetlen meghatározás, amely a szépséghez méltó, az „élő összhang”? A homérosi szó tehát, amelyet a tenger diktált, élő összhang lehet. Lényegbevágó nyugalma nem zár ki bizonyos zenei sóvárgást. Merengés, de egyben lendület is. *Ábrázolás*, de az *Akaratnak* némi csattanójával. Ennek az akaratnak, ennek a sóvárgásnak, ennek a lendületnek egy napon, ha majd az idő érett rá, meglesz az az ereje, hogy a Földközi-tengert az Atlanti-óceán felé taszítsa és Homéros igéjét a természetbe bekebelezze.

A természetbe és nem a végtelenbe. Sohase lesz kérdés, hogy nekivágjanak-e a kétes utaknak, amelyek a mámorba, a hathónapos éjszakába, a homályos humanitárizmusba, a titokzatosba vezetnek... A titokzatosba? Nos, szerelmünk, vágyunk pontosan azok felé a *rejtett dolgok* felé megy, amelyek egyáltalán nem titokzatosak. Az Óceán hív bennünket. Halljuk a távolban hívó szavát. De ha felelünk erre a hívásra, ezt egész öntudatunkkal, teljes józanságunkkal tesszük. Nem leszünk hősök, csak azzal a feltétellel, hogy a tudomány emberei vagyunk. Kalandorok, de előzőleg geografusok. A leckét, amelyet a Földközi-tenger Ho-

mérosnak adott, a távoli időkben, mikor arra tanította, hogy legyen úrrá a kezdetleges élet tagolatlan zűrzavarán — beleduruzsolta Columbus fülébe is — a tengerparton, a rakodópart kőkockáin alvó gyermek fülébe — azért, hogy megfékezze és urasága alá hajtsa az új hódítási területet, az új zűrzavart, a messze Óceánt, amely nemcsak *kifürkészhetetlen*, hanem *végtelen* is lehet.

Columbus együtt aludt el a nappal a délután végén. Most felébred, kinyitja szemét. Éjszaka van. Ébren és nyitott szemmel sokáig marad még ott fekve, hogy a roppant, felhőtlen, csillagokkal behintett boltozatot szemlélje; hogy a csillagokat szemlélje, mérje és kiszámítsa a csillagokat, már mint ösztönös kozmografus; hogy mértékre szedje a csillagokat (mint ahogy a nagy Vak mértékre szedte a verseket), hogy szabályokat adjanak az értelemnek vagy hívó szót a kalandnak.

V.

COLUMBUS BOLCSÓJE.

Milyen különös ez a spanyol szó, „hidalgó” — „hijo d’algo”, valami dolog fia. Mintha bármilyen dolognak is fia lehetne az ember.

Nyomorban élt? Egyáltalán nem. Még csak alantas társadalmi osztályhoz sem tartozott. Nagyapja, apja nagyon is tehetős polgárok lehettek. *Hidalgók?* Mért ne? Apja kereskedő lehetett, aki jelentős javakat gyűjtetett a jó években: vagy tengerészkapitány, aki állandóan úton lévén nem volt abban a helyzetben, hogy felügyelhetett volna házára és sarjainak nevelésére. Hacsak a családból kitagadott mostohagyerek nem volt Columbus, apja második házasságának áldozata. Vagy egyszerűen csak másodszülött. Már elejtettünk egy szót, Gonzalo de Cordobával kapcsolatban, a másodszülötteknek erről a kérdéséről, amelyet Európa számos országában kiélezett a római jog bevezetése. Ha

a törvény vagy a szülői akarat erejénél fogva a legidősebb fiú lett a birtok, a hűbér ura, mihez foghattak a fiatalabbak? Olykor az elődiség megalázó helyzete maradt meg számukra, de olykor a kalandok nagy alkalma is.

Talán a társadalmi alsóbbrendűség más tényezői is hozzájárultak Columbus esetében ahhoz a helyzetéhez, hogy az elsőszülöttségi jog áldozata lett. Zsidó volt-e Columbus? A hallgatás, melybe előéletét burkolja, mikor már meglehetősen felnőtt korában megjelenik a történelemben; nyilvánvaló vágya, hogy titokban tartsa ezt az életet, hogy álarc alá rejtse, hogy kitalált mese fátyolát borítsa rá, részben megmagyaráznák ezt a föltevést. Columbus tehát Izrael fia lett volna, aki-nek, mivel sorsa Spanyolországhoz kötötte és mert kénytelen volt a királyi támogatást elnyerni, érdekében állhatott, hogy eredetét ne ismerjék. Tegyük hozzá, nem érte be azzal, hogy eredetét eltitkolja, titoktartása kiterjed életének egy egész szakaszára.

VI.

TÉRKÉPEK, ARANY.

Nincs bebizonyítva, volt-e Columbusnak egyetemi képzettsége. Mindenesetre tudott latinul. Ami földrajzi ismereteit illeti, azok mindig igen széleskörűek voltak, bár olykor zavarosak.

A gyermek tehát, aki egy földközitengeri kikötő rakodó partján a naptól átforrósult s a felcsapó hullámtól áztatott kövezeten elaludt, születésének és fájának feltehető kiválósága mellett még bizonyos műveltséggel is bírt. Különös fajta műveltséggel, amely nagyrészt legendákból állt.

Aszerint, amint aludt vagy ébren volt, a tenger szava mesélte neki ezeket, vagy az emberekkel folytatott beszélgetésekben hallotta. Kétségkívül soha, vagy csaknem soha nem tanulmányok, vagy olvasás útján tett szert rájuk. Csak mikor az ébrenlét és az

álom határán volt, merítette tudását egy harmadik forrásból. Ilyenkor egyszerre folyamodott a tenger és az emberek beszédéhez. A tenger hangja változott-e nyelvvé? Vagy az emberi beszéd tengermorajjá? Zamatos kuszaság, amelynek eredménye — mondjuk meg egyszerűen, hogy gyorsan megértjük egymást — az álmodozás volt.

De a Földközi-tenger álmodozása nem vész el túl szívesen a tétovaságban. Az álmodozás, mint művészet, ez alatt az éghajlat alatt a körvonalak hatásos világosságát kedveli. Ennek az álmodozásnak hegyi patakja látványos magaslatok közt hömpölyög. Energiája kézfogható képekhez alkalmazkodik. Ezekben a kikötőkben, ezeken a partokon a képzelet mindig rajzol. Inkább rajzol, mint énekel. Szereti a rajzok segítségét, és a legfinomabbak, a legnehezebbek a legjobbak neki. Itt megint csak egy példájára akadunk annak az ízlésnek, amely a titkos, de sohasem titokzatos dolgokat kedveli. Másrészt a Középkornak ismét sikerült létrehoznia a homályos tudománynak egy nemét, amelyet lehetővé tette a földközitengeri vérmérsékletnek — mint a filozófia birodalmában a skolaszticizmus is tette — a kettős elégtételt, hogy észszerűvé tegye a titokzatost és a beavatottak titkos tanává változtassa azt, ami legtöbbször elfogadható lett volna a közérzés egyszerű világánál is. Az értelmi rendben a Középkor, a magas Középkor, a szillogizmusok hálóját fonta, bogozta, szőtte. Az optikai és grafikai rendben térképek hálóját fonta, szőtte és bogozta. Akárcsak a skolasztika, a térképészet éppen olyan kollektív bűn lett, egyike a civilizáció ama bűneinek, amelyeknek Valéry Larbaud — egy jelenkori bűnre gondolva — vagy talán nem is egészen jelenkorira — a „meg nem torolt bűn” nevet adta. . . . Csak éppen a skolasztika a XIII. század táján érte el tetőpontját, míg viszont a térképészet tobzódásának a XV. a nagy százada.

Columbus ifjúsága térképekkel táplálkozhatott és lakott jól. Álmodozása, amelyben egybefolyt a tenger titkos tanítása és a beszélgetések változó játéka, a rejt-

jelekkel, feliratokkal, jelképekkel telezsúfolt — mindig titkos, de sohasem titokzatos — nagy árkusok képeit kapta táplálékul, amelyek többé-kevésbé konvencionálisan, a föld különböző tájékainak helyzetét és körvonalait rögzítették le. Ezek a térképek gyakran bonyolult hieroglifákkal is el voltak borítva, heraldikai allegóriákkal, parányi alakokkal, amelyeket szalagok vettek körül ilyenféle jelző feliratokkal: „a Hyperboreusok”, „az Ellenlábások”... Sőt olykor úgy ábrázolták ezeket az alakokat, hogy félszeműek voltak, vagy farkuk volt, másoknak egész testét pikkelyek borították. Halak, szörnyek, lótuszvirágok is voltak a térképeken. Egészen rendkívüli flóra és fauna. Mindez megrajzolva és kiszínezve. A tengernél kékebb volt az apró emberkék tunikája, akik a Nagy Mogul birodalmán sétáltak át; Líbia barátságtalan sivatagának célzatos sárgája mellett, a Nílus zöldje kínálta kellemes üdeségét. De a legvonzóbbak voltak ebben az egész szintobzódásban az arany vonalkák. A vonalkák, a feliratok, az arabeszkék. Kétségbevonhatatlanul a dúsgazdagság gondolatát sugalmazták... A térképek, az arany: két álom, amely egymásba torkol.

Nem voltak egyebek álomnál, lázálmoktól fűtött, de csaknem érdektelen megszállottság. Mint ahogy a parnasszista költő jelszava: a művészet a művészetért, úgy csinált magának vallást a XV. század kalandora az „aranyat az aranyért jelszóból, amely független volt az arany vágyának kielégítésétől és mindenféle előnytől, amit az arany birtoklása biztosíthatott. Ez a kollektív lázálom, ez a társadalom legkülönbözőbb osztályaira kiterjedő idegbetegség ebben a korszakban többi közt azzal a ténnyel is elárulja magát, hogy az arany ábrázolása kezd visszahúzódni a művészetből. Éppen azért húzódik vissza a művészetből, mert az életbe lép be. Az oltárképek arany háttere kezd kimenni a divatból, helyét a tájkép foglalja el; a bizánci mozaikok pompája és a velencei Szent Márk-templom ragyogása már távol van. Az arany nem alszik többé a templomok falán. Él, siet, izgul; élére rakva a fukar halmaiban, a

tékozló pazarlásában, az ünnepségeken, az üzletekben, a rablásokban; részt vesz minden alkuban, előljár valamennyi eseményben. Nem tartós: folyton körben forog és felemészti magát. Az egész világ róla beszél. Az egész világ róla álmodik és rejtekhelyeiről. A rejtett kincsek kimeríthetetlen tárgyai a beszélgetéseknek. Az aranybányák fölfedezése kényszerűség, sürgős szükségesség, szomjúság. A harcosok örökös mohó vágya a zsákmányra elfordul más tárgytól, egyedül az aranyhoz kapcsolódik. Ha valaki kibont egy térképet, pillantása egyenesen az aranyra ugrik — s ez a pillantás mindjárt rabság is lesz. Az emberiség e világ javainak szakadatlan keresésében sok válságot ismert, amelynek során étvágyát főképen az arany ébresztette fel. A meglepetés, amelyet a régiségbúvárok éreztek, midőn a legutóbbi mykénei és krétai ásatások felfedezései feltárták előttük a kört, amelyet egészen az arany civilizációjának nevezhetnénk; e fajta válság föltételezését sugallmazza. Ha tárgyak gyártásával nem is, de legalább az egyetemes vágy hevével Kréta és Mykéne gigantikus eltévelyedését ismétli meg a XV. századbeli Európa.

Hol láthatta az ifjú Columbus Kristóf ezeket a térképeket, ezeket a föld ismert körén túl fekvő tájakat? Ne felejtsük el, hogy azokban a korszakokban, amikor a kultúra a levegőben úszik, az iskolák és a könyvtárak sokkal kevésbé szükségesek a tanuláshoz. Mikor egy egész nép oda csődült, hogy megbámuljon egy a földből frissen kiásott szobrot; mikor a szobrászat új alkotásai nem a múzeumokban vagy a szalonokban, hanem a nyílt *loggiákban*, vagy a népes piacokon voltak kiállítva, az utcai tömegeknek bizonyára volt alkalmuk megsejtenni a térképeket is. Kézről-kézre jártak ezek. A tengerészek a kikötőkben összecsoportultak, hogy megbámuljanak néhány új csodálatos térképet; s olyan megjegyzéseket fűztek maguk közt hozzájuk, mint amilyen megjegyzésekkel a halászok a partokon egy-egy ritka halfogást kísérik. Ha valamely részeg matróz jutott egy ilyen térkép birtokába, elképzelhető, milyen

kérkedőn mutogatta a csapszékekben. És elképzelhető, milyen sóvár szemekkel s az arany éhségétől összefutó nyállal szájában szemlélhette ez a sárgaarcú, hosszú orrú fiú, aki lelkében ott hordta már a tenger hívását és küldetését, ezeket a csodákat a kikötőkben való kóborlásainak véletlenei során. Megbámulta őket és kétségkívül talált alkalmat arra, hogy mohó kézzel megkaparintson néhányat ezek közül az értékes okmányok közül. Tudjuk, hogy ezer módja van a becsületes-ség megértésének. És hogy annak az igyekezetnek, amellyel egyesek nyíltan kimutatják, másoknál az eltitkolás viszketege felelhet meg. Másoknál vagy esetleg ugyanazoknál is. A halászok, akik kedvüket lelik abban, hogy fogásukat mutogassák, féltékenyen őrzik a titkát egyes rendkívül halgazdag mélységeknek és partrészeknek. A fecsegés és a titkolódzás olykor változó játékot folytatnak. De mikor annyi titok van a levegőben, csak ki kell nyitni a szemet és hegyezni kell a fület. Egy-egy szó, amelyet a véletlen segítségével csípünk el, ki tudja, nem vezet-e néhány nap múlva az élő forrásokhoz, ahol aranyszomjunkt kielégíthetjük?

Függetlenül az érdektől, amely arra vezethette, hogy eredetének egyes részleteit vagy viharos ifjúságának némely eseményét titokban tartsa, mindig észrevehető Columbus magatartásában — főképen azokkal szemben, akik vagy hasznosak lehetnek neki, vagy visszaélhetnek bizalmával, hogy elárulják vagy kitűrjék helyéből: uralkodókkal, magas állású személyiségekkel, tanácsadásra meghívott tudósokkal, kalandortársakkal szemben — ez a kettősség, a dolgok fitogtatásának és eltitkolásának ez a meghitt keveréke. Az az ember, akit folyton a remény táplál és örök gondokban fő, hogy pénzre váltsa reménységét, soha nem fogja egészen világosan elmondani, mik személyes okai reménységének; másrésről pedig soha nem szűnik meg éberén tartani az érdeklődést és felcsigázn

mások érdekét a titok körül, amelyből kérkedő elégtételt szerez magának. Erősítgetni fogja például, hogy biztos tudomása van erről vagy arról az útról, erről vagy arról az eredményről; de ha jön a bizonyítás pillanata, elleplezi vagy magának tartja meg bizonyítékait. Ezeket a bizonyítékokat, őszintén szólva, maga sem tekintette soha döntőknek és véglegeseknek. Saját meggyőződése bizonyos meggyőződésen és egyben a szív hevéen alapul. Tudomása részben közölhető, más részében közölhetetlen. Az, ami gyökereiben a véletlentől függő, nyomot hagy értelmi szerkezetében is. És egy, inkább társadalmi, mint értelmi úton elsajátított tudomány inkább egy élet kalandjában valósul meg, mint valamely tanban. Ebben a korszakban különben még a tisztán tudományos teljesítmények területén is inkább érvényesül a tapasztalat, mint a matematikai szellem. A formális logika bűne volt az, hogy mindent logikailag akart bizonyítani. Az emberiség most pihenni ki fáradalmait a térkép-mámornak ebben az órájában, azaz a Renaissance hajnalán; szokásává lesz, hogy egyenesen a természetet kérdezze meg és a kézzelfoghatóságokra hagyatkozik és nem sokat vagy alig valamit törődik azzal, hogy mindent bebizonyítson.

És Columbusnak mégis lehettek jobb mesterei a térképeknél. Olyan mesterek, akiknél nem a titoktartás és nagyizolás keverékére akadt, hanem az abszolút titok iránt érdeklődő irányzatra. Menjünk csak vissza kissé a középkor emlékeiben. Kövessük újból kikötőről-kikötőre a középkor csavargó gyermekét.

VII.

VIKINGEK.

Columbus kora ifjúságában sokat hajózhatott. Kinek a szolgálatában és milyen utakon? Ezen a ponton minden hozzávetőleges és legendás. Egy dolog bizonyos, hogy 1477 felé Portugáliában telepedik le. Itt megnősül és gyermeke van... De ez már nem nagyon bizonyos.

Egy később írt levelében Columbus azt állítja, hogy jóval a Fölfedezést megelőző években Izlandban járt. A kritikusok, attól a tényről megerősítve, hogy izlandi leírásai nem földik a valóságot, bizonytalannak tartják Columbus állítását. Talán tényleg hijával van a hitelességnek; de vajjon a túlzás-e a bűne, vagy a hiányosság? Vajjon azzal vét-e, hogy kitalálta ezt az izlandi utazást, vagy azzal, hogy egy másik, talán Izlandnál is távolabbi utazást leplez vele? Lehetséges, hogy Columbus már volt Amerikában az 1492-es *Felfedezést* megelőzően is és hogy azután mint zseniális kalandor jelentkezett, ami csak személyes kihasználása volt egy testületi titoknak. Ugyancsak lehetséges, hogy egy részleges beismerés ügyesebbnek tűnt fel előtte, mint ennek az első utazásnak teljes eltitkolása. A hazugokat gyakorta valami különös erő ösztökéli, hogy inkább félig mondják el az igazságot, semmint egy minden ízében kitalált hazugságot találjanak fel.

Itt a ködös zónák és a találgatások mezején mozgunk annak a fénynek ellenére, amelyet ez vagy az az új okmány, ilyen vagy olyan új felfedezés Columbus életének erre a szakaszára deríteni vél vagy olykor derít is. Kétségek és nehézségek egyébként kevésbé feszélyeznek itt bennünket, akik el vagyunk szánva arra, hogy inkább kitaláljunk, mint következtessünk, inkább az események belső logikájának engedelmeskedjünk, mint az elbeszélések részleteinek. Félidézve Columbus északi utazásainak elvitathatatlan

tényét ifjú korában, függőben hagyjuk azt a kérdést, hogy megtudjuk, meddig vittek el ezek az utak. Amerika legészakibb részén Európa közvetlen szomszédságában fekszik; helyesebben szólva, Amerika és Európa között olyan vidékek terülnek el, amelyek nem kapcsolhatók egyik világrészhez sem, csak önkényes ítélettel. Kőn és jégmezőkön át haladó hajózást föltelevezve, mit jelentene az osztályozás tárgyi hitelessége a távolság benyomásával szemben, azokkal az izgalmaival szemben, melyeket a mesebeli földekkel, egy „új világgal” való érintkezés ébreszt, amelyeket a földközítengeri utazó itt átélhetett? A kikötők, amelyeket érintett, a partok, amelyeket fölfedezett és ahol képzelete mesebeli Thulékat kovácsolt, valóban „új világ” voltak. Indiák voltak, ígéretekben gazdag, soha nem hallott csodákkal és arannyal teli Indiák, éjszarki Indiák, de még sokkal dúsabbak, mint azok a napkeleti Indiák, amelyeket ebben a korszakban annyi navigátor próbált elérni a legkülönbözőbb utakon. Ilyen okoskodás, vagy legalább is az eszméknek egyszerű társítása lehetett úrrá azon az emberen, aki ilyen távoli és ilyen ritka földeket ért el; ha az északi utak olyan partokra vittek, amelyek azokkal a partokkal feküdtek szemközt, ahol hajóra szálltak, miért ne lehetne a helyzet ugyanez délen? Miért ne járhatna a vállalkozás még jobb eredménnyel a kedvezőbb éghajlati föltelelek következtében? Ha a legdélibb pontról tennének kísérletet, ha azokról a partokról indulnának, ahol a Földközi-tenger vizei az ismeretlen tenger vizeivel egyesülnek?...

Kik voltak Columbus útitársai ezeken az első utazásokon? Nyilván skandináv hajósok, Vikingek. Men-nél messzebb megyünk vissza kutatásaink során a Középkornak abba a sötét időszakába, amelynek folyamán a tenger néptelennek és hangtalanul látszik, annál inkább meg vagyunk győződve arról, milyen nagy szerepet játszottak akkor a skandináv hajósok; hasonló volt ez a szerep a föníciaiakéhoz az Ókorban; olyan szerep volt ez, amelyben a vakmerőség és a

titok gyakran megzavaró módon keveredik egymással. Bizonyára nem volt kisebb hőstett a főníciaiak részére elérni Anglia partjait, mint a skandinávok számára Amerika partjain kikötni. Halászat, bolygókedv, kalózkodás és kereskedelem vezették rá erre a vikingeket, talán néhány normannt és az észak más nyugtalan fiát is. Ebben a tárgykörben kevésbé az a probléma érdekel bennünket, hogy megtudjuk, vajjon csakugyan elérték-e az Újvilágot, inkább azt akarjuk megtudni, milyen pontig volt világos tudatuk a helyzetről és a felfedezett tájak jellegéről? Ha a skandinávok tudatában voltak felfedezésüknek, nem volt-e természetes, hogy adva lévén a monopólium előnyei, titokban tartsák azt? Nem bizonyos-e csaknem, hogy ez a tudat titkos testületi doktrínát hozott létre számukra, mint amilyen igen nagy számmal volt a Középkorban? A főníciaiak a maguk idejében szintén titokban tartották azokat a tengeri utakat, amelyeket ismertek és használtak; és úgy tetszik, ha a főníciai hajósok látni vélték, hogy hajójukat idegen hajó követi, vagy olyan, amely nem tartozik a beavatottak csoportjához, tehát az volt a látszatja, hogy ezzel a ravasz fogással akarják felfedezni az utat, mely őket az ezüst és az ón hazájába viszi, — inkább önként elszüllyesztették bárkájukat és elveszítették testüket és javaikat, semhogy útjukat folytatva a drága közös titkot elárulják.

Lementek-e a vikingek legénységet toborozni egész a földközítengeri kikötőig? Nincs is szükség erre a föltevésre; mikor a hívás hajt, Mohamed megy a hegyhez, ha a hegy nem megy Mohamedhez. Más gályákon, más vállalkozások szolgálatában eljuthatott az ifjú Columbus is az északi tengerekre és kikötőkbe. Életében bizonyára volt egy korszaka a határozatlanságnak, a mozgalmasságnak és nyugtalanságnak; tanakodott magában, hol állapodjék meg, tanácstalan volt, milyen mesterséget válasszon. Abban a korban, mikor álom és ébrenlét között zúgó fejjel hallgatta a tenger és az emberek tanítását, úgy lebegett ide-oda, mint a

bója a szél kénye-kedve szerint. De mint a bójának, neki is megvolt a horgonykötele. Ennek az embernek az életében az ingadozás is megmaradt a biztosságnak bizonyos határai közt; akár a hazugság az igazságnak bizonyos határai közt és az örület a gyakorlati értelemnek, hogy ne mondjuk az érdekhajhászó és kapzsi fukarságnak bizonyos határai közt.

A tanuságok egymást követőleg — és gyakran csaknem egyidejűleg — majd mint hajósínast mutatják be nekünk Columbus Kristófot a görög vizeken és Chios szigetén; majd mint katonát René d'Anjou seregében az aragóniaiak elleni háborúban Nápolyban; gyapjúkártolónak Genuában, ezt a mesterséget, úgylátszik, 1472 táján folytatta, vagyis körülbelül huszonöt éves korában; majd meg mint a Pádai Egyetem diákját. Négy évvel később tengerész a génuai hajóhadban, olyan hajórajban szolgál, amely Portugáliába megy. Most tehát Portugáliában van, nem tudjuk, első ízben-e. Kevéssel később Angliában találjuk, ahol Galway és Bristol kikötőjét kereste föl. Szilárd tény, hogy sokszor hajózott az északi tengereken; és hosszasan az afrikai partok mentén is, résztvett továbbá több guineai vállalkozásban. Igen valószínű, hogy portugál navigátorok szolgálatában állt, hogy elkísérte őket útjaikon és a földrajzi kutatásokkal egyidejűleg kereskedelmet is folytatott velük együtt, amely lényegében térképek vételéből és eladásából, különböző útvonalak kikémleléséből és fölfedezéséből állott. Megszokta bizonyos ügyek letárgyalását is, mint például legénység toborzását, hajóbérletek kiszimatolását, ismeretlen tengerekre vagy szigetekre vonatkozó értesülések jóáron való eladását. Portugáliában egyideig egy Alonso Sanchez nevű spanyol hajótörött volt az útítársa. Columbus meztelenül, egyetlen fillér nélkül szedte fel; de a másik, úgylátszik, a kapott segítségért cserébe jó csomó történetet sugott meg neki. Mindez rendkívül zűrzavaros mindvégig. Egyébként Columbus hivatásával járó tevékenysége hirtelen elhatárolásokra is vezetett. Tétlenségben és várakozással el-

töltött időszakokra váratlanul valamelyik kikötő zugában tett ajánlat következett két pihenő között Ilyenkor gyorsan kellett határozni és pillanatok alatt lekötni magát évekig tartó hajózásokra.

Egy egészen különös eset végleg összekuszálja a történet szálaait és végtelen távlatot nyit a föltevések számára. Columbus éppen egy génuai hajó födélzetén volt, midőn ezt a hajót kalózok támadták meg és süllyesztették el. De Columbus megmenekült a hajótörésből, és a kalóznál maradt, akit véletlenül szintén Columbusnak hívtak; miután egyideig közös utat tettek meg, egyikük eltűnt. Melyik? A másik, az öregebb, a kalóz, akinek hősünk akkor átvette nevét — ami megerősítené első gyanúkat, hogy Amerika felfedezője nem azon a néven született, amelyet híressé tett? De valójában kicsoda a „másik” ebben az esetben? Nem lehetett-e a mi emberünk a támadó kalóz? Mintha egy és ugyanabban az évben egyszerre Madeira szigetén Portugáliában, Génuában, Angliában és Spanyolországban fedeznök fel ennek a különös árnyak a nyomát.

Földrajzi képzettsége ezeknek a kalandoknak és olvasmányoknak a során teljesült ki, vagy inkább a *látomásokban*, melyekre ugyanaz a kétértelműség süti rá bélyegét. Tudni vélik, hogy Columbus elég jól beszélt a latin nyelvet; az olaszban, a portugálban és a spanyolban egykép jártas volt. Kétségkívül olvasta Marco Polo utazásának leírását; ismerte II. Pius *Historia Rerumát*, Pierre d'Ailly *Imago Mundi*ját, amelyben megtalálja az egyenlítő méretét, amit az arab csillagász, El Frangan adott meg; olvashatta még Ptolemeusz *Geographiáját* és Plinius *Historia naturalisát*. Ezer homályos vagy meseszerűen pontos értesülés beszélt neki a Nagy Khán államairól, Kinzé és Zaytum városairól, a tündöklő Cippangóról és Katájról, a csodálatos szigetről; az Ellenlábásokról, ezekről a rendkívüli, félig emberi, félig kutyatestű lényekről és azokról, amelyeknek csak egy szemük volt hátul; és a szírénekről és az Archipelágoszról, ahol palotájuk állott.

Az összes legendák között, amelyek Columbus gyermekálmait ringatták, rendkívül érdekelhette az Atlantisról, erről a tenger által elnyelt világrészről szóló hagyomány — vagy az is lehet, hogy a tengerár sodorta el ezt a földrészt, mert Wegener tanának a kontinensekről volt már előzője a XV. században is —, különben Plátó ide helyezte a Hesperidáknak, Herkules által is fölkeresett gyönyörűséges kertjét narancsligeteinek illatával... Rendkívül valószínűnek látszik, hogy azok közt a dolgok közt, melyeket képzelete keresett és amelyeket a szemhatárokon túl hajsztolt — azok között a dolgok közt, amelyek nagy számmal voltak, mint viselkedése elárulta (mert Columbus nagy, barokk szellem volt és a barokk magatartás az életben mindig úgy nyilatkozik meg, hogy soha nem köti magát egyetlen tervhez —, ott volt a Hesperidák kertje és gyönyöreinek élvezete is.

Columbus Kristóf csodakertje egyelőre közepes; érzelmi és házassége kusza. Columbus portugál nőt vesz feleségül, Felipa Moniz de Perestrellót, úgy hiszik, nemes származású nőt, akivel azonban később úgy találkoznak, hogy a szatócsmesterséget űzi, megpróbálva jó árakat elérni a férje tulajdonát képező régi térképekért. Felipa Moniznak jó néhány gyermeke volt, akiket apjuk elhagyott, kivéve Diegót, a legidősebbet, aki, úgylátszik, elkísérte első utazásaira Spanyolországba. De Spanyolországban Columbusnak más asszonya volt és egy természetes fia, Fernando, jövőendő életrajzírója. A nyugtalanság, a szellemi nagyság, személyének titokzatossága olyan dicsfénnel övezi, mely nem szűnik meg rokonszenvet és érdeklődést ébreszteni iránta. Tudott dolog, hogy egyik nagy pártfogója Izabella királynénál, mikor ütött a pillanat, hogy a Katolikus Királyoknak bemutatassák, egy hölgy volt, de Moya marquesa. Portugáliában és Andalúziában gyöngéd barátságokat sző, ezeket hirtelen szakítások követik, amelyek anyagi helyzetével is közeli kapcsolatban vannak. Amikor Portugáliát elhagyja, hitelezői üldözik és nem is mulasztották el ezekkel

az üldözésekkel magyarázni átköltözését Spanyolországba. Itt Columbus Kristóf maga köré gyűjti néhány barátját, akik vállalkozásának támogatására afféle szindikátust alkotnak. Nekik köszönhető, hogy egy nyolcaddal részt tud venni a felfedező út első költségeiben.

Mikor Columbus Spanyolországba költözik, negyven éves.

VIII.

MÉG EGY NEGYVENÉVES EMBER:

a Nagy Kapitány is negyvenéves volt, mikor hajóra szállt, hogy Olaszországba menjen.

Columbus 1485 táján először megy Spanyolországba. Ha nincs még negyvenéves, nem sok hiányzik belőle. És még arra kell majd fordítania néhány évet, hogy támaszokat keressen, hajszoljon fel a nagy útra, amelynek terve megfogamzott benne.

Közel jár a negyven évhez és tíz év óta alig tett egyebet, mint hogy eljárásokra, ösztökélésekre vesztegette idejét a portugál udvarnál. A portugál krónikások azonban alig tesznek említést erről a tevékenységről — olyan feledékenységgé ez, amely különösnek tetszik. A Columbus után következő életrajzírók és maga Columbus csaknem egyedüli forrásai annak az értesültségünknek, amely életének erről az időszakáról birtokunkban van, vagy hisszük, hogy birtokunkban van. De gondoljuk meg, hogy ez a kutató-jelölt, ez a felfedezési vállalkozó csak egy annyi sok közül a portugál társadalomban, ahol élénk földrajzi és hajózási buzgalom uralkodott. Columbus jelenléte észrevétlen maradhatott a tervgyártók tömegében, akik mindenfelé előterjesztgették káprázatos plánumaikat és minden erejüket megfeszítették, hogy érdeklődést keltsenek a királyokban, a tudósokban, a hatalmasokban, a bankárokbán, sőt az egyszerű magánemberek-

ben is, akiket a meggazdagodás mohó vágya fűt és gyakran kísértésbe esnek, hogy efféle vállalkozásokba fektessék tőkéjüket, mint ahogy más időkben ugyanilyen lelkesedéssel helyezték volna pénzüket bánya-vállalatokba vagy tőzsdei spekulációkba.

Mikor Columbus Portugáliából átmegy Andaluziába, főelőnye az volt, hogy hirtelen csaknem egyedüli lehetett a maga nemében. Olyan előny, amely még azt is megmagyarázhatja, miért nem irányította Columbus Kristóf tekintetét más, tengeri hagyományokkal bíró országra, mint Aragónia vagy az olasz államok. Egy teljes felvirágzásban levő szárazföldi királyság tele friss becsvággyal, tökéletesen kielégíthette kalandorunkat. Mikor az uralkodóknál jelentkezett, élénk ellentétben volt azzal a környezettel, mely őket körülvette. Az ajánlatok és kérések lélektani törvénye neki kedvezett. Többet ért bolondszámba menni, de a maga fajtájában egyetlenként, mint elveszni a tömegben.

Nemcsak arról volt tehát szó, hogy hitelezői elől meneküljön: mikor egyik Udvarból átment a másikhoz. Columbus itt nagyobb sikert remélhetett vállalkozása számára; annál is inkább, mert már tíz évet elvesztett. Portugáliában egy lépéssel sem jutott előre. A tervek megvizsgálására kiküldött bizottságok, többkevesebb technikai tudással bíró *junták*, amelyeket — mint mondják — II. Joao király állított össze, s amelynek tagjai közt voltak spanyolok és izraeliták is — és pedig Rodrigo mester, a Király orvosa — mindig Columbus Kristóf tervei ellen nyilatkoztak. Meg kell mondani, hogy ezeket a terveket sohasem fejtették ki előttük világosan. Columbus gyanakvó bizalmatlansága legfelső fokát érte el ebben az időszakban. És nem ok nélkül, mert versenytársakkal volt körülvéve, irigyekkel, akik ugyanezen az úton akartak dicsőséget és hasznot elérni. Bizonyos tanúságtételek szerint a portugál uralkodók még titkos expedíciót is szerveztek rovására, szó szerint eltulajdonítva Columbus terveit.

Columbus a maga részéről egyszerre több kártyával játszott. Mialatt felajánlotta szolgálatait a portugál királynak, egyik fivére, Bartolomeo, elég titokzatos személyiség, a maga részéről VII. Henrik angol királynak és a francia régensnek, Anne de Beaujeunak tett ajánlatot. Valószínű másrésről, hogy a tárgyalások megnyitása Castilia Királynőjével nem szakította meg Columbusnak azokat a tárgyalásait, melyeket valamelyik rokona, vagy talán felesége közvetítésével Portugáliával folytatott. Jegyezzük meg, hogy Columbus tervei, a tízéves portugál időszak végén már nem voltak ugyanazok, mint kezdetben. A terv közben érett: erre az időszakra esik a feltételezhető levelezés Columbus és Paolo Toscanelli, florenci csillagász között — vagy esetleg Toscanelli és egy portugál barátja közt, aki tudomására hozhatta Columbus Kristófnak ezt a levelezést. A huelvai születű spanyol hajótöröttnek, Alonzo Sancheznek szintén hasznát vehette. Ha Columbus Rabidába ment, minden valószínűség szerint arra kell gondolni, abban a reményben tette ezt, hogy Sanchezzel találkozzék. Nem találta őt, de olyan szerzetesekkel találkozott ott, akik értékes felvilágosításokkal szolgáltak neki és egy kitűnő térképpel, melynek nagy hasznát vette első utazásánál.

A Rabidában való tartózkodással egybeeshetett a tőkések ama szindikátusának megalakítása, amelyről már mondtunk egy-két szót. Ennek a szindikátusnak tagja volt egy florenci bankár, akivel Sevilleben találkozott, névszerint Gianozzo Bernardi, olyan személyiség, akinek magas összeköttetései voltak Andaluziában, mert állítólag pénzt adott kölcsön nemesi családok elsőszülötteinek. A Katolikus Királyok részéről nem Castilia volt az egyetlen, amely támogatta a vállalkozást. Érdekelve voltak benne Ferdinánd által ügyesen belevont aragóniai tőkék is. Mondják azt is, hogy a Királyné zálogba tette ékszereit, de ez merő legenda: a Királyné ékszerei, sajnos, már zálogba vol-

tak téve, erről férje gondoskodott, aki valenciai pénzkölcsönzőknél helyezte azokat letétbe.

Pénzelték hát a vállalkozást, de igen sok kellett ahhoz, hogy megkapja azoknak a technikai jóváhagyását, akik hivatottak voltak annak megadására. Állandó eljárását követve a szakértők tanácsa előtt, főképp meggyőződését erősítette Columbus, inkább érzelmi okokra hivatkozott, mint tudományosokra és előző utazásai szinlelt tényét vetette latba.

Még másik nehézség is jelentkezett és az előzővel együtt csak annál nagyobbra nőtt. Ahogy az idő és kora előrehaladt, Columbus úgy érezte, hogy mindjobban nő benne egyrészt az, amit saját küldetése és géniusza tudatának nevezhetnének, a hiúság némi árnyalatától nem egészen mentes gőg jelentkezése, másrészt a kapzsiság, amely ezentúl már nem érte be azzal, hogy esetleg kétesértékű jövedelmet húzhasson kalandjából, hanem biztosítékokat, behajtható összegeket, tőkéket és járadékokat követelt — egyszóval szilárd elhelyezkedést. Ez a kívánság, amely anynyira jellemző a negyven- vagy ötvenéves korra (és annál természetesebb olyan embernél, aki negyedszázadot töltött el agitációban és a másnap felől szüntelen bizonytalanságban); ez a válság, amely a teljes lemondást rendszerint megelőzi, még tetéződött — szintén a „déli démon” kísértése ez — azzal a ténnyel, hogy ez időtájt Columbus, aki kortársai szemében „kisiklott” számba mehetett, élénken hangsúlyozta igényeit az előkelő származáshoz kötött erkölcsi kiváltságokra. „Öseim közt egy tengernagy volt”, szokta mondani, midőn admiralitást követelt magának azokon a területeken, melyeket vállalkozása fel fog fedezni. Egészében ezek a feltételek, amelyeknek részletein szívesebben lovagolt, mint feltevésének tudományos alapjain, a következők voltak: először, kinevezik tengernagynak átörökítési joggal és hatalma kiterjed majd nemcsak a szárazföldre, amelyet felfedez, hanem a szigetekre is, amelyekre útközben akad; másodsor, kormányzója és alkirálya lesz a nevezett terü-

leteknek azzal a joggal, hogy minden hivatalra három jelöltet nevezhet meg; akik közül a választás az uralkodókat illeti meg; harmadszor, a bírói hatalom gyakorlása a szóbanforgó területeken úgy, hogy minden ott felmerülő vitás ügyet vagy ő maga, vagy az ő meghatalmazottai döntenek el; negyedszer, ami vállalkozásának főbefektetését illeti, Columbus kötelezte magát, hogy viseli a költségek nyolcadrészét; ötödször, az utólagos javadalmak tekintetében Columbusnak, vagy utódainak joga lesz a tizedrészére mindannak, amit aranyban, ezüstben, drágakövekben, fűszerekben stb. bevesznek. Sokan szertelennek tartották ezeket a követeléseket. Izabella Királyné, aki rokonszenvezett a terv előterjesztőjével és női ösztönrel hajlamos volt bizalommal nézni a vállalkozás elé, elvben nem ellenezett, hogy megadják őket. Columbus, és az ő reményeit osztó mások erőfeszítései ellenére hosszú időbe tellett, míg elhárítottak bizonyos követelések által támasztott nehézségeket, amely követelések nemcsak hogy túl terheseknek látszottak, hanem meg volt az a kellemetlen oldaluk is, hogy feltámasztottak olyan fogalmakat az állami fennhatósággal kapcsolatban és a királyi hatalomnak olyan kisebbségeit támasztották új életre, s olyan visszaéléseket élesztettek fel, amelyeknek megszüntetését csak nemrég fejezték be.

Elérkezett egy olyan pillanat is, amikor Columbus követeléseit *ultimátum*-szerűen terjesztette elő. Elvetették őket. Columbus már elhagyta az udvart (amelyet akkor a táborban tartottak az ostromolt Bazával szemben) és Cordobának vette útját, mikor a Pinosi-híd táján egy királyi alguazil utolérte. Feltételeit elfogadták. 1492 áprilisában vagyunk.

Igy hát a szorongásoknak és szegénységnek korszaka ért véget a nagy ember számára. Ettől a pillanattól kezdve, minden új fényben úszik. Hajnalhasadás kel. Egy emberélet megtalálja értelmét. Az oly régóta néma tenger hangjára talál. A Földközi-tenger

beledagad az Atlanti Óceánba. A kultúra, mely eddig Európa tulajdona volt, új világokat fog meghódítani. Az emberiség történetében megkezdődik az Újkor.

IX.

HÁROM KARAVELLA.

1492 augusztus 3-án, még Granada bevételének évében, Palos de Moguer kikötőjét három karavella hagyja el, melyekről a Katolikus Királyok támogatása gondoskodott Columbus számára.

Hajózási szempontból az utazás szerencsés volt. Október 12-én elérték az új földet; az Admirális partra szállt és Castilia királya nevében birtokába vette.

Az andaluziai nyár egyik napján, 1492 augusztus 3-án, Palos kikötőjéből, Huelva területéről kifutva, három karavella ért ki a nyílt tengerre. Emlékezetünk szemében soha hajó vitorlája úgy nem csillogott, mint csillogtak ezen a napon a *Sanat Maria*, az admirális-hajó, a *Pinta* és a *Niña* vitorlái. Ezeknek a hajóknak pusztá neve is megdobogtatja szívünket. Úgy hisszük, mintha egy hölgyet, egy nevelőnőt és egy mosolygó kisleányt látnánk sétára indulni. Nos, hát ez a séta a világ legnagyobb kalandja. Ez a legnagyobb kockázat, mert ha erről a sétáról nem térnek vissza, a kudarc az egész világ kudarca; a világ, mint értelmiség vall kudarcot, visszasüllyed a titokzatosba, a meghatározás hiányába. Ezt a kockázatot sem a *Niña*, sem a *Pinta*, sem a *Maria* nem ismeri. De ismeri a szél, amely a szellemnek ugyanazzal a szájával fú, melynek nagy tanítását egy napon Homérosz is hallgatta. A szél tudja és meggyorsított és csukló szóval mondja el a fehér vitorláknak. Így tudják meg ezek is és telnek meg nyugtalansággal. Míg lenn az emberek, akiket izgalomban tartanak a búcsúzás és az indítás műveletei, nem vetnek számot úgyszólván semmivel. Egyszerűen elindulnak egy hajóútra, amely olyan hasonló annyi máshoz.

Ezek az emberek, mint a tenger gyermekei, szívesen alkalmazkodnak a tenger akaratához és céljaihoz. A tenger vonzza őket, a tenger szele úgy hajtja őket, mint ahogy a vitorlákat hajtja. És sokkal többet elmond a vitorláknak, mint amennyit az emberekre bíz. A bizonyíték erre az, hogy a vitorlák sokkal nyugtalanabbak, mint az emberek, sokkal idegesebbek. A bizonyíték erre az, hogy többet beszélnek. Az emberek közt sokan hallgatnak; mások foguk közt füttyörésznek valami dallamot, főképen azok, akiknek nem kell búcsút venniök senkitől. Ügylátszik, sem az admirális, sem a Pinzók nem mondtak ez alkalommal „történelmi szavakat”. Mikor a Szellem hatalmába keríti az embereket és a dolgokat és eszközeivé teszi őket, hol ezekkel, hol amazokkal hallatja meg kinyilatkoztatásának félig kimondott szavait. „Weltgeist zu Pferde”. — Világsszellem lovon — mondta Hegel Napoleonról, így utalva arra, a minőségére, hogy tulajdonképen eszköz egy felsőbb hatalom kezében. A karavellák indulásától kezdve hát ez a Világsszellem lovagolt a vitorlákon.

Az, hogy három hajón oszlottak szét, előnyben részesítve ezt az egyen való tömörüléssel szemben, még nehezebbé tette egyetlen közös, öntudatos és világos lelkeség kialakulását. Végül is minden karavellának meg lehetett a maga külön lelke. A Santa Maria Columbusé volt. Képzeletünk erre összpontosítja a dráma egész cselekményét, a többinek csak a kar szerepét hagyva meg. Helyesebben szólva, két főszereplőre korlátozza a tartalmat: a Világegyetemre és Columbusra. A többiek belső magatartását ismerni nem fontos számunkra. Ami külső magatartásukat illeti, a részletek, amelyeket megismerhetünk, eléggé csekélyszámúak és kevésbé megbízhatók. Feltételezhetünk lelkesült napokat, majd bizonytalanság váltotta fel az illúziókat, csüggedések órái, sőt talán tiltakozások következtek azután; ami a zendülésnek a hagyományoktól elfogadott epizódját illeti, ezt kétségesnek tartjuk; ha csakugyan volt zendülés, akkor ennek oka valami

tekintélyi bonyodalom, a hierarchia tekintetében támadt nézeteltérés, vagy a követendő út körül felmerült vita lehetett inkább, semmint a türelmetlenség hangulata, vagy a sötétben látás az út kimenetelét illetőleg. Columbusnak talán több nehézsége lehetett a Pinzókka, mint matrózainak nyomorúságos csoportjával. Az egésztől együttvéve igen homályos képünk van. És ne felejtjük el, hogy végeredményében, ha az utazásra fordított időt nézzük, az átkelés elég jó volt. A szél kedvezett és nem úgy fest, mintha a karavellának komoly vihart kellett volna kiállniok. Alig tartott tovább két hónapnál, hogy egyáltalán nem láttak földet.

De van még más dolog is, *más dolog*... Az, amit egyedül csak az Admirális vett észre, vagy tudott felmérni: a kúszaság, a titokzatosság, amely felé haladtak. Nem a flottának, hanem a fogalmaknak hajótörése. A tudomány helyébe furakodó zűrzavar. A fizikát felváltó chaos. Az *Imago Mundi* helyét elfoglaló Ismeretlen. A Térkép fölött úrrálevő Léggör. És az Apolló, Homéros mester, Krisztus, a Világosság helyét elfoglaló Pán isten — akiről azt mondták, hogy meghalt a szigeteken. Itt kezdődik, úgy hisszük, Columbus Kristóf igazi nagysága.

X.

A CHAOS.

Ha a hajózás szempontjaiból véve az átkelés nem volt sem rossz, sem túl hosszú, viszont igen zavaritá tették vezetője lelkében és értelmében azok a viharok, melyek ott új és rémületet keltő jelenségek észlelése révén támadtak.

Úgy hisszük, hogy ennek a nagyságnak a csúcspontját nem abban a meghatározatlan pillanatban látjuk felmagasodni, mikor a hős képzeletében kezd megfogamzani az új — talán már el is ért — földek létezése a tengerek túlsó felén; még kevésbé abban a pil-

lanatban, mikor meghódításukat elhatározza —, ez az elhatározás bizonyára lassan-lassan alakult ki; nem is a hajóraszállítás epizódjában, ahol minden bizonyos öntudatlansággal megy végbe és elvesz a részletek sokrétűségében; abban a pillanatban sem, mikor a föld feltűnik, sem a partraszálláskor, sem abban a pillanatban, mikor Columbus térdet hajt —, amely pillanatot legszívesebben választják ki a történelmi festők, hogy a felfedezését jelképesen ábrázolják... Columbus nagyságának tetőpontját akkorra tesszük, mikor az utazás közepe táján, szeptember 13-án azt látja, hogy busszolásának tüje irányt változtat és *más Északot* mutat északnyugati irányban. Ez volt az igazi vihar, az igazi hajótörés.

Itt a világ elveszti törvényét. Hirtelen elmerülés ez az ismeretlenbe, a chaotikusba. A természetről alkotott fogalmunkban egy alapvető elgondolás igazsága szűnt meg — és földresújtva és fegyvertelenül álltunk a természettel szemben. Rémület fog el, látva, hogy józan értelmünk felbomlik olyan benyomások tömege alatt, melyek híjával vannak az értelemnek. A józan értelem szintén légkör az ember számára; ebben kap levegőt; rajta kívül fuldoklik. Milyen fuldoklási rohamot kellett elszenvednie ebben a rémületes órában Columbus értelmének? Micsoda zuhanás a téboly mélységébe! Micsoda éjszaka a lélek számára! Ebben a pillanatban minden veszve lehetett egyszerre. Az emberiség sok évszázados öröksége, hagyománya, kultúrája. A jel súlyosságát csak növelte az a tény, hogy az iránytű egészen új találmány volt. Odaadással hittek benne, mint ahogy a modern ember a haladásban, a tudományban hisz. Mint olyanban, ami nem rendülhet meg. És mégis megrendült. Összeomlott hát minden.

Más titokzatos, az értelem számára *mérgezett* jelek szegődtek kíséretül ehhez az epizódhoz. Maga az a tény is, hogy a szél szüntelen kedvező volt, felkelti a figyelmet; az a mendemonda terjed el a matrózok közt, hogy ezeken a távoli tengereken mindig

csak ugyanabban az irányban fúj a szél, lehetetlen lesz tehát a visszatérés Spanyolországba. Egy napon a csillagok is megváltoztak; az iránytűn kívül nem volt más eszköz az eltérés helyesbítésére. A Sargassotengerben valóságos algazátonyok akadályozták a hajózást; az algák a hajókra fonódtak és meglassították haladásukat. A madarak repülése különös módot vett föl. Esők kezdődtek, a szemhatár eltűnt a ködökben. Columbus tengerészeti képzettsége, mint tudjuk, tökéletlen és rendszertelen volt. Megtörtént vele, hogy egyedül nem tudta kiszámítani hajójának helyzetét, de a jól képzett Alonso Pinzóban nem bízott. Arra egyébként is alig lehetett gondolni, hogy a tudományhoz folyamodjék. Egyedül jó ösztöne maradt meg. Szerencsére a Földközi-tenger ösztöne volt ez nála, a látni tudó szem ösztöne, a tárgyaknak helyes mértéket adó képzeleté, amelynek szüntelen törekvése megvilágosító általánosságok jelenségeivel, tehát érthető meghatározásokkal és végül törvényekkel telepszórni a világot. Szellem ez, amely ábrázol és mintáz! Ige, szakadatlan ráolvasás a chaosra, a zűrzavarra, a Sátánra. Ezúttal politika is. A természet politikája — a természet ellen.

Columbus, a tenger tanítványa, Homeros tanítványa, *tudja*, hogy a természet *nem lehet* irracionális, hogy nem lehet törvények nélkül. Nem lehet alakatlan. Törvény és alak lehet különböző attól, amilyennek hiszik; lehet bonyolultabb; ennyi az egész. Columbus kezével korrigálta a busszola irányát. Írásban jegvzi fel a rendkívüli jeleket. Gondolkozni fog róluk. Maid meglátjuk. De míg a dolognak végére nem járt, hallgat. Hogy senki ne szerezzen tudomást erről a zavarról, ha lehetséges. És ez az, amit nagyságnak nevezünk.

XI.

A VILÁG ALAKJA.

„Hűséges kísérőm, őrangyalom, ne
hagyj el se éjjel, se nappalon.”

(Gyermek-ima.)

Az ilyen drámai pillanatban egy kérdés vetődik fel, milyen volt Columbus¹ vallásos hitének jellege és őszintesége. Lelki szemei előtt felfordul a világ; vajjon a világ fölött álló bizonyossággal könyörög-e segítségért?

Spanyolországban több ízben szó volt Columbus szenttéavatásáról. Úgy látszik, nem tudott megfelelni minden föltételnek, amely ahhoz kell, hogy valaki szentté legyen. Életében talán kitartóbban segítette — a teológiai erények közül — a remény, mint a hit. Annyi bizonyos, hogy jámborságot mutatott mindabban, amit Spanyolországban mondott és tett. Nagy hódolója volt a Boldogságos Szűznek, sőt gyakran hangoztatta, hogy Szűz Máriának és a „Szent Máriáknak” különleges tisztelete hagyományos családjában. De ez az utóbbi vonás — s egy visszatekintő részlet íze is, melyet lehetetlen összefüggésbe nem hozni zsidó eredetének föltevésével — kissé bizalmatlanná tesz bennünket ezeknek a külső megnyilatkozásoknak őszinteségét illetőleg. Másrészről, szilárd tény, hogy az Admirális bizonyos *Próféták Könyve* című művet szerkesztett — tele különös, csaknem az apokalyptikus elragadtatás határán járó miszticizmussal — mikor azt a tervet terjesztette a Király és a Királyné elé, hogy indítsanak új kersztes hadjáratot a Szent Sír felszabadítására. De ne felejtjük el, hogy ez a keresztes hadjárat elgondolásában szintén egy expedíció volt. Olyan expedíció, melyet akkor vett számításba, mikor megtagadták tőle a segítséget egy újabb amerikai utazáshoz. Kényszermegoldás. Hogyne merülne fel a gyanu, hogy a hajózásnak többé-kevésbé szép ürügybe öltöztetett ingere előbbrevaló volt itt a

keresztény céloknál? ... A legokosabb volna nem is beszélni itt őszinteségről vagy az őszinteség hiányáról, hanem egyszerűen csak valami ingadozásról az igaz és a színielt közt, arról az iróniáról, amely annyira sajátja a földközítengeri gondolkodásnak, ennek a gondolkodásnak könnyed játékosságáról, s egyensúlyozási gyakorlatairól az ellentmondás princípiuma fölött. A hit és a hitetlenség között a fokozatok száma végtelen. Ott van például a félhit, amely képes nevetni a dogmákon és hajlamos a babonákra. Mikor az Admirális ismeretei hajótörést szenvedtek, szeptember 13-án, ha hite nyújtott neki mentőrudat, akkor ez a rúd csak úszó bot volt. Mert a rendíthetetlen szikla — úgy jellemében, mint életében — nem a hit volt, hanem a remény. Igen, a remény erős volt szívében; élő, ép, rugalmas — talán utolsó órájáig az. Az őrzőangyal legnagyobbajánék az embernek, akit gyógyíthatatlanul gyötört a sors.

És mivel már az Angyalnál vagyunk, — nem találhatott volna-e Columbus, végső szorongattatásában, segítőül egy második ént, egy hasonmásfélét, akár természetes, akár természetfölötti úton — egy oltalmazó szellemet, házi vagy testületi *totemet* —, vagy egyszerűen csak barátot? De „meghitt démont”, mint Sokratesé, ha volt is ilyen hősünknek, ő nem ismeri; még kevésbé számíthatott totemszerű pártfogó segítségére ez a szerencsétlen, akinek nincs hazája, alig van családja, aki elmúlt életének annyi dolgát elfeledte vagy el akarta feledni, aki nem tartozik semmiféle hivatásbeli vagy vallási csoporthoz; aki talán szökevény, renegát, árulója ősei vallásának. Ami a barátságot illeti, ez olyan növény, amely nem eresztett mély gyökeret kertjében. A rokonszenvek, amelyeket megszerzett, amelyeket a kalandor és a rajongó tekintélyével ébresztett, sohasem kísérik el messzire. Ami karavelláin környezi, az a bizalmatlanság, az irigység, a rosszindulat. Egyébként ő sem fizet más pénzzel útitársainak. Ez az ember *egyedül* van.

És mégis, mégis ... Nem lehetne-e egy kétes tény

kedvéért világosságot deríteni a dolgokra, kikutatni a szívek mélyének titkát? Columbus a hajón naplót vezet. Vajjon csakugyan ő maga vezette-e? Minden okunk megvan rá, hogy óvatosak legyünk. A „napló” szövegét, úgy ahogyan birtokunkban van, Fernando Colon, Kristóf fia és életrajzírója, juttatta hozzánk, mindig készen arra, hogy apja érdemeit magasztalja és életének epizódjait drámai színben tüntesse fel, a konvencionális hősiességnek azzal a célzatával, amely igen gyakran árulja el az udvari hízelkedés hazugságát. De ha elfogadjuk is a napló hitelességét, kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy számos lapja *harmadik személyben* van írva. Az Admirális úgy beszél az Admirálisról, mint valami más személyről. Columbus beszámol arról, mi történt Columbussal. Ime, mégis megjelenik a személyiség megkettőződésének princípiuma, az a kettősség, amelyben talán jogunk van gyanítani az Angyal, a tanu, az útitárs, az őrző, a vezető, a „lazarillói” jövőbelátó megnyilatkozását vagy mesterséges megteremtését... Az Órangyal problémája azok közül való, melyeknél szívesen megállnánk. De itt semmi sem volna kevésbé helyénvaló, — mert, sose felejtjük el, hogy *politikai történelmet* írunk; itt ember emberrel operál. Szántszándékkal zárjuk el az égbe és a pokolba vezető utat, nem akarunk egyetlen lépést sem tenni ezen az úton, ha Columbusról, Ferdinándról, Izabelláról, Gonzalo de Cordobáról vagy Cisneros Bibornokról van szó. Mert mindezeket az alakokat az egység jegyében kell életre kelteni, — az egység jegyében, ahol mindegyikük léte saját törvényeinek engedelmeskedik, abban az egységben, melyet együtt alkotnak, valamennyien egy felsőbb törvénynek engedelmeskedve.

Columbus Kristóf törvénye, Izabella törvényével összeegyeztetve — elvonatkoztatva belső meggyőződéseitől — a Katolicizmus törvénye volt; az egyesítés érzése, a kötelesség, egyesíteni a világot Spanyolország egyesítésén kezdve és a világ egyrészének egyesítésén Spanyolországban. Ezért nem kell keresnünk, micsoda különös erők segítették az Admirálist szoron-

gattatásában; nem kell mást figyelembe vennünk csak józan értelmének és földközítengeri igéjének erejét, azt a hatalmát, mellyel értelmes alakot tudott rákényszeríteni az összekuszált világra. Tudjuk, hogy itt győztes maradt. Legyőzte a természet rendjének bomlását. A karavella folytatta útját és még néhány heti hajózás után láthatóvá vált, hogy a természet megadja magát. A busszola megtartotta új irányát — az új alakot, amit Columbus parancsolt rá. Elérkezik a nap, amikor a hajósok madarat látnak, *normális* madarat, olyan madarat, mely a világ valamennyi tengerén a partok közellétét jelzi (csodálatos izgalom, nemcsak a remény fuvalma már, hanem bizonyosság az egymásra ismerésben). Egy másik napon, végre, maga a meglátás kényszeríti rájuk bizonyosságát — az optikai kép. A legenda úgy mondja, hogy ebben a pillanatban valaki így kiáltott: — Föld! Valószínűleg senki nem kiáltott semmit. A lelkek úgy engedték magukat belezuhanni egy szempillantás alatt a megtalált bizonyosságba, mint a fáradtságtól megtört utas szó nélkül zuhan a matracra, melyen mingyárt elalszik.

XII.

AZ „ELLENLÁBASOK”.

Az első szárazföld, melyet Columbus elért, Guanahani volt; az első sziget, San Salvador szigete (ma Watling). Meglátogatott más szigeteket is és utoljára Cubába érkezett. A hajósok mindenütt érintkezésbe léptek a benszülöttekkel.

Ezek a szűz földek új aggodalom okát rejtették. Hogy a világ képe helyreállt, nem látták-e durván összeomlani az ember képét? Lakottak voltak-e ezek a partok? És milyenek lesznek a lakói? Milyen lesz a külsejük, milyenek lesznek a szokásaik, milyen a nyelvük, milyen fogadtatásban részesítik majd őket? Olyan képzelődés volt ez, mint volna a mai embereké, mikor végre megtalálták a módot, hogy eljussanak a Holdra

vagy a Mars bolygóra. Gondoljuk el lelkiállapotukat — mindazok után, amit mondtak, mindazok után, amit álmodtak — abban a pillanatban, mikor a marslakókat vagy a holdbelieket maguk előtt megjeleneni látják.

Őszintén szólva, képzeletünk túloz, midőn így képzeli el Columbust és útitársait, Mindenek előtt nem azzal a meggyőződéssel szálltak partra, hogy új világot fognak fölfedezni; ezekről a földekről azt hitték a navigátorok, hogy az Indiák, Ázsia, másik oldaláról. Nos, az ázsiaiak szokásai — többé-kevésbé pontosan — helyetfoglaltak abban az ismeretkörben, amely világ-egyetemünkről a nyugati emberek közösségének birtokában volt. Másodsorban, a legnagyobb meglepetéseket előre látták, ez hát mérsékelte őket; a legutóbbi hajózások nem maradtak idegen népek felfedezése nélkül. Bővében voltak a példáknak. Columbus vállalkozásának nem volt azokra, akik résztvettek benne, olyan különleges jelentősége, mint aminőt a mi szemléletünknek kínál. Ez éppen olyan tengeri expedíció volt mint annyi más. És évek hosszú során át kevesebb kommentárt idézett fel mint Vasco de Gamáé. Mért lettek volna a keletafrikai négek kevésbé egzotikusak, mint az indiánok megjelenésük időpontjában. Azonkívül még két dolgot kell számításba venni: először, hogy a keresztényekre és pogányokra osztó — valamennyi között alapvető — megkülönböztetés enyhített és fölöslegessé tett a XV-ik századbeli ember szemében minden más embertani és néprajzi megkülönböztetést. Tudták, hogy pogányokkal lesz dolguk: elképzelhettek-e nagyobb okot a meglepetésre? Másodszor, még mindig a középkor határain járunk: tehát, ha vannak korok — mint a görög ókor vagy a XVIII-ik század —, midőn a fajilag meghatározott ember, az elvont ember, a tipikus és kánonikus ember mindenek tudatában erősen kiemelkedik, vannak más korszakok is — a középkor például, vagy a XIX-ik század —, amelyek, úgy az emberre vonatkozólag, mint más tárgyak tekintetében egyszerre többféle nézetet vallanak vagy a nézetek különbözőségéhez, sőt összefüggés-

lenségéhez ragaszkodnak. Ezek a korszakok alkalmasak arra, hogy szörnyek viruljanak ki és szörnyeket ismerjenek meg bennük. „Ha most százféle tökéletes emberiség jelenne meg előttem, szemem egyáltalán nem lepődne meg”, — énekelte Walt Whitman, a költő. Ugyanígy a középkor sem lepődött volna meg, ha száz szörnyetegemberiséget, száz csatornafajt látott volna megjelenni.

A torzalakok és szörnyek, amelyek Columbus és útítársai előtt megjelentek, eléggé mérsékelteknek látszanak. Nem élnék vissza különösségük jogával és nem látszanak embertelen tettekre hivatottaknak. Alighogy valamennyire vadak. És csakhamar az a benyomás válik uralkodóvá, hogy inkább gyermekes fajról van szó mint vadállatok fajtájáról... Valójában nehéz elképzelnünk a két csoport öntudatának állapotát, az érzéseket, amely a felfedezőekben a felfedezettek iránt és viszont jelentkezett. Egy amerikai többízben elábrándoztatott bennünket, midőn ezt a mondatot ejtette ki előttünk: — Mikor Amerika felfedezte Európát... Ezen a ponton csaknem filozófiai (és mindenesetre problematikus) megfontolásokhoz kell folyamodnunk, hogy tisztázzuk magunkban annak a fogalmát, ami a civilizációban központi és ami periférikus. A Columbus előtti benszülötteké a „barbár” civilizációk kategóriájába tartozott — a szó görög-latin értelmében —, vagyis lényegesen különbözött attól, amit a „vadság állapotának” nevezünk. Az egymással szembenálló emberek kölcsönös érzelmeinél jobban el tudjuk képzelni a módot, amellyel a nyelvi akadályokat legyőzték. Emlekezzünk csak a módokra, ahogyan ezek a dolgok olyan kozmopolita városok — mint teszem azt Genf — közkertjeiben a különböző nemzetiségű gyermekek (sőt még nevelőik és dajkáik) közt is végbemennek, — és megközelítő fogalmunk lesz arról, milyen volt az első érintkezés az újonnan jöttek és a benszülöttek közt.

A jövevények hamarosan — és ügylátszik nem is gyors eredmények nélkül — a hittérítés, a leginkább

érdekükbe vágó kereskedelmi tárgyalások és a szerelem — többé-kevésbé gáláns és lovagi szerelem — különböző feladatainak szentelték magukat. Az egységesítés céljai kétségkívül alkalmasabb területet, és kedvezőbb körülményeket találnak azokban az időkben és azokban az országokban, ahol a különféleségre való hivatottság fentartás nélküli, mint azokban az időkben és azokban az országokban, amelyeket bizonyos *átmeneti* egységek babonája megdolgozott, vagy mint azokban, amelyek már éppen egy nemzet fogalmából indulnak ki. Egy Columbus korabeli genuai, andalúziai, indián — nem is szólva néhány „hazátlanról” — nem igen késnek megérteni egymást — megérteni egymást bizonyos pontig —; míg napjainkban például egy angol hazafi és egy olasz hazafi, ugyanannak a hajónak a fedélzetén, egy egész átkelés alatt, olyan komor csendben bámulják egymást mint a fakutyák.

Ne felejtsük el továbbá a sorsot, az idők „szívdobbanását”, a lendületet, a kedvező szelet, mely Palos kikötője óta dagasztotta Columbus vitorláit. A szelet, amelyen — *Weltgeist zu Pferde* — ott lovagolt egy isteni politika s ott lovagoltak szolgálátában a katolikus politikusok, ott lovagolt Ferdinánd és Izabella.

XIII.

GYARMATOK, A BAROKK.

Columbus 1502-ben elindul negyedik és utolsó útjára, fivérétől, Bartholomeótól kísérve, aki, úgylátszik, hideg fejű ember volt. Ennek az útnak először néhány szerencsés eredménye mutatkozott. De a spanyolok fegyelmetlensége mindent elrontott. A vállalkozás tragikus véget ér 1504-ben. Columbus a visszatéréskor csaknem megőrül.

Mintha nagy eszme fogamzanék meg 1503-ban, vagyis a negyedik és utolsó expedíció vége felé — nem Columbus Kristóf, hanem fivére, Bartholomeo el-

méjében —, később Kristóf is csatlakozott hozzá. Ez, mondjuk ki, az a gondolat, hogy létesítsenek az Új Világban „gyarmatokat” a szó klasszikus értelmében, intézményeket, irodákat vagy ügynökségeket, kizárva egyrészt a megrohanási módszereket, a leigázást, a benszülöttek politikai és vallási alávetettségét, másrészt féken tartva a kalandorok gyülevész hadát, amelyet kizárólag az arany szomja vitt az új világba. Veraguában, a természet nagyszerűségétől elragadtatva Bartholomeo Colon azt gondolta, talán jobb volna ennek a bőkezű talajnak forrásait minden további bonyodalom keresése nélkül kiaknázni és véglegesen megtelepedni itt — vagy legalább is hosszú időre — és nem a Spanyolországba való visszatérés állandó gondjától hajszolva élni. A két fivér megegyezett és berendezkedett a kitermelésre, házakat és raktárakat épített. Először minden jól ment. Tevékenyen dolgoztak. A balvégzetet a rossz erkölcsök idézték föl. Ezek az első spanyol vállalkozások is csak emberek-ből állottak. A gyarmatosítók kapzsisága alig talált akadályra az indiánoknál, akiknek békés — bár olykor színlelt — magatartása megkönnyítette az üzletkötéseket. De nem lehetett tőlük ugyanennyi szelídséget remélni, mikor asszonyaikról és lányaikról volt szó. Tudjuk egyébként, milyen vad indulatokat szabadít fel a trópusi éghajlat az újonnan jötteknél. Röviden, egy szép napon a benszülöttek lerombolták a gyarmatot, és ennek a szerencsétlen kísérletnek tettesei szükségét látták annak, hogy elmeneküljenek. Columbus nagyon fáradt már; egyetlen vágya van csak, visszatérni Spanyolországba. Nem ad ösztönzést. Cselekedjenek a spanyolok tetszésük szerint. Ennyi szerencsétlenség közepette csak egy dolog nyugtalanítja, hogy megmentse a maradványait annak, amit személyes vagyónának számít és magának követelje a dicsőséget, hogy nyugati úton ő érte el Ázsia partjait.

Mert ezen a ponton tántoríthatatlan. Ez az Amerigo Vespucci, ez az új világrész, és az a név, amelyet neki adnak, a nagy láрма, amelyet ekörül a név

körül csápnak, szakadatlanul gyötri Columbus hiúságát és izgatja kezdetleges meggyőződését. A föld, amelyet ő felfedezett, Ázsia földje. Kell, hogy Ázsia legyen. Nincs a Régiektől ismert Kelettől különálló Nyugati Világ. Ez a gondolat minden pillanatban foglalkoztatja Columbust, egészen megszállva tartja. És szegény feje, amelyet annyi fáradság és gond zavart meg, kezd elrévedezni kissé, misztikus földrajzi álmokban elveszni. Beszéltünk már „Prófétai Könyvéről”, amelyet az a vágy sugallt, hogy új célt adjon lendületének és kutatásainak, — de egyben valami káprázatokba vesző és kabalisztikus szellem is. Vannak birtokunkban más, az Admirális kezétől származó írások: ezek ugyancsak arról tanuskoznak, hogy egészen önmagába mélyed és szinte az esztelenség határán jár... A józan ész szempontjából, uralma szempontjából az ember és a kultúra fölött, keveset számít, vajjon a felfedezett föld újvilág-e vagy sem, vajjon a régi Ázsiáról vagy a szűz Amerikáról van-e szó. Mindenesetre jó adag Európán kívül álló területről van szó, amely egyszerre behatol az európai erkölcs szervezetébe. Behatol oda és megmérgezi; idő kell hozzá, hogy megemésztődjék, hogy áthasonuljon, hogy ne csak ártalmatlanná, hanem táplálóvá váljék. Ebben a pillanatban még fertőzés, gyulladás, láz, betegség. Az európai kultúrának és az európai lelkeknek ez a betegsége, ez a láza, ez a gyulladása, ez a fertőzése, mely az előtt a nehézség előtt áll, hogy az örök *raison* normáinak vessen alá az érzelmi világnak azokat az új, szörnyszerű és titokzatos elemeit, amelyek ebből a Kelet-Nyugatból erednek (abból a világból, amelyet egy konvencionális, de mélységesen helyes szintézissel „Indiáknak” neveznek), adja lényegét annak a jelenségnek, amelyet a történelemben és a stílusok történetében *barokk* megjelölés alatt ismerünk.

XIV.

„WILDE MÄNNER.“

Sajnálatos körülmény, hogy egyetlen történetíró sem tanulmányozta a spanyol és európai szellemi életnek visszahatását azzal a forradalommal szemben, amelynek Columbus utazásának következményei vetették alá a hagyományos fogalmakat. Mi kezdete kezdetén akarjuk megragadni ezt a kulturális jelenséget. Alapelemeiben...

Van a spanyol szobrászat történetében egy titok — más titkok között: ez a Szent Gergely Kollégium nagyszerű és különös kapujának díszítése Valladolidban. „A Szent Gergely-kapu híjával van az architektúrának” — írják e rendkívüli alkotás tárgyában a szakértők. Más szóval, olyan architektúrája van, amelyet nem tudnak meghatározni. Manueli? De hát nem *portugál nemzeti* stílus-e a Manueli művészet? Barokk? Ugyan mit? Barokk alkotás a XV. században? ... Mert a szakértők a barokkot történelmi fogalommal teszik — és nem, mint mi, kultúrállássá. Úgy képzelik, hogy a barokk olyan stílus, amely a XVII. és a XVIII. században jelenik meg Nyugateurópában a klasszikus stílus bomlásának következményeképpen; e helyett mi a barokkban a kultúrának egy *állandó tényezőjét* látjuk, amely ugyanazon a módon jelentkezik a XVIII. században, a XIV.-ben és III.-ban Krisztus előtt; és éppen úgy jelentkezik egy építészeti vagy szobrászati műben, egy tudományos eszmében, egy vallásos hitben, egy irodalmi leleményben, mint egy erkölcsi természeti intézményben. Egyébként a Szent Gergely-kapu nemcsak barokk: egyidejűleg gótikus is. Micsoda ellentmondás! Milyen rettenetes megrázkódtatása az elfogadott eszméknek!

A gótikus hagyomány itt egyedül a díszítő lomboszat dús kivirágzásában nyilatkozik meg. Ez a levélzet, a csavart törzsből kinőve, egymásba fonódik és széthullong valami kőbefaragott lugason. Felső része táján ismét egyesül egy közös törzsben, mely mintha forrás-

ból szökne fel, amelynek medencéje egy nagy, királyi címerekkel díszített pajzs körül kitárult gránátalma motívumát sokszorozza meg. Ünnepi botosok, katonák és meztelen gyermekek alakjai teszik teljessé ezt a díszet. De különösen talányos, a kapu lábazatánál szimmetrikusan elosztva, riasztó, otromba, szakállas, kezdetleges és harcias, dorongokkal és durva pajzsokkal felfegyverzett óriások két csoportja, akiknek testét nagy pikkelyek borítják... Mind a két oldalon négy-négy áll belőlük, négy hatalmas és trágár alak — valóságos betörése az elvadult életnek ennek az emlékműnek inyenc keretébe, amelytől éppen ezért tagadják meg az architektúra nevet...

Ez előtt a Szent Gergely-kapu előtt mindenkinek, akiben csak egy csöpp megsejtő és álomlátó erő van, a titokzatosság benyomását kell éreznie. De ennek a titoknak kulcsát senki sem adja kezünkbe. Mi mégis azt hisszük, hogy kezünkben tartjuk. Először is néhány szám, hogy a következőket alátámassza: a Szent Gergely Collegium 1488 és 1496 közt épült. A kapu, amint ez természetes is, a legutoljára készült részek közt szerepel. Nem látszik hát kalandosnak keletkezését 1494 körülre tenni, tehát arra a korra, mikor a spanyol lelket lángoló lelkesedésre gyújtotta a Katolikus Királyoknak, Granada meghódítóinak, az Új Világ felfedezőinek s a Nemzet megépítőinek dicsősége. A gránát szimbolumát illetőleg, a díszlet egészének tetején, nincs tehát helye semmi talányosságnak. Emlékeztetni akar a város nevére vagy a győzelmet akarja ünnepelni... Ez a kapu tulajdonképpen diadalív. A nemzeti lelkesedés emeli ezt az emlékművet Ferdinánd és Izabella tiszteletére.

De ha a fa és gyümölcssei a visszahódítás bekoronázására tesznek utalást, vajon mire utal hát ezeknek a pikkelyes óriásoknak az elmélete? E tekintetben is világosság gyűl bennünk. Ezek az alakok a Katolikus Királyoknak más, újkeletű dicsőségét akarják ünnepelni, az Új Világ felfedezésének dicsőségét akarják hirdetni. Ezek a különös szörnyek az amerikai embe-

rek, az *amerikaiak*, az *indiánok*, úgy ahogy a népi képzelet elgondolhatta őket, mielőtt még saját szemével láthatta volna az eredeti példányokat. Ezek a szörnyek — milyen izgalmas föltevés ez számunkra — az *első kép, amelyet az európai ember az amerikai emberről magában kimunkált*. Ezek a vadak, az „*ellenlábasok*”, mindazzal a fantasztikus sugalmazással, amit ez a szó magában rejt az akkori ismert világ embere számára...

És a mítosz meghitt mélyén ezek a természet emberének új megtestesülései, ez a torzonborz szörnyeteg *Wilder Mann* — az újra feltámadt Pan — várva igéjének megjelenését (annak az Örök Atyának Fiát), akit, majd ha jön a barokk-kor, Robinson Crusoe-nak fognak hívni.

Columbus Kristóf sírjának ott kellene állnia a Szent Gergely kapu alatt Valladolidban.

XV.

A HALÁL.

Hosszas kéréselésre Columbus végre kihallgatáshoz jut Ferdinánd Királynál. Ez néhány jó szót vet oda neki és pár ígéretet tesz... Columbus, aki akkor már igen beteg, az Udvarnál marad: egy udvari emberrel több, a helyett hogy egy dinasztia feje és megalapítója lett volna, amint álmodta. Az udvarral együtt költözik Valladolidból Salamancába, Salamancából vissza Valladolidba. Ebben a városban aztán visszaadja lelkét Istennek, 1606 május 20-án.

Valladolidban, a királyi Udvar székhelyén, ahol, szokása szerint egyre követelődzik és egyre új csalódásban van része, megbetegszik Columbus Kristóf, ez az utolsó betegsége. A melodráma műfajának szabálya azt követelné, hogy a fáradtságon, a támadásokon, a kora elöregedésen kívül ez a végső epizód még meghozná ennek a szerencsétlen lánghelmének azt a szertelen nyomorúságot, amelyet öregségének más szakaszaiban megismert és hogy a kép elég sötét legyen, azt a

rabságot és azokat a láncokat, amelyekkel a királyi felülvizsgálók megalázták. De a történelem pontossága megtagadta ezt a hatást. Columbusnak vagyona volt ekkor, nyugdíjat és évjáradék húzott, folyószámlája volt nem egy itáliai bankban; vagyona — akármilyen csekély volt is érdemeihez és egy szenilis kapzsiságba némult becsvágy kívánságaihoz képest — nem kevésbé kiemelte őt meg a kolduló kérincselés szégyenétől. Mindez különben kevésbé érdekel bennünket. Világosan látjuk, hogy a hős túlélte szerepét. Ezentúl már leszorult a színről és nincs súlya többé az egységért folytatott nagy küzdelem körében, amely a Katolikus Királyok tulajdonképeni feladata.

A Királyné évek óta halott; a Király azon gondolkodik, hogy lemond a régensségről. Néhány nappal halála előtt Columbus levelet ír az új uralkodóknak, Fülöpnek és Johannának, akik éppen akkor érkeztek Valladolidba; felajánlja nekik szolgálatait; talán éppen jóvátételt vár tőlük. A halál arra sem enged neki időt, hogy láthassa őket. Ezt az illúziót a nagy Fölfedező utolsó földi illúziójának tekintenők, ha csökönyös kitartása álma mellett, nem jutott volna kifejezésre egy záradékban, melyet elhalálózása előestéjén szerkesztett s amellyel előző végrendeletét erősítette meg, ennek főrendelkezése mindazon jogok örökletességi jellegének biztosítása volt, amelyeket sajátjának tekintett. 1506 május 20-án halt meg. Nem tudjuk pontosan, milyen idős korában; de még nem érte el a hatvan évét.

XVI.

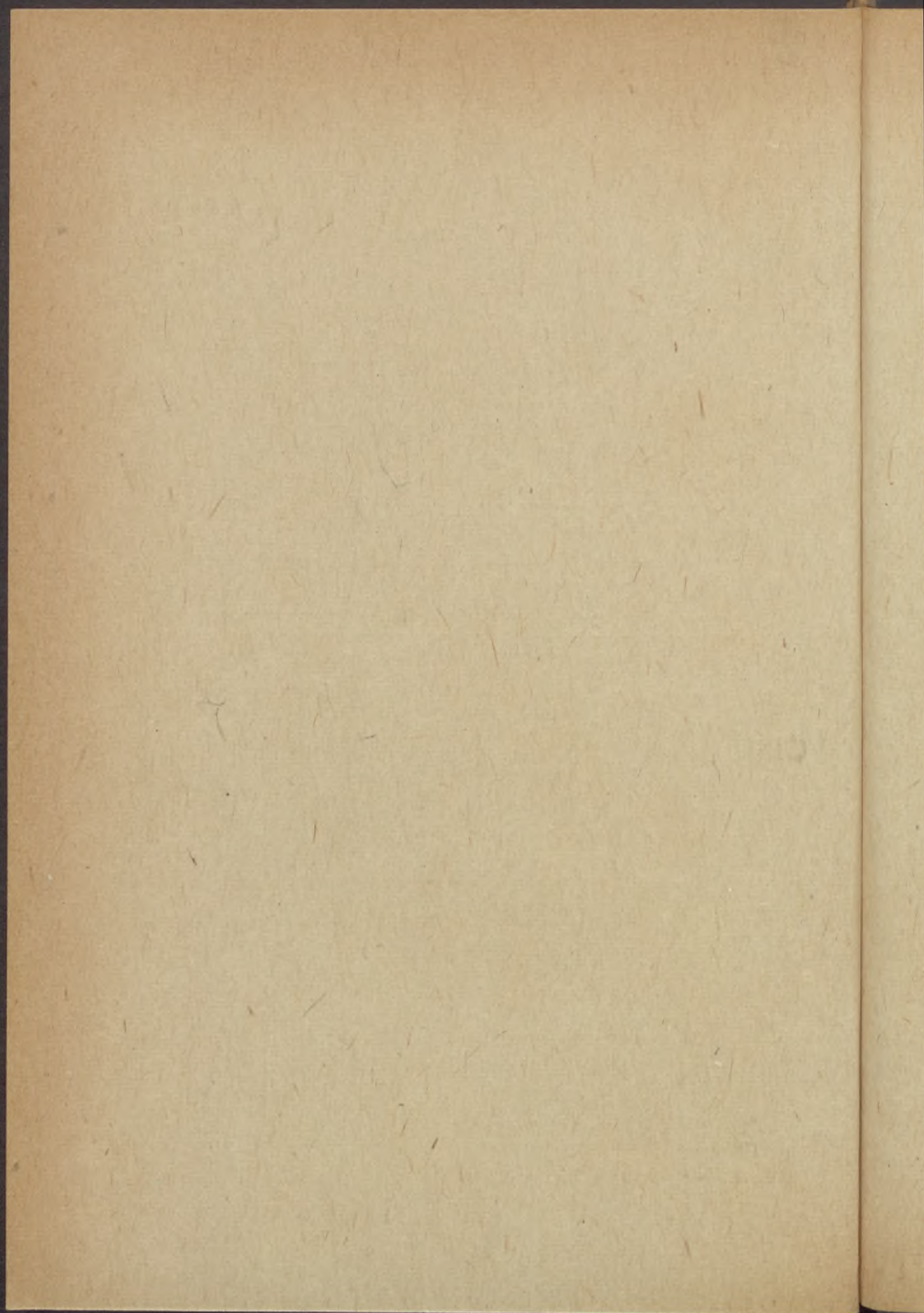
SÍRFELIRAT.

A TENGER HANGJA
FELTÁMADT
ÉS MINDEN VILÁGOS VOLT.
A TENGER EREJE
ELRAGADTA
ÉS MINDEN HOMÁLYBA BORULT ELŐTTE.
DE
EBBEN A KALANDBAN
A KULTÚRA NYERT ALAKOT.

Spanyolország órája

III.

CISNEROS BIBORNOK ÉS AZ INQUISITIO.

I.

A HALOTT KEZE A CSATATÉREN.

A Katolikus Királyok abszolútizmusának műve Spanyolország vallásos és egyházi életében is érvényesült. Ezen a téren a híres Jimenez de Cisneros bíbornok volt végrehajtó szervük. Végrehajtó szervük, de egyben korlátjuk is. A spanyol egység az ő segítségével valósul meg spirituális téren. De részben Róma felsőbb egysége ellen valósul meg (bizonyos fokig az inquisitio tényével) és másrészt maga a Monarchia ellen, meghagyva a papság hatalmát.

Azt lehetne mondani, hogy történetünk hősei az életkor sorrendjében lépnek színre. Izabella egy kislány vonásaival jelent meg. A nagy Kapitány fiatal ember képében jelentkezik; negyvenéves, mikor Itália felé útrakel, de mikor már megszerezte magának a dicsőséget és nagyszerű melléknevet, kell hogy képe egész életére megőrizze még az ifjúi hév és kalandosság jellegzetes vonásait. Columbus már túl van a negyven éven, amikor Palosban hajóra száll. Ifjúságáról semmit sem tudunk; csak jövőmondásunk életetadó játékával tudtunk rá egy pillantást vetni; az anekdóta Columbusa első ízben mint fehérszakállas férfi jelenik meg, aki egy kis gyermeket vezet kézenfogva, ez a gyermek fia... És íme, most egy éltes ember következik: Jimenez de Cisneros bíbornok.

Mikor Cisneros Castilia kormányzásának tisztét magára vállalja, — mikor hozzálát a feladathoz, hogy végleges formában megmintázza a modern Spanyolország arculatát, körvonalait és magatartását —, már hetven éve mult annak, hogy megszületett. Ugyanez alkalommal kapja meg a bíbornoki kalapot is; és a bíbornoki cím annyira összenő nevével, hogy — úgy látszik — a történelem sem tudja tőle elválasztani. Végül — mert túlél mindenkit, mindenkit eltemet, amint Castiliában mondják — Cisnerost másodízben

is kinevezik régensnek, Ferdinánd király halála után. Ez a második kormányzóság csaknem két évig tart; olyan, mintha most látta volna el névaláíráásával az elsőt, amelynek folyamán a bíbornok egészen kényelmesen beírhatta nevét a halhatatlanság albumába.

Cisneros már érett ember volt, amikor, tizenkét évvel első kormányzósága előtt, mód nyílt számára belépni a Királyné cselekvési sugarába, mikor felesküdtött a Királyné szándékainak zászlajára, ami — úgylátszik — egyik epizódja volt valamennyi hősünk életének. És akárcsak a többi, ő sem kerülheti el Ferdinánd halátlanságát és gyanúsításait Izabella halála után. Csakhogy itt a dráma két főszereplője egyenlő fegyverekkel mérkőzik. A játszmának esélyei váltakozók, hol a magasban járnak, hol a mélybe zuhannak. Itt nem arról van szó Ferdinánd számára, hogy háttérbe szorítson egy fáradt embert, hogy egy nagyvilági férfiú hiúságain diadalmaskodjék, mint a Nagy Kapitány esetében, vagy egy álmodozó kiábrándulásai fölött üljön győzelmet, mint Columbus Kristófnál történt és egy szegény áldozatra kényszerítse rá hajthatatlan akaratát, hogy elevenen eltemesse. Nem, az ellenfél ezúttal vele egyivású. Ha Ferdinánd az új Spanyolországot képviseli, Cisneros az örök Castilia képviselője. Ha egyiknek kezében ott van az uralkodói hatalom, a másiknak rendelkezésére áll az Inquisitio. Azonban, ha nem is tényleg, a kegyvesztettség és a romlás révén, de legalább is a szándékok szerint, a féltékenyen eltitkolt szenvedélyek mezején, betelik a törvény: egy olyan embernek a regénye, akinek első lobbanásait a Királyné rokonszenve gyújtotta föl, a Király ellenszenvével folytatott küzdelemben ér véget.

Gonzalo de Cordoba Izabella segítségével indul el katonai pályafutására. Columbus Izabella segítségével kapja meg a hajóra szállásához szükséges királyi segítséget. Ami Cisnerost illeti, őt 1494-ben nevezik ki a Királyné gyóntatójává, két évvel Granada elfoglalása és az új világ fölfedezése után. Ez időtájt a Királyné negyven év körül jár, a Király valamivel fiata-

labbb; a gyóntató valamivel elmúlt hatvan. Nyomatékosan utalunk a koroknak erre a számbavételére... Ez itt igen jelentékeny tényező szerepét tölti be. Mindezt összevéve, amint majd látjuk, mikor a Katolikus Királyok az egyesítés nagy vállalkozását, amelyet magukban elgondoltak, végrehajtották és a jól végzett munkát maguk mögött tudják, csak egy dolog hiányzik diadalukhoz. A középkori széttagoltságot végérvényesen legyőzték mindenben, ami a feudalitást és a nemességet illeti. Ami a katonai dicsőséget, a győzelmeket, a felfedezéseket illeti, még csak a lehetősége is eltűnt annak, hogy versenytársakat lássunk felemelkedni a királyi hatalommal szemben! De ha a nemeség és a feudalitás le vannak győzve, ha nagy caudillók egyéni akciója lehetetlenné vált is, az Egyház nincs legyőzve, sem az egyházi hatalom. Ez, a jelen viszonyok közt Cisnerostól képviselve, továbbra is fennáll. Korlátot emel a Monarchia önkényuralma elé. Saját körében a Középkor egy maradványát alkotja majd a Katolikus Királyok modernizmusa ellenében. Középkori lesz egészen a pártos szellemig, amelyet, mint látni fogjuk, az Inquisitio minőségében ölt magára.

A Cortez, ez a demokratikus elem is képviselhetett volna ilyen reakciós szellemet, szintén lehetett volna ilyen középkori helyesbítése az abszolutizmusnak; de a Cortez nem talált ebben a történelmi órában egy Cisneroshoz fogható egyéniséget, hogy legalább szimbolikusan támogassa ügyét. A Cortez elvesztette pörét, míg az Egyház megnyerte a magáét.

Cisneros valójában a kitartás törvényének engedelmeskedett. A Történelemben kétségkívül új erőtevézők fognak fellépni; de szigorúan beszélve semmi nem semmisül meg abból, ami volt; ami van, az lesz. Az Újkor nem semmisíti meg a középkort: elrejt, eltemeti, de meghagyja fennállását.

Mint egy csatatéren, ahol futtában földelték el a holtakat, megtörténik, hogy egy kezét, egy cipőorrot látunk kiemelkedni a földből, a rosszul eltemetett

Középkornak is nem egy jelét látjuk feltűnni az Újkor mezején. Cisneros ilyen keze a Középkornak, amely mereven kiáll az egységért vívott csata mezején, melyen át Spanyolország a modern Történelembe lép.

II.

EZ CASTILIAI.

Cisneros élete 1436 és 1517 közt folyik le. Torrelagunában született, Toledó tartomány egyik falvában, alighanem patriciusi eredetű családból, amely azonban igen szerény viszonyok közé csúszott le. Anyja előrelátó gyöngédsége azonban lehetővé tette számára, hogy először a grammatikát tanulhassa Alcalá de Henaresban; majd Salamancában a filozófiát, a teológiát és az egyházjogot. Egy tanulmányi ösztöndíj lehetővé tette neki, hogy huszonkét éves korában Rómába menjen.

Cisneros 1436-ban született. Toledói, de faluról való, Torrelaguna fia. Castiliai tehát, ős castiliai. Nem úgy, mint Izabella, aki csaknem ugyanolyan címen úgyszólván portugál. Nem aragoniai, mint Fe dinánd; se nem andalúziai, mint Gonzalo; nem is földközi-tengeri, mint Columbus Kristóf... Castiliai, mondom. Száraz, realista és akaratos. Nincs benne semmi, ami a Királyné undorodó természetéhez hasonlítana, aki anyyira nőies ebben a tekintetben. Semmi nyoma a fényűzésnek ennél a rideg erkölcsű embernél. Semmi nyoma azoknak a kételyeknek és annak az iróniának, amelyeket a tenger mosolygó tanítása sugall. Nem. Egyrészt a kemény ellenmondás szelleme: egy dolog van vagy nincs, másrészt a valóságok csupaszra fosztott tisztasága, amelyet zord szél sodor.

Castiliai, és szegénynek született, — azaz kétszeresen castiliai. Hagyjuk a Nagy Kapitánynak a fényűző fehér sisakforgókat. Cisneros — akármilyen nemesnek született is, amint látszik, már gyermekkorában megismeri a szükségét. Megismeri az éhséget, és

ezt minden kerülgetés nélkül meg is mondja. Éhezik Torrelagunában. Ki van éhezve kenyérre, amint mondom: kenyérre. Valami finom falat? Arra még csak nem is gondol. Kenyér kell neki akármiféle csípős dologgal, amelyre jól esik egy korty vörös bort inni, hogy elbolondítsa gyomrát és elűzze a kielégületlenség érzését.

Cisneros azután tanuló lesz. Nyomorúsággal küzdő, ütött-kopott diák, aki még kiéhezettebb Salamanca utcáin, mint a torrelagunai házban volt. Salamancai diák. Szegény ösztöndíjas, aki a zárdák ingyenes leveleseivel táplálkozik, nyakig merül a rendetlenségbe, a szükségbe, a pikareszk élet minden durvaságába, fortélyába és leleményeibe. Szomorú fürdő a valóság piszkos vizében. Amilyen az élet igazában, a meztelen valóság minden fogyatékoságával és ismertető jelével. Girhes diák, vizenyős leves; sovány étel és latin lecke. „Duelos y quebrantos los sabados”,* akárcsak Don Quiote-nál. Mindez erősíti a castiliaiságot. Azt, amit enyhítene vagy eltüntetne belőle a latin tanulmány, előre helyreállítja a kiegyensúlyozó héber tanulás.

Igy Gonzalo Jimenez utazása Rómába — nem hívják még Franciscónak, nem is hívják még egészen Cisnerosnak — egyáltalán nem gyógyítja meg élettani berendezkedését. A tudás gyarapszik, a vérmérséklet nem változik. Mint Goya Itáliában, úgy Gonzalo Jimenez Rómában sajátítja el a hagyományos európai érzés utánzásának bizonyos módját; de ez az utánzás szofizmává lesz nála, ügyesség egy politika szolgálatában és nem magának az életnek bensőséges birtokbavétele. Azután megy Rómába, hogy Salamancában a baccalaureátust megszerezte és hat évig marad ott, huszonkilenc éves koráig. Folytatja ott tanulmányait, de főképpen az Egyházi Törvényszékek mellett tölt be hivatalnoki és ügyvédi állást. Kitaláljuk, inkább érvényesíti ezekben a tisztekben a castiliei szellemet, semmint

* A heti ételsor szombaton.

saját szellemét tenné rómaivá. Az, ami fontos számára, nem annyira a tudás, mint inkább a tekintély; az a tekintély, amely akar és szabályozza (mindenesetre engedményt kell tenni a kor irányának) mások tudását és művelését. Hivatása az marad, amit a falusi élet sivársága torrelagunai gyermekkorában sugallt: a tekintély, a parancsolás, akaratának gyakorlása a világban.

Személyesen ismertem egy másik spanyol bíbornokot. Rómában székelt. Tevékenysége már meglehetősen magas korban a Curia egyik nagy szolgálatának élére állította és a Vatikán Palotájában lakott; ebből a lakásból már harminc éve nem mozdult ki, amikor alkalmam volt ott meglátogatni. Miután atyai szeretetreméltósággal fogadta honfitársát, megkérdezte tőle, honnan jött, és mit csinál aznap reggel. És mikor honfitársa azt válaszolta neki, hogy éppen a Vatikáni Múzeumot jött megtekinteni: — Hát csakugyan van itt Múzeum? — vágott közbe a bíbornok. — Nos, látja, Uram, harminc éve élek már itt a házban, és még soha nem tettem be a lábam ebbe a híres Múzeumba. — Elképzelem, hogy így élt Rómában, 1459 és 1465 közt, így felvértezve, hasonlóképen hozzáférhetetlenül a kultúra intézményeinek — pedig Isten a megmondhatója, milyen gazdag volt ezekben Róma — Gonzalo Jimenez.

De jól értsenek meg bennünket. Nem mondjuk azt, hogy a fiatal castiliai nem érdeklődött a kultúra iránt. Szeretete megnyilvánulásainak egész sorát áldozta neki, amelyeknek különböző tényei közt szerepel például a Poliglott Biblia ügyének előmozdítása és rendezése, tűzrehányatva közben a granadai zsidók könyveit... Mindazt, ami a kultúrában technika, készülék, gépezet, tiszteletben tartja és szolgálni fogja. De mindazzal szemben, ami a kultúrában gyönyörűség, türelmes társulékonyosság, könnyedség, játék, fényűzés, zamatos nyugalanság és a bűn principiuma, mind azzal szemben védekező állásponton van, felvértezett.

Mindezzel szemben undort érez a salamancai rossz

táplálkozással elrontott gyomor unalmas ásítása. Mindezzel szemben ott a torrelagunai sivár por és égető nap emléke.

III.

„KARRIERT CSINÁLNI.”

Cisneros pályafutásának kezdetei Spanyolországban nehezen indultak. Először káplánságot kapott Teruelben; majd a siguenzai egyházmegyében fővikárius és de Cíuentes gróf jószágkormányzója volt egyidejűleg. Azután otthagyta ezt a kettős tisztelet, hogy ferencrendi szerzetes legyen. 1489-től 1492-ig teljes elvonultságban élt. Végül kinevezték a Királyné gyóntatójának.

Azzal az eltökélt szándékkal ment Rómába, hogy „karriert fog csinálni”. A „karrier” a tanulmányok után, ez minden spanyol diák programja, türelmetlenül várt programja. Előbb a tanulmányok, azután a karrier. Ma mindez gyorsabban megy: tanulmányok és karrier karöltve haladnak. Az idők nehezek.

De akármilyenek voltak akkor, tény az, hogy az ifjú Gonzalo Jimenez alig jut előbbre Rómában igyekezete és szorgalma ellenére, amit a rábízott szerény hivatali alkalmaztatásokban tanúsított. Nem csinált karriert, pedig már közel járt a harminchoz. Ekkor a család, amely a hagyományoktól megszentelt szóolás szerint „elég áldozatot hozott”, visszahívta. Apja éppen akkor halt meg és övéinek gondja mind az ő nyakába szakadt.

Ügyei Spanyolországban sem alakultak jobban, mint Itáliában. A szegény Gonzalo nem talált alkalmaztatást, csak négy év múltán. Mindazonáltal, akár milyen gyors volt is elutazása Rómából, ügyessége az intrikában akkor, amikor már kezdi magát Cisnerosnak nevezni, kimesterkedett egy bullát a maga érdekében, ez ugyan nem juttatott neki semmit, de ígéret volt a jövőre. Egyike volt ez az úgynevezett *expectatív* (még meg nem üresedett javadalomra kinevező) bul-

láknek, amelynek erejénél fogva valaki jogot, előnyt szerzett egy esetleg beálló üresedés betöltésénél.

De még így sem ment a dolog sem küzdelem, sem „oppozíciók” nélkül. Ez a spanyol diákok sorsa, hogy „karrierjük” indulásánál mindig felütik fejüket az „oppositiones”. A kérdés körül az a vita merült fel, vajjon bizonyos fajta egyházi javadalmak betöltésének jogát a Pápának kell-e tulajdonítani vagy az egyházmegye püspökének. Nos a várt üresedés a toledói egyházmegyében következett be, ahol a félelmes Carillo székelt. De ha az érsek nem volt nagyon simulékony, a jelölt még kevésbé volt az. Mihelyt a hely megüresedett, nyomban jelentkezett betöltésére pápai bullájának erejénél fogva. Az érsek nem így értelmezte a dolgot, és ebből nagy vita támadt. Mindegyik a maga igazát hangoztatta, az egyik helyi hatalmára támaszkodva, a másik megmozgatva eget és földet. A dolog annyira kiélesedett, hogy mikor az érvek kimerültek, az erőszak útjára léptek. Az érsek, aki itt előnyben volt, rátette kezét Cisnerosra és bezáratta egy erősségbe, amely a lázadó egyházi személyek börtönéül szolgált. Cisneros tíz évig emésztette itt magát. Tíz elveszett év volt ez, és már a negyven évhez közeledett és még mindig nem talált módot sem arra, hogy családját valamiből eltartsa, sem arra, hogy magának más hivatást találjon, mint jelöltséget egy másodrendű alkalmaztatásra, amelyet, mint látható, nagyon nehezen lehetett elérni.

Alig jutott még ennek az állásnak a birtokába, ahogy a börtönből kikerült, első gondja, amint ez könnyen hihető, az volt, hogy otthagyja ezt az egyházmegyét, amelyre ellenfelének joghatósága kiterjedt. Cisnerosnak módjában állt változtatni helyzetén, és állásáért cserébe Siguenzában kapott egy káplánságot. Itt szerencsétlenségére nem akadt semmi tenni-valója. Ezt a kényszerű tétlenséget — amely hét évig tartott — legalább tanulmányai javára fordította Cisneros és arra, hogy felerősítse magát jövőendő tevé-

kenységére való tekintettel nyelvészeti előkészületeiben.

A tanulmányokban kifejtett buzgalmát jószemmel nézte Siguenza püspöke, aki joggal hihette, hogy káplánja lemondott végre a cselszövő nyugtalanságról. És minden „karrier” közös törvényét követve, mennél inkább mutatott Cisneros olyan szándékot, hogy nem akar megválni könyveitől, az érsek annál jobban igyekezett őt bevonni a tevékeny életbe. Egymásután ki-nevezte őt fővikáriussá, majd de Cifuentes gróf uradalmainak jószágkormányzójává. Ekkor bukkan fel Cisnerosban a szerzetesi hivatás. A noviciátus könnyen ment olyan embernek, aki annyira fel volt készülve minden zordonságra sorsának szigorúsága révén. Könnyen ment neki szigorúan megtartani a böjtöt, a kemény földön hálni egy darab fával vánkoslul feje alatt, szöges övet hordani, ostromozni magát, sőt még — kihangsúlyozásul a minden személyes vágyról való lemondásnak — nevét is megváltoztatni. Gonzalónak hívták, ezentúl Francisco lesz a neve.

Alighogy a fogadalmat letette, mingyárt azt is kérte, hogy elhagyhassa a toledói rendházat egy erdei monostor, Nuestra Señora de Castanar monostorának magányáért. Neve körül az egyházi világban annyira jellegzetes sugdolózás kerekedett, az a sugdolózás, amely minden nagy tisztességre való emelkedés előjátéka, amelynek éppen olyan nehéz az eredetét pontosan megállapítani, mint befolyását, amelynek viszont szinte lehetetlen ellenállni. 1492-ben, Granada elfoglalásának évében Castilia minden jól tájékozott embere tudta, hogy Cisneros a „holnap embere”. Nagyon valószínű, hogy elvonultsága háttéréből is diszkréten felhasználta tevékenysége legfinomabb eszközeit és mindent megmozgatott, hasznót húzzon a körülményekből. A türelmetlen római és toledói kilincselő taktikát változtatott és döbbenetes ügyességre tett szert a legbonyolultabb módszerekben; egészen határozottan tudta már, hogy a siker összes módszerei közt ezen a világon, nincsen

fogható, a hatás biztosságát tekintve, ahhoz, amelyet ez a szólás fejez ki: *közönyt köszönnel*.*

Elmondhatjuk, hogy Cisneros azért hagyta el gesztenyefaerdejét, hogy a Királyné gyóntatójának előkelő polcát foglalja el. Mikor Hernando de Talavera, akit Granada érsekévé neveztek ki, üresen hagyta ezt az állást, Cisneros egyik pártfogója, Mendoza bíbornok az ő jelölését ajánlotta; kijelentette, kár volna hagyni, hogy ilyen jellem és ilyen tehetség klastromi elvonultságában eméssze fel magát és ezt a meleg ékes-szólásnak olyan kifejezéseivel tette, hogy a Királyné vágyat érzett a jelöltet megismerni. Ez teljes biztonságérzettel jelent meg a találkozáson. Akárcsak Talavera bíbornok, ő sem volt az az ember, aki lekezelgetni vagy megfélemlíteni hagyta volna magát a királyi személyiségtől. A Királynéval folytatott megbeszélése egyenesbe zökkentette sorsát.

Ez az eset a bölcs lassúsággal cselekvő Cisnerost mutatja be nekünk. Távol attól, hogy a legkisebb igyekezetet tanusítaná az állás elfogadása körül, inkább nehézségeket, ellenvetéseket támaszt; azután engedi magát meghajlítani, de azzal a feltétellel, ha megengedik neki, hogy Rendje szabályai szerint éljen és ne kelljen magányát elhagynia: mindig eljön az Udvarba, valahányszor jelenléte ott nélkülözhetetlen lesz.

Tényleg nem is kezdte el igazában tisztének gyakorlását csak két évvel később, 1494-ben. Ekkor jelentkezett az Udvarnál és ekkor történt, hogy mindenki színről-színre láthatta. Már külső megjelenésével mély benyomást keltett. Igen magas termetű volt, külseje igen komoly, barna arca egészen sápadt. Arcbőre hamuszínű volt és két égő szeme úgy csillogott mint az izzó szén. Halántékán már őszülő hajába feje tetején tonzúra volt nyírva. Nem szólt senkihez, vagy úgyszólván alig. Mintha a puszták egyik anachorétájára ismertek volna benne. Híre terjedt, hogy szent.

* El desden con el desden, Moreto egyik vígjátékának címe.

IV.

A KIRÁLYNÉ GYÓNTATÓJA, FERENCRENDI
TARTOMÁNYFŐNÖK, TOLEDÓI ÉRSEK.

Cisneros lángoló jámborságával csak hamar megnyerte a Királynét személyének, erényének és tehetségének. Lehetővé tenni számára, hogy véghezvigye a rendi élet — ebben a korban a fejelemzettlenség igazi fókusa — reformjának kísérletét, a Királyné először ráruháztatta gyóntatójára a Ferences-rend fővizsgálójának tisztét, majd Spanyolország valamennyi rendi közösségének főreformátorává és végül az egész ország egyházi hierarchiájának fejévé, Toledo érsekévé nevezte ki.

Évek következtek évek után... Cisneros most hatvan éves. Megszámlált léptekkel kapaszkodott fel a ranglétrán. Kezdetnek kis állás; ez az, amit a modern politikai Spanyolország alvilági nyelvjárásában *enchufének** hívnak; innen „szerény állásba”, és a szerény állásból a „jó helyre”. A jó helyről a tekintélyes helyre. A tekintélyesről a befolyásosba. S a befolyásosból a hatalmiba. És még mindig hátra volt két lépés, amelyet meg kellett tennie: a hatalmi állásból a legelső helyre s a legelső helyről a monopolizáltra.

A befolyásosból a hatalmiba: ez az elhatározó lépés. A Királyné természetesen még segíti Cisnerost, hogy megtehesse. A hatályban levő rendelkezési jogok csaknem teljes hatáskört biztosítottak a Királynénak, hogy kijelölje a ferencrendi tartományfőnököket Castiliában: ennek a Rendnek kolostorai legnagyobbbrészt királyi patronátus alá tartoznak. Cisneros tehát felemelkedik erre a polcra és csaknem ugyanez időtájt a toledói érsekség magas méltóságába, Spanyolország primási székébe.

Lassan siess! Ime, szerény torrelagunai diákunk

* Apró hivatali állások halmozása.

most az egész spanyol Egyház feje. A hely annyira irigyelt volt, hogy Ferdinánd király tulajdon fia, apjától támogatva, ott szerepelt a jelöltek közt. A Királyné nem engedett férjének. Mivel a toledói érsekséget hagyományos szokás szerint valamelyik előkelő család örökösének juttatták, Cisnerosra először nem gondoltak. De a Királyné tanácsában egymásután több olyan személyt hozott javaslatba, akiről tudta, hogy egy vagy más okból elutasítják. Mikor minden más lehetőség kimerült, természetesen kezdtek Cisnerost szóba hozni. Eltekintettek homályos eredetének alkalmatlanságától, figyelemmel személyének kitűnőségére. Ami őt magát illette, nem tudott semmit, nem akart semmit tudni a cselszövény végső fejleményeiről. Mikor kinevezését a Királyné tulajdon kezéből megkapta, elváltozott a színe, talárját földre ejtette, gyorsan távozott a Palotából, elmenekült a városból azzal a föltett szándékkal, hogy elrejtőzik Madrid valamelyik kolostorában. Három mérföldnyire érték utól és erőszakkal hurcolták vissza az Udvarba.

Mint fogoly, vagy mint féligmeddig az, még hat hónapot hagyott eltelni, mielőtt hivatalba lépett volna. De mikor aztán belépett, akkor jól megfogta a dolog végét. Ráismertek kemény kezére. Mindenki számára érezhetővé tette függetlenségét, amelyet vonakodásával szerzett meg és tekintélyének egyetemes erejét. Mindenki számára: a Királyné számára, aki kinevezte; Mendoza bíbornok számára, aki előmenetelét eddig pártfogolta.

Mendoza bíbornoknak fivére volt, akit szeretett volna Cazorla tartományi kormányzójává kineveztetni, amely állást a toledói érseknek kellett betölteni. Izabella királyné maga is ajánlólevelet írt Cisnerosnak, ez az örök ajánlólevél valóságos üttöere a spanyol társadalmi életnek. A gyóntató nyomban kijelentette, hogy egyáltalán nem veszi tekintetbe az effajta közbenjárásokat, Uralkodói, ha nekik úgy tetszik, visszaküldhetik őt a kolostorba, de semmiféle személyi te-

kintet nem jöhet számításba előtte, ha egyházi állás betöltéséről van szó.

A bíbornoknak nagy keserűséget szerzett ez; elképzelhető, milyen nagy volt a jelölt csalódása. De megtörtént, hogy Cisneros és Mendoza fivére bizonyos idő múlva találkoztak egy előszobában; az érsek észrevéve, hogy a másik ki akar térni előle és elkerülte, hogy üdvözlőnie kelljen őt, maga üdvözölte mint Cazorla kormányzóját. Majd látva mély meglepetését, azt mondta neki, tekintse magát kinevezettnek, mert most saját tekintélyének erejénél fogva saját ítéletével választotta őt ki, függetlenül minden idegen ajánlástól.

Igy avatta fel egy szélsőséges energia és kérlelhetetlen szigor politikáját. Igen szigorú lévén önmagával szemben is, a születő diktátornak könnyű helyzete volt, hogy követelőnek mutassa magát másokkal szemben. Mindenkiel szemben, akár a legmagasabb, akár a legalacsonyabb fokán állt a ranglétrának.

Ezt az igényt, amely olyan jellegzetes vonás volt nála, kiterjesztette a közéletre a magánéletre is. Kezd már kirajzolódni nála a reformátor erkölcsi sziluettje; Cisneros már, ha nem is Melanchtonhoz, de Savonarolához hasonló árnyat vet kora háttérének vásznára. Mint a népből, a falusi élet köréből származó igazi castiliai azt akarja és úgy rendezi, hogy minden, ami kiváló, kiválóságában hordja a komolyságot, a szigorú szárazságot, a személyes önfeláldozást. A castiliai nép a feltalálója ennek a rettenetes mondásnak: — *Hay que fastidiarse, hay que fastidiarse, Senores...** Hogy betöltsem hivatásom kötelességeit, kész vagyok szenvedni; de ha én magam szenvedek, elvárom az egész világtól, hogy szenvedjen. Már kormányzása első ténykedéseiben mint rendjének tartományfőnöke, mint toledói érsek és Spanyolország primása megjátssza Cisneros az Inquisitio főszereplőjét. Modern Inquisitio ez és nem középkori; spanyol és nem római; nemzeti és nem ka-

* Sanyarognunk kell, sanyarognunk kell, urak.

tolikus. Mert meg kell állapítanunk, hogy az Inquisitio Spanyolországban nem vallási intézmény, hanem politikai intézmény, és még inkább nevelő, mint politikai és politikainál is inkább rendőri. Spanyol módszer a Reform megvalósítására: pápábnak mutatni magát a Pápánál.

Cisneros magánélete a kérlelhetetlen szigor jegyében áll. Vállalva minden pompát, melynek toledói érseki állásánál fogva környeznie kell, magánéletében nemcsak az egyszerűséghez marad hű, hanem a legkeményebb fegyelemhez és a cenobita szegénységéhez is. Érseki asztalánál, amely a legválogatottabb fogásokkal van megrakva, Cisneros fakanállal eszi zöldség-levesét. Selyemből készült, prémmel díszített öltözete durva franciskánus kámzsáját takarja, amelyet soha nem vet le, még ha alszik sem. Ágya valami mesterfogással, amely csaknem mérnöki tudásra vall, úgy van megszerkesztve, hogy látszatra pompázatos és puha kényelmű, de a lágy vánkások alatt ott van elrejtve a kemény deszka és a vékony szalmazsák, amely gazdájának nyugvóhelyül szolgál.

Ami Cisneros testi megjelenését illeti, hasonlóképp pontosan le van rögzítve mostantól; alakja maró savakkal van megrajzolva, helyesebben beedzve. Cisneros alakja: az inquisitor tipikus alakja — sokkal inkább az, mint magáé Torquemádáé. Nagyon lesóványodott. Teste, amely igen magasra nyúlt, azt a külsőt nyeri ezzel a feltűnő soványsággal, amelyet az egész világ „donquijotei” néven ismer s amelyben van valami átetsző és árnyszerű. Kissé meggömbült. Nincs már haj a homlokán, sem a koponyáján: csak a füle mellett maradt egy szürke göngyöleg. Valamikor olajbarna arcszíne úgy megsápadt, hogy csaknem elefántcsont tónusa van, a parázsló szemekre és az arccsontok változó és fukar pírjára hagyva a gondot, hogy az égő viaszgyertyákat jelképezzék és elárulják a tuberkulózisnak azt a válfaját — az aggkori tuberkulózis ez —, amely megengedi a testnek, hogy önmagát emésztve, évek hosszú során át éljen. Orra, mely min-

dig nagy és erős volt, horgassá vált; a fogak kihullása kihangsúlyozta az alsó állkapocs csontozatát. De a felső állkapocs megőrizte széles és kiugró szemfogait. Keze igen hosszú, szinte kísértet keze; de durvává teszik a hatalmasan kidudorodó kék erek és bütykök, az alantas eredet bélyegei. Ha ennek a kéznek mutatóujja egy tárgy felé bök, mingyárt át is fúrja.

V.

„LOGOS” „PÁN” ELLEN.

Ebből az erős hadállásból fog hozzá Cisneros, hogy megvalósítsa reformját a spanyol egyházi életben. A történetírók általában nem adják hű magyarázatát ennek az epizódnak. Kényelmesen megbújva az eiféle közhelyek mögött, mint „a papság romlottsága” vagy a „rendi fegyelem meglazulása”, nem látják itt az összeütközést két korszak között, a kultúra kétféle értelmezése közt. Mégsem lehet elhanyagolni a tényt, hogy Róma megpróbálta oltalmába venni Cisneros áldozatait. Ez, zseniálisan, rettenetes esz-közt használt — Róma ellen —, az Inquisitiót.

Elképzelhető a rengeteg barát és barátocska komikus rémülete, mikor megtudták, milyen hatalmat sikerült felhalmoznia Cisnerosnak és milyen eszközökkel készül hatalmát gyakorolni. A papság és különösen a szerzetesrendek erkölcséről az akkori Castiliában jobb nem beszélni. Castiliában és az egész világon. Ez az az óra, amikor mint szükséges tiltakozás mered fel Róma romlottsága ellen a lutheri Reformáció. És a többi reformáció. Minden országnak megvan a magáé. Minden ország a maga színezetét adja a magáénak. Spanyolországé Cisnerosban fejeződik ki, Szent Ignác megjelenése előtt.

Az egyházi erkölcsök romlottsága, természetesen, egészen más szint ölt Castiliában mint Rómában. Minden sokkal népibb itt, minden „teketória nélkül” való.

Nemcsak a nép, hanem a törvény is, egészen egyértelműen beszélt a papok ágyasairól, fiaik és leányaik örökösödési jogáról. Ez a népi jelleg, másrészt, sokkal logikusabbnak látszik előttünk, alkalmazkodóbbnak a kor hiteles szelleméhez, a Középkornak ahhoz az alkonyához, amellyel szemben a Renaissance mint reakció jelentkezik. A maga igazi, etimologikus értelmében véve a „pogány” szót, amely a falu, az erdei természetesség eszméit idézi, nem lehet tagadni, hogy azok az egyházi emberek, akik azt a nagy falusit, azt a vadembert, a természetnek azt a fiát, azt a quattrocento Rousseaut, aki IV. Enrique castiliai király volt, körülvették, pogányabbak voltak, mint azok, akik kortársaiknak a római pápának udvarát alkották... Pogányabbak, és következképpen, bizonyos értelemben, *törvényesebben ferences szelleműek*. Mert a ferences szellem egy a természettel egyetértő magatartásban nyilatkozik meg, és a Logos itt Pán istennek enged helyet. Rousseauval és Szent Ferencsel tartott rokonsága révén lesz IV. Enrique a barokk civilizáció példája. Akárcsak a Sienai Iskola, ellentétben a Florenci festészettel; mint a *Meistersingerek* szemben a Minnesingerek intellektuelizmusával; vagy mint Portugália manueli stílusa szembeállítva Rimini Albertinus stílusának mértani tisztaságával.

A Ferences szellem már egy neme a romantikának és nem lehet tagadni, hogy a franciskánus szellem eltévelyedéseivel és romlásával szemben folytatott szigorú politikája révén, az egységre törekvő Cisneros, a zord és inquisítiós Cisneros, nem volt bizonyos mértékben *hűtelen* rendjének szelleméhez, amelynek öntudatlanul is sokkal hitelesebben engedelmeskedtek, akármilyen mértékű volt is személyes züllésük, és bármilyen nagyok voltak is visszaéléseik, a lazaerkölcsű kis barátok, akik, mint az érseki üldözés áldozatai, végül ahhoz a szélsőséghez jutottak el, hogy száműzték magukat Spanyolországból és a mórok országaiba menekültek, hogy szabaduljanak a vaskéztől, amely a leggonoszabb büntetések fenyegetésével nyúlt feléjük.

Kétségbevonhatatlan párhuzam van Cisnerosnak hitestvérei ellen folytatott küzdelme és a között, amelyet Izabella IV. Enrique elportugálosodott udvarának Főurai ellen folytatott. A Raisonnak, „az egységhez vezető erőnek” oltáira szintén kellene gyöngé báranyak áldozatul.

Ennek a cisnerosi reformnak értelme és körülményei nem eléggé ismertek és nem is mindig magyarázták őket megfelelően. De ha egy részlet hirtelen kivétéséből feltud csillanni a fény, jegyezzük fel mingyárt a következőt: Az üldözések és a kivégzések, amelyekhez a spanyol Inquisíció megteremtője később a zsidók és a mórioszokk ellen folyamodott, soha *nem érték el azt a szigort*, nem hívtak ki annyi ellenállást, nem követeltek tökéletes végrehajtásukhoz annyi erélyt, mint ez az első küzdelem az ellen, amit egybevéve a korszak papi romlottságának nevezünk, s amely küzdelem során Cisneros először tesz tanúságot diktátori alakjának zord méltóságáról.

Az imént szoltunk a testvéerekről, akiknek, szigorú korbácsától hajszolva, Afrikába, a barbárok közé, kellett átmenniök. Mások Itáliába és a kereszténység különböző országaiba menekültek. A női kolostorokat hasonlóképen alávetették a fegyelmezésnek; de ezen a ponton Cisneros jobbnak látta átruházni hatalmát, és Izabella Királyné személyes tevékenységére bízni a dolgot, így a Királyné úgyszólván hadnagya és zászlóvivője lett. A Királyné több szelídséggel járt el, de alkalmazkodott ugyanazokhoz a politikai célokhoz... Ami itt világosan megnyilatkozik, az alapjában véve két civilizációnak, a kultúra két értelmezésének, két korszaknak a küzdelme.

A dolgok ezen a téren odáig jutnak, hogy Róma szükségesnek látja a közbelépést. Végül, akármilyen diktátori volt is hatalma, Cisneros a hierarchia szempontjából csak Helytartó volt. Rómában magasabb tekintélyek székeltek, kezdve a Pápán, aki végül elszánta magát, hogy kellőképpen tájékozottnak tartsa magát, talán éppen az Itáliába emigrált szerzetesek unszolására.

A Ferencesek rendi generálisa egy szép napon megérkezett Spanyolországba azzal a föltett szándékkal, hogy vagy elérí Cisnerosnál rendelkezései visszavonását, vagy abban az esetben, ha visszautasításban lesz része, leteríti őt, többé-kevésbé ügyes eszközökkel aláásva befolyását és hitelét. A rendi generális becsvágyó hipokritának tartotta Cisnerost és elhatározta, úgy fog cselekedni, hogy az, amit ő lélektani igazságnak tart, világossá váljék mindenkinek eddig elvakult szemében. De Cisneros és szövetségese, a Királyné, tüstént észreveszik az újonnan jött szándékait. A generális biztosra veszi, hogy egyenlőtlen küzdelem indul meg az olasz ármányosság és értelmi felsőbbség s egy alantas eredetű ember barbarizmusa között, akinek nyers magaviselete máris riadalmat okozott és hamarosan kibotránnyá lesz... Ez a magas dignitárius nem tudja, hogy a nyersség gyakran körmönfont rosszindulatot rejtethet. Ellenfelei gyorsan úgy intézték, hogy kénytelen volt elárulni kártyáinak összes színeit. Annyira és olyan tökéletesen, hogy a rendi generális hamarosan teljesen megzavarodva tért vissza Rómába, illendőségből nem mondanám, hogy farkát behúzza, hanem derékszínődját lába közé kapva.

Róma megpróbált még más eszközt is. Látna, hogy lehetetlen átlépnie Cisneroson és beletörődve, hogy alkut kell vele kezdeni, arra gondolt, hogy rábízza a Spanyol Egyháznak azt a reformját, amelyet szükségesnek mondtak, de olyan megbízást adva neki — a világi papságot illető személyes megbízatást —, amelyben, az alatt a szín alatt, hogy együtt működnek vele, lassan-lassan kijátszák őt. Ez a második kísérlet éppen úgy csődöt mondott mint az első. Cisneros diadalmaskodott. Mikor a csatát megnyerte, olyan kiterjedt hatalomhoz jutott, hogy győzelme eredményeinek jövőendő biztosítására is gondolhatott.

Ez a jövőendő biztosítás nem lehetett más, mint új formát adni az Inquisitio intézményének.

VI.

AZ INQUISITIO, A KATOLIKUS KIRÁLYOK
ESZKOZE.

Az Inquisitio spanyol formájában a Reform eszméjét jelenti, ugyanazt, amit Savonarola Itáliában, a Port Royal pedig Franciaországban. Ez intézmény igazán vallási lényegének nem lehet visszaéléseit tulajdonítani. És ennek a Törvénytöréseknek a Bibliával szemben elfoglalt végső magatartásáért a felelősséget nem lehetne Cisnerosnak, felvirágoztatójának tulajdonítani, ellenkezőleg övé a felelősség a bibliai tudományoknak azért a nagy központjáért, mely az Alcala de Henares-i Egyetem volt. Cisnerosé az érdem, hogy elgondolta és véghez vitette azt a roppant munkát, amelyet a poliglott Biblia, az úgynevezett Complutense képvisel.

A Szent Officium, mint tudjuk, már megvolt. Ez nem spanyol alkotás, hanem római. A középkor derekán jelentkezett először, Spanyolországban, az aragóniai Korona államaiban. Lényegében teljesen vallási jellege volt.

Ezt az intézményt, amely sohasem volt nagyon virágzó, és amely ekkor már bomlásnak indult, a Katolikus Királyok az Újkor elején fölemelték és új életet lehelltek bele. De nemzetivé és egyben világivá is tették. Az eljárásnak az a kettőssége, amely tiszta kezet hagyott annak, aki a vádlottat a hóhérnak kiszolgáltatta (Jeanne d'Arc híres póre bizonyosság erre) eltűnik Castiliában, ahol az Inquisitio politikai jellegét nyomban aláhúzzák és kihangsúlyozzák. Nemcsak, hogy elspanyolosodik, hanem meghitten Róma ellen, Róma tekintélye ellen, a Pápa ellen irányul az éle. Alapjában, az így helyreállított Inquisitio az első kísérlet, az első kezdetleges forma a „regalizmusra”. *Spanyolország

* Regalizmus az a gyakorlat, hogy a javadalmat, míg az egyházi méltóság, melyhez tartozik, üresedésben van, a Király birtokolja.

vezeti be azt a valláspolitikát, amely azután egész Európában kifejlődik, az abszolút monarchia alatt, és amely a XVIII. század tipikus Bourbon politikája lesz. És a Spanyol Inquisitio mégis több egyszerű regalizmusnál. Ez a Reform, spanyol köntösben. Kissé magasabb távlatból szemlélve kétféle reformáció van: az egyik német, a másik spanyol. A spanyol reformációt a XVII. században Jézus Társaságnak hívják majd; a XV. században Szent Officium a neve.

Az Inquisitio Tanács volt, egy kerékkel több a közigazgatásnak abban az óriási és bonyolult gépezetében, amelyet a Katolikus Királyok újító és egységesítő szelleme hozott létre. Csak a Főinquisitor és a hat tanácsos volt egyházi ember; a többi, az ügyész, a királyi Kamara titkára, a Tanács titkára, a nagy alguazil, az igazgató, a két feljelentő, a négy börtönőr és a kérelmező csaknem mindig világi személy volt. A Korona fedezte a szervezet költségeit és az elkobzott javak esetleges jövedelme a Koronát illette. Másrészt ez a Törvényszék beletartozott az Állam igazságszolgáltatási rendszerébe és tökéletesen különálló volt az egyházi törvényszékektől.

Amilyen mértékben fejlődik ez az intézmény, úgy nőtt tanácsosainak, biztosainak, ügynökeinek, alaguaziljainak tömege. De legfigyelemreméltóbb az Inquisitio rendkívüli és önkéntes miliciája volt, az úgynevezett „familiars”. Azoknak, akiket így neveztek, nem volt pontosan meghatározott tevékenységi körük és nem kaptak semmiféle fizetést. Beérték kisebb kedvezményekkel és különböző kiváltságokkal, nevezetesen azzal (ami nem volt csekély), hogy védve voltak a gyanútól, a feljelentéstől és üldözéstől, amely az inquisitoriális ellenőrzéstől indulhatott ki. Ezt a kivezető utat, amint nagyon könnyen elképzelhető, számtalan esetben felhasználhatták éppen azok, akiknek alapos okuk volt a nyugtalanságra. Így az Inquisitio familíarisai közt ott szerepelnek nemcsak írók és könyvkereskedők (a maguk módján a villámhárító feltalálói), hanem olyan egyének is, akikről a történetírók nem

minden ok nélkül gondolják (amint már kortársaik is gondolták és sejtették), hogy zsidó eredetűek vagy legalább is félzsidók voltak.

Az inquisitiós hatalom beavatkozása a spanyol életbe illetékességének kiterjesztésével nemsokára olyan körbe is belenyúlt, amely Rómában a Szent Officium egy külön kongregációjának jogköréhez tartozott, nevezetesen az Index kongregációjának, amely azzal volt megbízva, hogy őrkdjék a tan tisztasága fölött a nyomtatott művekben. Spanyolországban az Inquisitio Törvényszéke gyakorolta az Index működéskörét; gondoskodni a könyvek megtisztításáról és megelőző eszközként, rákényszeríteni a kinyomatási engedélyt és rávezetni ezt az irodalmi szövegekre. A megbélyegzett könyvek „tisztogató Indexe” először Spanyolországban jelent meg. A szövegek és kiadások megvizsgálásának feladata csakhamar összeroppantó súlyúvá lesz az általános kultúra haladása és a könyvnyomtatás fejlődése következtében. Az Inquisitio hadseregét tehát új hadtesttel kellett megerősíteni, amely gyakran önkéntesekből s többé-kevésbé illetékesekből állott. A legsúlyosabb tévedések, a legvakmerőbb tételek húzhattak alkalmat hasznra a cenzorok tudatlanságából vagy figyelmetlenségéből, akikkel viszont megtörtént, hogy a legjelentéktelenebb apróságokon fennakadtak, így juttatva érvényre az inquisitiós Index bizalmatlanságának vagy szőrszálhasogató kicsinyességének hírét. Nemcsak a protestánsok, hanem sokszor igen buzgó hitű katolikusok is fájlalták azt a tagadhatatlan ellen-szenvet, amellyel az Inquisitio a Biblia-kiadásokat és fordításokat szemlélte.

De ebben a tekintetben semmi felelősség nem hárul Cisnerosra. Ellenkezőleg a Biblia iránt érzett lelkesedésének buzgalma olyan nagy volt, hogy energiájának jó részét arra fordította, hogy kiadassa az Alcalai Egyetemen azt a híres „Poliglott Bibliát”, amely életének egyik legdédélgetettebb álma és főtörekvése volt. Az Alcalai Egyetemet úgyszólván az ő gyermekének lehet tekinteni. A XVI. század elején, három évvel az

érseki székbe történt emelése után, letette Cisneros ennek az Egyetemnek alapkövét. Két évvel később megkezdődtek a Poliglott Biblia kiadásának előmunkálatai. Huszonkét tanári széket alapítottak azok részére, akiknek ezt a munkát végrehajtaniok kellett. A Biblia kiadása tartalmazta a héber szöveget kívül, a Septuaginta* verzió görög szövegét, Onkelos chaldeus Targumát,** a latin sorközi változatokat és a Vulgátát. Ennek a műnek elkészítése tíz évig tartott. Nyomása nem kevesebb mint öt évig tartott. Költségeit — ötvenezer aranytallért — egészében az Érsek viselte. Ez a vonás és mások is nagy Maecenasra mutatnak benne és fogalmat adnak nekünk gazdagságáról. Hasonlóképpen az ő bőkezűségének tulajdonítható vagy harminc igen jelentős mű kiadása, ezek közé tartozik Raymundus Lullus műve és egy másik szerzőé, akinek termékenysége olyan bő volt, hogy közmondásossá vált Spanyolországban, ahol egy fáradhatatlan irodalmárra azt szokás mondani, „escribe mas que el Tostado”***

Cisneros igen közelről figyelte a kiadás előkészületeit. A tudósok, akik a dologgal foglalkoztak, nem voltak mindig egy véleményen; sőt viták és bonyodalmak is gyakran felmerültek köztük. Ilyenkor változatlanul az Érseket kérték fel döntőbírónak és ezekben az ügyekben (ahol a *genus irritabile* zsákmányává lett az *odium theologicum*nak) gyakran több diplomáciára és ügyességre volt szükség, mint azokban a cselszövényekben, amelyektől egy trón öröklése függött. Egyeseknek elmaradhatatlan hanyagsága ellen is küzdeni kellett. A delek és a déli pihenők órái igen súlyosak nyáron Alcala de Henáresben. Az aszkéta ilyenkor személyesen jött jó példát adni. Mikor látták milyen kihévülve érkezik meg Toledóból ez a nagytestű, szikár aggastyán, melyiknek lett volna szíve ezek közül a

* Septuaginta: az Ószövetség görög fordítása.

** Az Ószövetség chaldeus fordítása és magyarázata, ebből az Onkelos-féle Mózes öt könyvének fordítása.

*** Többet írt, mint Tostado.

pulpitusok fölé hajló férfiak közül azonnal munkához nem látni?

A világhírű múzeumokban, Bazelben, Párizsban Erasmusnak Dürer festette arcképe örökéletűvé lett a népek csodálatában a tanulmányban való elmerülés magatartásáért, amelynél jellegzetesebbet az egyetemes értelmiség képes ábrázolása nem ismer. Az írástudó bő találja, az az ujjfelhajtás, ahonnan a finom és értelmes kéz, amely a tollat tartja, előbújik; az a néma és sötét gyűrű a mutatóujjon; a fejen a lágy berett, amely alól néhány ősz hajtincs szabadul ki; a lesütött szem s a száj, amely szintén gondolkodik; a nyitott könyv, amelynek lapján a Szent János Evangéliumából vett görög betűs szavak állanak és a két példány egyikén a cserép váza a gyöngéd szirmú virágokkal... Így képzeljük el a humanistákat és a héber nyelv tudósait alcalai munkájuk közben; így magát Cisnerost is, aki nem egy izben kezébe vette kedves Bibliájának előkészítő munkáját.

Ennek a tudományos munkával foglalatосkodó kéznek nem sok idővel azután csaknem a szó anyagi értelmében meg kellett gyujtania a máglyát, amelyen Granadában, a Bibarambla téren, elégették a zsidók könyvtárait. A lángoktól, Cisneros kifejezett parancsára csak néhány kötet menekült meg, amelyet az Alcalai Egyetemnek szántak és nem a vallásos tan kedvéért, hanem orthodox különlegességük miatt választottak ki. Nekünk nagyon fájdalmas ennek a két magatartásnak összeegyeztetése. Kevésbé volt nehéz annak az embernek, aki valóságos megszállottja volt az egység eszméjének és aki hivatásává választotta, hogy ugyanazt a rendet valósítsa meg a vallásos hitben, ugyanazt a legfelsőbb mellérendeltséget, amelyet a Katolikus Királyok a politikai rendben megvalósítottak. Úgy az egyik mint a másik esetben, az eszményt, amely felé Szent Ágoston szavai szerint az elgondolás tör, az egységnek ezt az eszményét a cél javára ily lángoló rabszolgává térült szenvedély szolgálja.

A szenvedély ugyanaz a Királynénál és az érsek-

nél: ami az egyiknél a háziasszonyi és női „undor” alakját ölti, a másiknál aszketikus szigorra és az eretnecség csökönyös üldözésévé lesz. De ez az üldözés csak más megjelenési formája ugyanannak a buzgalomnak, amely az orthodox alkotás felé fordulva, pártfogássá és maecenássággá válik. A poliglott Biblia az egység ügyét szolgálta, különböző nyelvi formákban tárva fel ugyanazt a kinyilatkoztatott igazságot. És nem ugyancsak az egység szolgálata volt-e elégetni a diszszidens könyveket, gyökerében vágva el így a dudvát az egyedüli igazság örökké fenyegetett növénye körül. Tegyük hozzá, hogy Cisneros elgondolása szerint ezeket a rossz könyveket, melyek így megsemmisültek, másokkal kellett pótolni. A manicheizmusnak egy neme — a kultúra világának két ellentétes táborra osztása — lelkesítette Cisnerost: a Biblián és később Aristoteles és Tostadón kívül, hősünk kiadatja castiliai nyelven Ludolphe, carthausi szerzetes művét, a *Jézus életét*, a *Szeretet Fullánkját*, melyet Szent Bonaventúrának tulajdonítottak, Nagy szent Gergelynek *Erkölcsei értekezéseit Jóbról*, Szent Jeromos és Sienai szent Katalin *Leveleit*, Folignói Angela műveit, Voraginei Jakab *Arany Legendáját* és *Krisztus Követését*: a jámborságnak valóságos enciklopediáját.

A máglyákat, amelyeken könyveket égettek el azért is meggyújtották, hogy embereket égessenek el rajtok. Cisneros idejében és a vallási egység eszméjének szolgálatában egyre gyakoriabbakká kezdenek válni az autodafék. Vessük most tekintetünket egy autodaféra.

VII.

„AUTOS-DE-FÉ.”

„Az Inquisitióról — csitt.”

(Régi spanyol közmondás.)

Berruguetének a Pradóban őrzött egyik képe a legjobb okmány, amely szemlélődésünknek támaszpontokat nyújthat és irányíthatja. E nélkül és más hasonló

rendű okmányok nélkül talán óvatosságra kényszerítette volna képzeletünket, bizalmatlanságra kész és bizonyos célzatos irodalom túlzásaitól és kitalálásaitól irányított ítéletünk, mely irodalom a XIX. században élte virágkorát. Nem lehetett-e nevetni Spanyolországban egy, azóta híressé vált, hajfonaton, amelyet állítólag egy régi inquisíciós máglya helyén találtak és amelyet egy haladó képviselő vitt be egy napon a Házba. Az igazolás ügyének balvégzetére, vannak festészeti okmányok, amelyeknek borzalmassága nem csekélyebb, mint jelentős és részrehajlatlan ékesszólása. Ott van Berruguete képe, egy oltártáblázat töredéke, amely Avilában mondotta el San Domingo de Guzmán életét, ezt az oltárképet talán személyesen maga Torquemada rendelte meg.

Minden ott van rajta. A Bírói szék, egy fából készült emelvény a szabad téren, amelyet menyezet véd. A Nagy Inquisitor trónja, amely emeltebb a szomszédos székeknél, és a Nagy Inquisitor — szemmel láthatólag Torquemada —, aki azzal a méltósággal elnököl, amely a tisztének tulajdonított egyetemes tekintélyéhez mért. Hidegség és komolyság az arcokon. A kép egyik sarkában ott a csoda. Egy boszorkányjelenet. Ördögűzés és könyvmáglya. Van másik máglya is a kép jobbfelén egy kínzó cölöp körül. Két meztelen test van ehhez a cölöphöz kötve, a lábak megláncolva, a lágyrészek vassal átverve. Fölöttük már emelkednek a lángok. De mindennél iszonyatosabb a háttérben a füst; szürke füst sűrű felhője, amelynek furcsa összetétele eléggé mutatja, mi táplálja, és hogy az, amit az égbe visz, nem egyszerűen az erdők száraz fája.

Ennek a látványnak adott, példamutató értéke volt az, amit századok folyamán át, meggyalázónak ítélt a spanyol hagyomány. Helyre kellene állítani a korszaknak egyész lélektanát, hogy megértsük, milyen fokiig hitték magukról ezek a tömegek és vezetőik, akik irányították őket, hogy abban a helyzetben vannak, amelyet mai nyelvhasználatunk „hadiállapotnak” nevez. Általában minden nehézség nélkül elismerik, hogy a

„hadiállapot” különleges eljárásokra jogosít fel, rendkívüli mértékkel való mérésekre, amelyeknek szükségessége és sürgőssége menteni látszik kegyetlenségét. Sokan megengedik azt is, hogy bármilyen helyzetben egyedül a büntetés elrémitő és színpadias jellege tudja befolyásolni a népet és átváltoztatni a kivégzéseket gyógyszerre vagy társadalmi sebészetté. Ha egyszer elfogadjuk ezt az alapelvet (de számos okból, igen nehéz azt elfogadni nekünk, modern embereknek), a rendszer erőszakossága magyarázatot nyer. Sőt kénytelenek vagyunk még azt is beismerni, hogy ezt a rendszert az Inquisíció olyan részletekbe menő gondjával alkalmazta annak, amit bizonyos fokig igazságosságnak lehet nevezni, a legfinomabb jogi csűrész-csavarásnak olyan messzemenő óvatosságával, hogy eljárásának jogi értéke tiszteletet parancsol, még ha gyakorlatilag ez az aprólékosság csak fokozza is visszatetszésünket.

Egy példa: ha a bűnös megátalkodott maradt, elevenen égették meg. De ha ellenkezőleg az ítélet végrehajtása előtt meggyónt és felvette a szentségeket, kiérdemelte azt a kegyelmet, hogy lefejezzék, mielőtt elégetnék. Számba kell venni, nem mint enyhítő körülményt, hanem mint jellegzetes vonást, a formaságoknak azt a tökéletességét, amellyel egy inquisíciós eljárás végbement. Összehasonlítva ezt a középkori jogszolgáltatásra jellegzetes sommás móddal, amely szerint a vádlottat gyakran meg sem hallgatták és a haditörvényszékeknél még napjainkban is követett módszerekkel, nem tagadható, hogy az inquisíciós eljárás módszere ezzel szemben haladást képviselt. Maga az inquisíció név is vigyázatos nyomozás szükségességét jelenti. Mi több, a vádlónak személyesen kellett magával hoznia tanubizonyságait; az írásban beadott névtelen följelentések tiltva voltak. A követendő eljárás pontról-pontra meg volt szabva. A vádakát, amelyeken a bírói eljárás nyugodott, sohasem mulasztották el tudomására hozni a vádlottnak, hogy kényelmesen tanulmányozhassa őket és hogy a fogságban részletes ellenmondást szerkeszthessen. Különben vé-

dőt is választhatott. Alkalmazták a „kínvallatást”; de kizárólag csak abban az esetben, ha a terhelt, a helyett, hogy bizonyítékokkal igazolta volna magát, makacsul megmaradt az egyszerű tagadásnál. A kínzásnak az volt a célja, hogy heves fájdalmakat idézzon elő a nélkül, hogy súlyosan megsértse vagy megcsonkítsa a szervezetet. Sohasem vágtak le vagy nyúztak meg tagokat; sohasem ejtettek mély sérüléseket vagy égési sebeket. Az inquisíció börtönei nem sötét odúk, ahogy képzelik: tágas, világos, tiszta és bútorokkal ellátott cellákból állanak. Bizonyos esetekben a foglyok bevitték oda saját személyes bútoraikat is. A táplálék, ügylátszik, kielégítő és egészséges volt; azok a foglyok, akik ezt kérték, mindig kaptak könyveket, papírost és írószereket. Ne felejtjük el végül, hogy a durvaságnak és kegyetlenségnek bizonyos vonásai, távol attól, hogy kizárólag az inquisíció jellegzetességei lettek volna, megtalálhatók — sőt szigorúbb mértékben — a korszak más igazságszolgáltatásaiban is, és hogy a máglyák és a tömegkivégzések használatos megtorlási eszközök voltak egész Európában, amely akkor a vallásháborúk prédája volt. Gondoljunk a hugenották és pápisták küzdelmeire Franciaországban és Kálvin rideg genfi kegyetlenségére.

A leggonoszabb visszaélések később kezdődtek. Főképen a „familiárisok” testületének zülléséből indultak ki, amely testületbe tömegével furakodtak be kétes személyek, akik ezzel az eszközzel csak legalantasabb egyéni szenvedélyeik szemforgató és kockázatmentes kielégítését keresték. Az ügyeknek nagy változatossága, melyekre az inquisíció illetékessége utóbb kiterjedt, más visszaéléseket szült. De ami legfőképen kihívta az inquisícióval szemben a modern gondolkodás ellenszenvét és borzalmát, az hosszú történelmi tartama volt: még a XIX. század küszöbén is fennállott Spanyolországban, akkor, amikor már más országokban nagyon sokat fejlődött a türelem szelleme, mikor a vallásos élet már abba a szakaszába lépett, amelyet Karl Schmidt, a kiváló katolikus író

„semlegesítésnek” nevez. És mikor a vallási küzdelmek helyébe az eszmék küzdelme lépett az enciklopédistákkal és a *Kulturkampf*al.

De ez a mély begyökerezettség a spanyol valóságba is jelzi az inquisíció epikus természetét, egy közösségi állapothoz való mélységes hűségét, egy szóval mondva, valóban nemzeti jellemvonását. Bizonyos, hogy az olyan emberek, mint Cisneros, sokat átadtak neki személyes lelkiségükből. De ha nem lett volna Cisneros, megteremtette volna másvalaki az Inquisíció formáját. Az egységesítésnek erre a gépezetére szüksége volt a Katolikus Királyok Spanyolországának: az egység szelleme követelte meg — pontosan a *racionalizálás* szelleme.

VIII.

A BIBLIA, ARISTOTELES, EL TOSTADO.

Elsősorban toledói, érseki székhelyéről; azután mindenható kormányzói polcáról, a maga módján, valósággal állandó küzdelmet tartott fenn Cisneros a kultúráért, feszült és kemény küzdelmet, mint amilyen minden vállalkozása volt. A Biblia iránt érzett szeretete révén reformja a protestáns reformációval tart rokonságot; és a humanizmus iránt tanúsított bizonyos kétértelmű magatartás révén is — amelyet egyrészt mint műveltséget és mint technikát is kedvelt; de másrésztől érzékiségében és szellemében megvetett.

Egy nyári nap Alcalá de Henáresben. Ünneplőruhában fiatal fiú jön ki a városból. Ezen a helyen növekedett fel, de külseje, fehér arca elárulja az idegen származást. Apja tényleg tizenöt évvel ezelőtt jött Alcalába Bázélból, ahol Arnould Guillaume de Brocar neve híres volt. Cisneros bíbornok meghívásának tett eleget. Brocar az egyetlen ember volt a világon, akit képesnek ítélték arra, hogy a tudós doktorok irányítása mellett fába faragja a nagy mű nyomásához szük-

séges görög, héber és chaldeus betűket, amelyeket a könyvnyomtatás feltalálása óta most készítettek először. Nyári nap. Az Alcalából Toledóba vezető ösvény. A gyermek boldogan lépdél egy csomag papírlappal hóna alatt. Ezek a könyv utolsó levonatai. A nagy mű be van fejezve. Ezeket a lapokat ajándékba küldik Cisnerosnak.

— Köszönöm, Istenem! — Ezek voltak a szavai, mikor megkapta őket... Éppen főemberek gyűlekezetében volt, ahol a királyság ügyeit vitatták meg. De a küldött érkezésére mindent felfüggesztenek. A bíbornok két kezébe veszi a drága lapokat. Arca elváltozik, szemét könnyek nedvesítik. Elérte élete tetőpontját. Most meghalhat. — Látjátok, barátaim — mondja azokhoz intézve szavát, akik körülveszik —, ebben az órában valóra vált a legjobb, amit kormányzóságom alatt és egész életemben alkottam.

Meghalhat... De nem kíván meghalni. A Poliglott Biblia kiadása után ez az akaratos és fáradhatatlan ember azt veszi fejébe, hogy monumentális kiadást készít Aristoteles műveiből. Aristotelest kiadni, másik módja a tiltakozásnak a Renaissance ellen. Saját antiplatonikus érzését (és következőkép Horatius-ellenes érzését) akarja ezzel kifejezni. Ugyanez a vágy fogamzott meg Calvinban és Savonarolában.

Cisneros végül ki akarta adni Tostado összes műveit. Tostado termékeny író, mintaképe és prototípusa a bőven termő írónak. Zsúfolt műveltség, haszontalan tudás, amely örökre távol marad a kultúra lényegétől.

A Biblia, Aristoteles, El Tostado. Úgy fest az egész, mintha valaki egy üteget állítana fel.

De Cisneros már nem foglalkozhat mindezzel. Már egy másik ponton nyit tüzet.

IX.

A MOZARAB SZERTARTÁS.

Cisnerosnak igen szívéhez nőtt a liturgia egy kérdése is: a spanyol Egyházra jellegzetes mozarab szertartás helyreállítása.

Szenteljünk egy pillanatot arra, hogy ennek az életnek egy sajátos epizódján elgondolkozzunk. Ez az epizód talán nehezen megmagyarázhatónak tetszik a tételt követve, melyet ennek a bonyolult, sőt talán kicsavart személyiségnek kulcsául szántunk. Aki úgy jelenik majd meg... De ez csak látszat. Helyesen látva a dolgokat, Cisneros buzgalma, hogy a spanyol Inquisitiót a spanyol egység szolgálatába állítsa — szükség esetén Róma ellen — ugyanaz, mint ami őt a mozarab ritus helyreállítására indítja. Ugyanaz továbbá, mint ami arra ösztönzi, hogy annyi tudással készítse elő a Poliglott Bibliát Alcalában és hogy saját kezével gyujtsa meg Granadában a máglyát, melyen a zsidók könyvei égnek el.

A „mozarab ritus” a „gót officiumból” származik, amelyet a spanyol Misekönyv és Breviárium más ritu-sai és imái közt sevillai Szent Izidor szerzett. Hála a benedekrendiek és IV. Alfonso Király erőfeszítéseinek, századokon keresztül sikerült elkerülni, hogy a „római” s ugyancsak „francia” néven is ismert ritust Spanyolországba bevezessék. Azután történt, hogy a két ritus egyikének hivatalos elfogadását Castiliában istenítéletnek, azaz bizonyos fokig fegyverek döntésének vetették alá. A párviadal lefolyt. A győztes Juan Ruiz lovag lett, aki a mozarab szertartásért harcolt. Azután mégis másik próbához folyamodtak: nagy tüzet gyujtottak és belévetették a két szertartásos könyv egy-egy példányát. A hagyomány szerint a mozarab szertartás könyve ellenállt a lángoknak... a római ritusé hamuvá vált...

Igy megmenekült a mozarab ritus. De a Katolikus Királyok idejében mégis csaknem teljesen feledésbe merült, amikor Cisneros megpróbálta helyreállítani. Az ő segítségével ez a sajátos helyi szertartás — következéskep a liturgia lényegének szellemével ellentétes szertartás — életben maradt Spanyolországban. Külön kápolnát szenteltek neki, a toledói székesegyház mozarab kápolnáját. Tizenhárom pap szentelte magát szolgálatának... Cisneros, mint csaknem egyetlen előmozdítója ennek a reakciónak, bizonyos mértékben a fogát akarta ezzel Rómának megmutatni? Azt akarta láttatni, ezzel az egyébként ártatlan példával, hogy nagyon is képes volna a szakadás útjára térni, ha megakadályoznák reformjában, abban a spanyol reformban, amelynek újsága abban állt, hogy pápább akart lenni a pápánál.

Spanyolországban a nép gyermekei — nem is beszélve, sajnos, egyébről — gyakran esnek a káromkodás bűnébe. De ezek közt a csunyaszájúak közt vannak olyanok, akik jámborságból vagy illendőségből nem mondják ki egészen kereken a szitkokat. Hogy ennek az óhajuknak eleget tegyenek, bizonyos enyhítő formásokat használnak, amelyekben Isten (dios) szent nevét hasonló hangzású más szóval helyettesítik, például a *diez* szóval, ami tizet jelent... Noshát, nekem úgy tetszik, hogy Cisnerosnak ilyen *Diez-zel* való káromkodása volt a mozarab szertartás helyreállítása.

X.

KORMÁNYZÓ, BIBORNOK, NAGY INQUISITOR.

1504-ben Katolikus Izabella halott. A Királyné végrendelete értelmében Cisneros tölti be a Régens tisztét. Ekkor köti le magát személyesen egy hódító háborúra, a Spanyolországban mindig népszerű háborúra, „a mórok ellen”. 1505-ben belefog Afrika meghódításába s Orán elfoglalásával kezdi. Ezt a hadjáratot az ő költségén viselik. 1506-ban kinevezik Bibornokká és Nagy Inquisitorrá.

Bizonyos vagyok benne, hogy többször kicsúszott tollamból a Bibornok elnevezés. Pedig Cisneros 1506 előtt nem volt az. Csak azután lett bíbornok, mikor Róma értesült arról, hogy Castilia Kormányzója, tehát csaknem Király. Így találkozunk vele aztán egy szép napon ebben az új nagyságában. A Királyné letűnt. Utódainak, Johannának és Szép Fülöpnek uralma rövidéletű volt. Fülöp halálával vakmerőn kiújult a fejtelenség régi korszaka; a Főurak azt hitték, hogy ütött megtorlásuk órája. Fel akarták támasztani a Középkort? Titkos gyűlést tartottak. Cisneros is köztük volt; maguk közül valónak tartották, Főúrnak, Grandnak. Mi több, Cisneros úgy intézte, hogy a gyűlést nála tartásuk meg, vagy jobban mondva a fogadóban, ahol szálalást vett. Az Érsek hű maradt ahhoz a taktikához és azokhoz a módszerekhez, amelyek kinevezése óta mindig sikert hoztak neki. Így azt a tanácsot adta és érvényt is szerzett neki, hogy hívják meg Ferdinánd Királyt. Ezzel fizetett annak, aki félig-meddig versenytársa volt, hiszen saját fiát akarta jelöltetni a toledói érseki székre, vagy, ami az ország politikáját illette, itt is valóban az egységnek ugyanaz a szeretete vezette, mint vallási területen? ... Ugyanaz a Ferdinánd volt az, aki Valenciába visszatérve elvitte El Graoba a bíbornoki kalapot Cisnerosnak. De vitt neki egyebet is, egy

tisztet, amelyet Cisneros — a látszat ellenére — még nem töltött be: a Fő-Inquisitor tisztét.

Itt egy nagy gondolat vetődik fel, Cisnerosnak egy nagy cselekedete. Izabellának — annak a Királynénak, aki ebben az eszmekörben és főképp ebben, a tisztánlátó öntudatban, az ő tanítványa — végrendelete az afrikai utat jelölte ki Spanyolország jövőjének biztosítékául. E tekintetben, még sokkal inkább mint másban, méltó végrendeleti végrehajtója akart lenni Bíbornokunk és Nagy Inquisitorunk Királynéjának. Éles látással értette meg az európai világ határterületének, annak a határörvidéknek szerepét, melyet földrajzi helyzete kényszerített Spanyolországra. A határörvidék soha nem ismeri a békét. Granada meghódítását nem lehetett végső eredménynek tekinteni. Amit ma megnyertek, azt holnap elveszíthették, a mórok egy szép napon ismét átléphettek a tengerszorosra. Hogy ezt a lehetőséget eltávolítsák, s kikerülhessék, hogy Spanyolország védekezésre kényszerüljön, arra csak egy kivezető út volt: támadást kezdeni otthonukban, Afrikában megrohanni a muzulmánokat. Cisneros bíbornok gondosan tanulmányozta Oran meghódítását. Nagyobb biztonság kedvéért egy szakértő illetékességéhez folyamodott — egy idegenhez, Geronimo Vianello velencei mérnökhöz, a haditechnika legújabb fejlődésében rendkívül jártas emberhez. Oran spanyol meghódítása volt talán az egyetlen katonai vállalkozás ebben a történelmi korszakban, amelyhez költségelőirányzat készítése után kezdtek. Mikor látta, hogy a dolog lehetséges, a Bíbornok magára vállalta a költségeket. Ebből ismételtén megérthetjük, milyen rendkívül gazdag volt. Ebből az alkalomból eszembe jutnak egy parasztember egyszerű szavai, aki egy napon valamelyik kozmopolita mágnásról beszélve így akart velem fogalmat alkottatni mérhetetlen vagyonáról: — Hát nézze csak, Uram, hogy milyen gazdag. Ott túl, ahol lakik, a nápolyi parton, egész sivatag van a birtoka közepén.

Cisneros olyan gazdag volt, hogy vállalhatta házi kiadásai közt egy háború költségeit.

Mi több, ez a terv annyira, szívéhez nőtt az öreg Bíbornoknak, hogy bár elmúlt már hetvenéves, felajánlkozott, hogy személyesen vezeti a hadjáratot. És legalább is jelen volt, míg a vezényletet Pedro Navarro grófra bízták. Néhánynapi ostrom után — körülbelül amennyi idő alatt a térképeket leteregették (az előkészületek három évig tartottak, de maga a meghódítás egy hét műve volt), Cisneros egy májusi reggelen, 1509-ben diadalmasan bevonult Oránba.

És ekkor csodálatos dolog történt — csodálatos, finom értelmű jelentőségénél fogva: egy cselvető roham a Bíbornok és a Király közt. Ennek a küzdelemnek úgyszólván semmi történelmi tanúsága nem maradt. Csak kitaláljuk, levezetjük, mint ahogy az esetnek mindkét főszereplője kitalálta és levezette a válságos pillanatban a másik titkos gondolatait. Cisneros még a győzelem napján ezt mondhatta magában: — Helyes. Itt van az a pont, ahol elromlanak a dolgok. Itt tartom a kezemben egy ország szövetét, mint Gonzalo de Cordoba Itáliában és Columbus Kristóf Amerikában. Eljött hát a pillanat, amikor Uram, a Király bizalmatlan lesz irántam és üldözni kezd. Abba kell tehát hagynom a vállalkozást, le kell tennem a megbízatást, és ráparancsolnom magamra, hogy visszatérjek a félszigetre. — Ferdinánd pedig, éppen ellenkezőleg azt a kívánságát fejezte ki neki (ami nem volt más, mint parancs), hogy hosszabbítsa meg afrikai tartózkodását és feltétlenül folytassa tovább művét. A Bíbornok azonnal megszimatolta a csapdát. Elhatározta, hogy visszatér.

Ettől kezdve minden rosszul ment Afrikában. Két évvel később bekövetkezett egyike azoknak a spanyol katasztrófáknak, azoknak a Barrancos del Loboknak*

* A spanyol marokkói háborúk egyik veresége.

egyike — a spanyolok tudják, mit akar ez jelenteni —, amelyek időről-időre előfordulnak történelmünkben. A Los Gelbes szigetén történt vereség négyezer keresztény életébe került. Maga az egész hadjárat tizennégyezerébe... A hadsereg maradványai nagy ügyel-bajjal szálltak hajóra és szomorúan vették útjukat Spanyolországnak.

XI.

MÁSODIK KORMÁNYZÓSÁG, MADRID ALAPÍTÁSA.

1515-ben, Ferdinánd Király halála alkalmával újra magára vállalta a Kormányzóságot. Kormányzósága két évig tartott, korlátlan hatalmú volt és csak halálával ért véget. Mégis, mielőtt meghalt volna, rá kellett eszmélnie, hogy új hatalom van növekvőben és kezd a világra súlyosulni. Károlyé, Ferdinánd és Izabella unokájáé; V. Károlyé, a flamanok emberéé, akik közt felnevelkedett és élt.

És ezt a második Kormányzóságot magának Ferdinándnak köszönhette, azaz végrendeleti intézkedéseinek. Semmi sem bosszúlhatja meg jobban Katolikus Ferdinándot a hálátlansági vádakért, amelyeket ellene emelni szokás. Igen, hálátlan volt, de politikai kötelességtudásból és nem önzésből. Minden fortély a az egység megteremtésére törekszik. Végeredményében nem számít, hogy az egység megmentője személyes ellenfél vagy éppen ellenség. Mint a gyöngédséget, úgy a gyűlölködést sem ismeri ez a fejedelem. Mivel Cisneros az erősebb — erősebb mint uralkodója, erősebb mint a Király, mert túléli őt —, legyen hát minden hatalom Cisnerosé.

Ez alatt az utolsó korszak alatt mindent kezében tart. Ez az ő igazi győzelme, az a győzelem, melyet oly hosszú évek során készített elő. Élete minden vállalkozásában ezt a végső célt tűzte ki. A poliglott Biblia elhagyja a sajtót. Az Alcalai Egyetem, amely felvirágzik, elhomályosítja — ezt is megértük — a Salamancai

fényét. Újra megkezdődik a küzdelem Afrikáért. Az Inquisitio arcéle erőteljesen rajzolódik ki. Első ízben szerveznek meg Spanyolországban nagy, reguláris katonaságot. Ennek az új nemzeti intézménynek javára megszüntetik a katonai Rendeket, a lovagság végleg sírba száll. A nemesek, akik előrelátják, hogy ezekbe a Királyi Századokba való besorozás és a kötelező katonai kiképzés általánosítása hatalmuk végleges megszűnését jelenti, teljes erejükkel ellenállnak a kormányzói tervek megvalósításának. De semmi sem bírhatja ezt a vasakaratot engedékenységre. Mintahogy rákényszerítette a szerzetesekre, rákényszeríti a Főurakra is. Sőt terrorizálja a csalókat is és a pénzügyek terén mesteri kézzel tesz magáévá és alkalmazza olyan okos rendszabályoknak egész sorát, amelyek elkeseredett ellenállással találkoznak azok részéről is, akik visszaélések segítségével tettek szert vagyonukra. Az bizonyos, hogy a lázadók sok munkát adnak neki. Egy napon (igaz-e ez vagy sem?) főemberei összegyülekeztek a Palota egyik termében és mikor megkérdezték tőle, mi hát az igazi hatalma, Cisneros előrelépett, az ablakhoz húzta őket és megmutatta nekik az udvaron egybegyűlt tüzéséget: — Ime — mondta —, ez az én hatalmam... — A kis történet bizonytalansága semmit sem von le jelentőségéből. A nyolcvanéves diktátor lélekrajzában lényeges vonásnak felel meg.

Volt egy pillanat, amikor nem maradt egyedül diktatori tevékenységében. Károly herceg, aki az anyakirályné tébolya következtében királlyá kiáltatta ki magát, Flandriából, ahol székel, segítőtárs felét, egy duumvirt küldött neki, Adriennek, a Louvaini Káptalan dékánjának személyében. Cisneros nagy ünnepélyességgel fogadta ezt a személyiséget; de azután alig adott neki alkalmat arra, hogy hasznossá tegye magát. A békés természetű Adrien jó képet vágott a dologhoz és csak egyszer vagy kétszer zökkent ki tétlenségéből. Csakhamar tökéletesen figyelmen kívül hagyták. Cisneros ismét egyedül maradt. Ekkor magához ragadott minden tekintélyt; kiterjesztette kormányzói gondját

a legcsekélyebb részletekre s a legtávolabb eső területekre. Mint félelmes központosító, csodálatos közigazgatási tehetség, önmaga szabályozza a legtávolabbi kérdéseket, melyek az Indiák körül merülnek fel, kiterjeszti gondoskodását a gyarmati élet eshetőségeire. Cisneros sok érdeme közt szerepel az is, hogy szembe helyezkedett a négereknek Amerikába való szállításával. Előre megmondta e tekintetben a jövőendő bonyodalmakat, amelyeknek felmerülése nem maradhatott el.

Végül, hogy ennyi munkáját bekoronázza, jelképes értelemben azt lehet mondani, hogy Cisneros alapította Madridot. Tényleg ő választotta ki ezt a várost a grandok és főpapok gyűlésének helyéül, amely gyűlekezetnek Károly herceget királlyá kellett kikiáltania. Madrid ezzel Spanyolország fővárosává lépett elő.

XII.

ALKONYAT.

Vörös ég, sárga vizzfények Madrid házainak falán. Vörös és sárga: a spanyol lobogó színei.

Mint leáldozó nap, Cisneros is bíborban hajtja nyugvóra öregségét. A hosszú és ösztövért test annyira meggörnyedt most, hogy kicsinek látszik és botra kell támaszkodnia. Orra annyira megnyúlt, hogy csaknem ajkát érinti. Kezét a kék erek szálainak egész hálózata borítja. Egész teste valami könnyű és állandó ingadozás izgalmaiban reszket. Köszvénytől gyötört lába olykor végtellős végig megmerevedik és teljesen felmondja a szolgálatot.

Károly császárt kezdi nyugtalanítani a szüntelen ellenségeskedés, amely Spanyolországba küldött flamand barátai és a spanyolok közt uralkodik. Elhatározza tehát, hogy a félszigetre megy és átutazását Franciaországon felhasználja arra, hogy eljegyezze magát I. Ferenc leányával. Megérkezve Spanyolországba, első ténykedése az, hogy elég hideg levelet intéz a

Bíbornokhoz, amelyben megköszöni szolgálatait és felmenti őt azok folytatásától. Cisnerosnak láza van, mikor ezt a levelet megkapja. A láz emelkedik. Cisneros nem szól semmit. Tudja, mi a teendője ezek után: meghalni. Mindamellett ágyban fekve is tollat ragad, hogy válaszoljon uralkodójának. Engedelmes, lázadó, gögös, alázatos és lenéző ebben a pillanatban. Keze nem bírja el már a toll csekély terhét sem. Csak néhány érthető sort szánt a papírra. A halál magával viszi a titkot, hogy reagált a Diktátor a Király hálátlanságára. Egyesek azt feltételezik, hogy ezzel a levéllel egyszerűen az Alcalai Egyetem sorsát akarta új Urának gondjaiba ajánlani.

Ferdinánd nem tudott fölébe kerekedni; V. Károly tudott. De valójában csak a fizikai összeomlás győzte le. Nyolcvankét éves korában hal meg. Meggyújtott gyertyához hasonlít, amely hevesen ég s amelyet az hajlított meg, hogy a láng rossz utat vett. Nézzük most, amint ott fekszik, gyertya a gyertyák közt, az Alcalai Egyetem ravatalán. Hol láttuk ezt a ragadozó madárra emlékeztető arcélt, amely a koporsóból kiemelkedik? Eddig nem figyelmeztetünk még rá: ez Dante arcéle.

Dantéval rokon, azzal a Dantéval, aki felvázolta Olaszország képét, mielőtt még az igazi Olaszország megszületett volna, ami Cisnerosunk, aki, mint nagy szülész, világra jövele alkalmával ragadta meg Spanyolországot és erősen beleszorította pólyáiba.

XIII.

MADRID.

Cisneros után a spanyol lassan-lassan nemcsak egységes nemzet lesz, hanem központosított nemzet is. •

Minden alkalommal, valahányszor csak távoli vidékről idézem fel Madrid képét, sárga várost látok kék erekkel. Ösztövév várost, olyan szikárat, mint Cisneros keze volt — az a kéz, mely egész Spanyolországot

tartja, ez az inquisitori kéz. Ez nem engedi lélekzetet venni, úgyszólván mozdulni sem engedi. De ismerjük el, hogy ez a kéz, amely fojtogat, fenn is tart. Nélküle elpuhulna, felbomlana, gyorsan meglátná egysége romlását egy túlságosan tunya Spanyolország. Aztán meg az a vaskéz, miközben fenntartja Spanyolországot, előre is viszi a világ ösvényein. Ez a kéz taszigálta Róma felé, mint ahogyan a zsandár tétlen ellenállástól elsúlyosult rabját a börtön ajtaja felé taszigálja.

Csakhow Madrid mindig valami rátukmált, mes-terkélt, fölöslegesen odatoldott marad Spanyolország számára. Teher ez, súlyos jelzőlog, valóságos szolgá-ság neki. Így valamelyik féltékeny szultán hagyta rá özve-gyére kastélya tornyát, ahol ezentúl rabként kellett élnie.

Madrid, Madrid, Spanyolország szerkezetének és arculatának politikai titka. Spanyolország vasútvonalai úgy vannak elosztva, hogyha valaki egyik helyről a másokra akar menni, mindig át kell haladnia Madridon. Ugyanez áll Spanyolország egész kereskedelmére és az egész spanyol életre.

Igy elbeszélésünk is — egészen politikai termé-szetű történetünk — itt halad keresztül. Egy pillanatra megáll itt és üdvözlétet int. Azután, anélkül, hogy időt vesztesgetne, egyenesen Európa felé tart.

De előbb még Cisneros Bíbornok, a maga során elmondja nekünk sírfelirata ígéit.

XIV.

CISNEROS SÍRFELIRATA.

ITT NYUGSZIK

CISNEROS BIBORNOK.

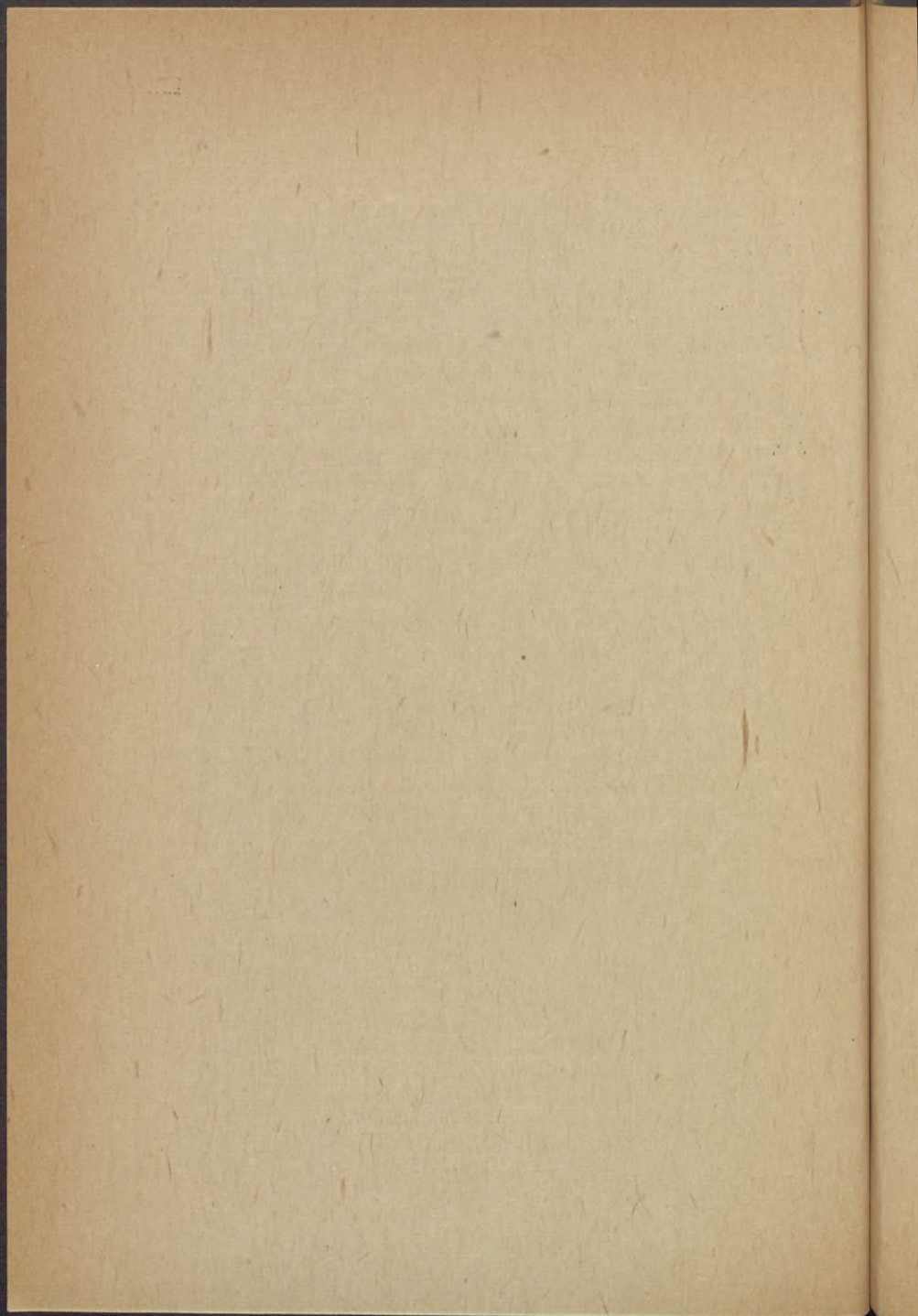
HOGY MEGTEREMTSÉN EGY KÖNYVET,

ELÉGETETT EZER KÖNYVET

ÉS ELÉGETTE ÖNMAGÁT,

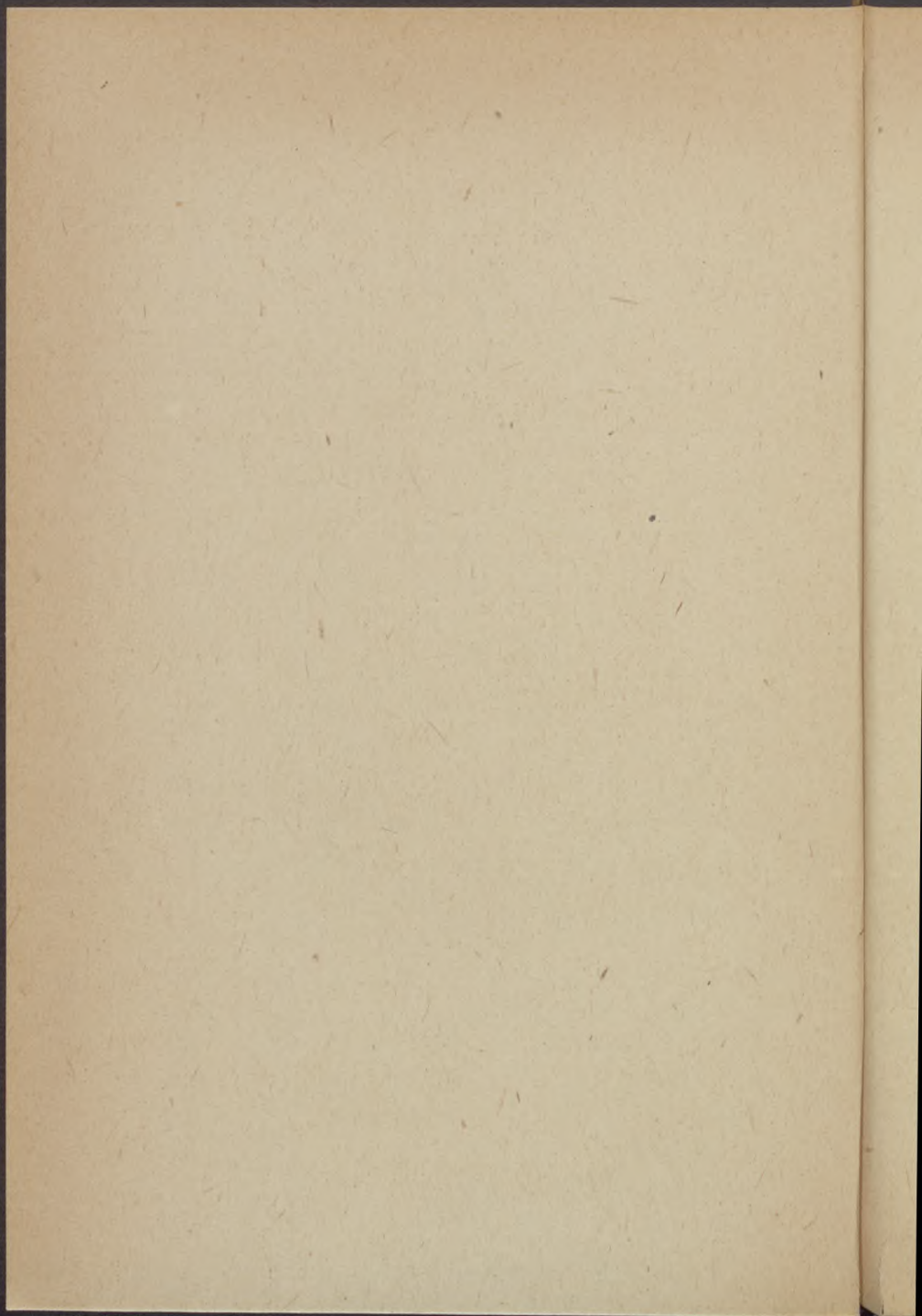
HOGY MEGTEREMTSÉN

EGY NEMZETET.

Európa órája

FERDINÁND.

I.

SONETT.

FERDINÁND KORMÁNYZÓSÁGAIRÓL.

*Rómába most, mert már Spanyolhon áll
S órái sorsok terhétől dagadnak.
Rómába érsz a végén száz utadnak,
Vitorlánk egyre mind e partra száll.*

*Te nemzet, lépted egy irányt halad csak,
Mit égi bussolád hegye talál.
Hamar szűk lesz, ki mámorosra vál
Hódító bortól, kis hazája annak.*

*Rómába hát mind... Mind? Mégsem lehet,
Mert két mélység — mind más módon temet —
Kísérti a spanyol népet s vad merszét.*

*Kettős távolba tűnt, kettős varázs:
Hő Afrikában bosszuló tanács
S a vízen túl vad táj kalandra ver szét.*

II.

CATALÓNIA POLITIKÁJA, ÜGYNEVEZETT
ARAGON POLITIKA.

Ferdinánd, Izabellával és Castiliájával szemben ellensúlyképen, Spanyolország Keletének — hivatását és politikáját tekintve klasszikus és tisztán európai — belépését képviseli a spanyol egységben. Mint az aragóniai uralkodóház örököse, olyan családból származik, amely már kapott egy első befecskendezést a castiliaiságból: emlékezzünk csak a caspei Parlamentre és San Vicente Ferrierre. Mindamellettt lélektani feltevésünk az, hogy ez a fejedelem, amennyire csak lehet, hű marad művében Házának legrégibb tradícióihoz.

Százados előmunkálat szilárdítja meg lassan-lassan a Középkor folyamán az Aragóniai Királyság politikáját. Azután ez a politika úgy csattan ki mint a ki-kelet V-ik Nagylelkű Alfonzóval. Ez a név tökéletes képet ad róla: Arra is emlékeztet bennünket, hogy uralma egybeesik a Renaissance első hajnalhasadásával. Nagylelkű Alfonso politikája tökéletesen képviseli már azt, amit „Európai politikának” nevezünk. V-ik Alfonso éppen úgy mint Aragóniának, Nápolynak is királya volt, sokkal inkább Nápolynak volt királya mint Aragóniának s Nápolyon kívül az egész földközítengeri térségnek egész annak keleti határáig. Ő volt talán az első nyugati király, akinek valóban államférfiúi — misztikus vagy költői — felfogása volt a „Keleti Kérdésben”. Megértette, hogy a Byzánci Császárság, akár csak Spanyolország, határőrvidék, állandó védelmet kívánó határ. Ennek a mindig fenyegetett Birodalomnak védelmére ördögi tervet is kovácsolt: Afrikát Ázsia ellen uszítani Európa legnagyobb előnyére. Ez a nagylelkű uralkodó mindenfelé konzulátusokat tart fenn és követségeket küld figyelemmel a Konstantinápolyi Császár szükségleteire, odáig megy, hogy bizonyos fo-

kig gazdasági főintézőjévé lesz, gondosan figyelemmel kísérve gabonaellátását, melyet Velencei hajók biztosítottak. A tudomány és irodalom területén Nagylelkű Alfonso uralkodása még fényesebb mint politikai téren. A Renaissance egész humanizmusa bimbóba, ha éppen nem virágba szökken uralma alatt.

De a fagyok nem késtek lehervasztani ezt a tavaszt, Aragónia nem volt számára alkalmas talaj. Meg kell különben jegyezni, hogy a királyság neve, az Aragóniai név, amellyel rendesen megjelölni szokták, két értelmű. Tuladonképen Aragon és Catalán Államszövetségről van szó; és Catalónia s nem Aragónia az, amely az Állam fent jelzett politikájának irányát hagyományosan meghatározta. Földközítengeri helyzete, részleges gyarmatosítása a régi görögök által, az intenzív elrómaiásodás, amely később Tarragona Provinciává tette, mindez közrehatott abban, hogy őszintén egységesítő hivatást sugalljon Catalóniának a világkultúrát illetőleg, nemzetfölötti hivatást, lényegében antinacionalista és federatív szellemtől áthatott hivatást. Ez a szellem uralkodott az Aragon monarchiában Alfonso korszakáig. Az ő uralkodása után a dinasztikus trónutódlás körülményei a nem Catalán elemek túlsúlyában csúcsosodnak ki. Jelentéktelenebb uralmak ezek, amelyek a belső dicsőség engeszteléseinek látványának... Emlékezünk rá, mit tanítanak az átöröklés jelenségeinek tárgyában a mendeli eleméletek. A lemenők egy százaléka az ő „legyőzött” jellemét örökli, az úgynevezett, „elnyomott” jellemet, melyet a másik jellemvonás, az *uralkodó* csak leigázott, de nem semmisített meg. Aragóniai Ferdinánd nyilván az *elnyomott* jellem példaképe. Átöröklése nagy kinnal diadalmaskodik, de végül mégis csak győz. Isten tudja milyen nehézségek árán. Ferdinánd nem elsőszülött volt, hanem másodszülött és apja nyolcvankétéves koráig élt. Életének első részében — még azután is, hogy Királlyá kiáltották, mikor a sor rákerült — teljesen passzív volt magatartása. Előkészületeket tett. Mire készítette elő magát? Ez az, amit mingyárt látni fogunk.

Most egyedül találjuk Ferdinándot, diplomata íróasztalánál, úgy ahogy már láttuk, amint éppen levelet ír a Királynénak. De ma a Királyné már halott, és a Király nagyon egyedül van. Egyedül Cisnerossal, aki cinkostársa a nagyságban. Kölcsönösen féltékenykednek egymásra és egyik bizalmatlan a másik iránt, de nem árul el ebből semmit. Ellenségeik, igen természetesen, a nemesek, akik éppen az imént próbálták fejüket felütni. A zendülés rosszul elfojtott tüze még ott parázslott a hamu alatt és a Királyné távozása alkalom volt arra, hogy újra föllángoljon. Ferdinánd belépése a kancellár ügykörébe ürügyül szolgált a Főuraknak. Kétségtelen, hogy a torói közmegegyezéssel elismerték Kormányzónak, de azt vitatták, hogy ez az elismerés nem érvényes és új zavarokat próbáltak felidézni. Elsősorban, amint ezt vártuk is, Villena marques. Ez a Villena család még nem ismerte el az abszolút monarchiát.

De más, még súlyosabb gondok ostromolják a Királyt magányában. Castiliában Ferdinánd csak afféle jöttment, akinek soha nem feledték el Catalán származását. Valaki ezt mondotta róla: „Az a rideg és vén Catalán!” — és ez a szó végzetes ránézve. Spanyolország még abban a pillanatban is, amelyben az egység nagy művét megvalósítja, ott táplálja magában a széthúzás és fejetlenség csiréit, amelyek meglepő helyi érdekű összeférhetetlenségekben fejlődnek ki. A Király végül valamennyi ellenszenv céltáblája lesz. Ekkor, *hallgatásba burkolózik*. Napról-napra hallgatabb lesz. Ügyszólván nem is beszél már. Figyelmesen tanulmányozza minden egyes ember lelkét. Egy pontra irányítja figyelmét, számít, kémkedik. Állandóan úton van. Többízben Rómáig elmegy.

És mégis megrendültnek látszik, sőt mintha a rokonszenvnek valami nagy szomszédja zaklatná. Valamennyi kormányzói cselekedetében kerüli a durva módszereket; jobbnak látja színleléshez folyamodni, felhasználni a biztatásokat és bizalmas közléseket. Teljesen hű maradva őseinek politikai vonalához és

hivatásához, amely az európai ügyek síkjára szólítja. A sok közül egy kisjelentőségű ügyet választ ki, amelyre rááldozza minden gondját, minden figyelmét, mert világosan tudja, hogy ez az ügy, jelentéktelenségének látszata ellenére, egy egész nagy rendszer záróköve. A Navarrai Királyság trónörökösödéséről akárok beszélni. Egy második házasság módot ad Ferdinándnak, hogy hatékonyan avatkozzék be ebbe az ügybe.

III.

NAVARRA.

Izabella hamva még meleg, mikor Ferdinánd nagy politikai tervet szőve, kifőzi, előkészíti és megvalósítja házasságát Franciaország királyának unokahúgával.

Nagy titok, milyen célzatok vezetik Ferdinándot, mikor házasságra lép Germaine de Foix-val. Csaknem mindig azzal magyarázzák a dolgot, hogy a bosszantás szándéka vezette Izabella özvegy férjének magatartását. Mivel Ferdinánd nem Királya Castiliának, hanem csak Kormányzója, lebontja most az egység nagy művét, amelyet előző uralma alatt tető alá hozott. Aragónia újra megtalálja eredeti szerepét. Nem lévén megelégedve azzal, hogy lemondott az európai politika hagyományáról, amely Házának politikája volt — a Királyné afrikai és amerikai politikájáért —, Ferdinánd egy idegen csoporthoz köti majd sorsát. Ami a csoport nemzetiségét illeti, Franciaországról van szó; és a Katolikus Király házassági szerződésének politikai szövetség jellege van azzal, aki hamarosan apósa lesz. Egy ilyen szerződés hatalmas lehetőségeket kínált az új férjnek.

Közelebbről nézve a dolgot, mégsem látszik olyan biztosnak, hogy Ferdinánd szecesszionista és szeparatista szellemben járt el. És ha az ember mellőzi ezt a feltevést, kísértést érez arra, hogy Ferdinándnak a

francia uralkodóházzal való kapcsolatot célzó tervét összekapcsolja azzal a szándékával, hogy az ibériai félszigeten elért előnyeit megszilárdítsa. Ebben az esetben grandiózus terv bontakozik ki előtte. Spanyolország és Franciaország egyesítése, semmivel sem kevesebb. Egy nyugati mag kialakítása, amely másrésztől, a Katolikus Királyok leányának Szép Fülöppel kötött házassága révén egy napon a német területekre is kiterjedhet. Mivel pedig az itáliai birtokokról sem mondtak le (sőt inkább fenntartották őket a házassági szerződésben Germaine le Foix leszármazottainak), azt lehet mondani, az a cél lebegett az uralkodó szeme előtt, hogy egy politikai csoportba vonja az európai kontinens legfőbb országait. Így egy Páneurópa terve rajzolódott ki. Mindez, természetesen, csak feltevés. Nem kockáztatunk meg semmi határozott állítást Katolikus Ferdinánd szándékait illetőleg. Olyan féltékenyen őrizte ez az ember titkait.

De minden bizonnyal Navarra birtoka volt az egész építmény záróköve. És Franciaország és Spanyolország közt olyan szorosra fűződtek a szálak, hogy, az okmány szavai szerint, a két uralkodónak ezentúl úgy kell tekintenie egymást, „mint két lelket egy testben” és hogy szövetségüknek örökké tartó jellegűnek kell lennie, amelyet nem lehet megtörni semmikor és semmiféle ürügy alatt. Az emberi tervek az esendőség jegyében születnek. Ha az írott záradék olyan hosszú ideig megtartaná érvényét, mint amilyenre tervezték azok, akik aláírták, még ma is a legrégibb intézmények kormányoznának bennünket. A jelen esetben az a szerződés, amit XII. Lajos francia király és Katolikus Ferdinánd kötött meg egymással, nem maradhatott érvényben mindössze néhány évig. Legyen szabad úgy tekintenünk, hogy ez az esendőség — amennyiben az Franciaország és Spanyolország egységét illeti — igazi szerencsétlenség volt.

A Katolikus Királytól annál kevésbé vitatható el az érdem, hogy széles látóköre volt és nagyvonalúan gondolkozott. Még ha mellőzzük is a feltevést, hogy

affélé Egyesült Európa megteremtésére gondolt, még ha nem gondolunk is egyébre, mint szövetségre Franciaország és Spanyolország közt, még akkor sem állíthatunk kevesebbet, minthogy nagyhorderejű tervről volt szó. Egy vonás, egy részlet megerősíti azt a valószínű gyanunkat, hogy Ferdinánd lépése nem rejtett semmiféle szeparatista szándékot. Ime: Ferdinánd és Germaine de Foix esküvőjének és az ez alkalomból tartott nászünnepegeknek színhelye nem Franciaország, a menyasszony országa volt, sem az Aragon Királyság földje, hanem Castília. Ez talán érzelmi szempontból, Izabella emlékére való tekintettel, tapintatlanságnak látszik, de politikai tekintetben és ami az egység magasabb eszméjét illeti, nagyjelentőségű ez a tény. Világosan jelzi, hogy az uralkodó továbbra is úgy tekintette magát, mint aki otthon van Castiliában. Bármilyenek voltak is Izabella végrendeletének következményei, a Katolikus Király a jövőre gondolva és a nagyszerű birodalmakra, amelyeket majd örökölni fog, úgy intézte, hogy Spanyolország belépjen a játszmába, az egész Spanyolország — elfeledve titkos gondolata mélyén, a régi kis királyságok helyiérdekű perpatvarait és versengéseit, erőfeszítésüket, hogy fennmaradjanak és reményüket, hogy tovább éljenek. Nemcsak Aragónia: az egész Spanyolország... Hogyan csábíthatna el ezután az a gyermekes föltevés, mintha Ferdinándnak szívében feküdt volna a spanyol egység művének lerombolása, hogy bosszút álljon, amiért Katolikus Izabella végrendelete nem tette meg Castília királyává? Castiliában a lázadó Középkor szelleme öltött testet. Megnyilvánul ez minden epizódban, amely Ferdinánd második házasságát követi. Ha Szép Fülöp olyan csökönyösen kitart saját jogai mellett a castiliei koronára, ez azért van, mert a castiliei nemeseknek egy csoportja áll mögötte — Villena marques hirhedt csoportja, amely még mindig a régi időket sirja vissza. Ezek a nemesek azok, akik a leckét Örült Johanna férjének titkon fülébe súgják. Hiába őrzi meg Ferdinánd gyöngéd magatartását vele szemben. Hiába pró-

bálja megnyugtanni, meggyőzni, szó sincs arról, hogy megsemmisítsék, vagy csak hogy el is vitassák azokat a jogokat, melyek a Királyné végrendelete szerint megilletik. Fülöp kezelhetetlennek mutatkozik. Anyyira, hogy Ferdinánd egy salamancai találkozó hiábavaló kísérlete után lemond arról, hogy személyesen tárgyaljon vejével és megbízottakat küld hozzá. Ez a megbízott hát az, aki, ebben a minőségében, megköti az egyezményt, mely szerint Ferdinánd elismeri Fülöp és Johanna teljes szuverénitását Castiliában, csupán a katonai Rendek Nagymesteri méltóságot tartva fönn magának és azokat a járadékokat, amelyeket Izabella végrendeletileg ráhagyott. A megállapodás aláírásakor Ferdinándnak egy szép gesztusa van: kijelenti, csak azért alkuszik meg, mert el akarja kerülni az országban a polgárháborút. Ítéletünk szerint magának ennek a „polgárháború” kifejezésnek döntő jelentősége van. Azt bizonyítja, hogy Ferdinánd gondolatvilágában a spanyol egység — a spanyol egység *legalább is* — bevégezett tény. A hallgatag diplomata szájában ez a kifejezés többet mond minden beszédnél.

Igy szólt a Király s azzal hátat fordított.

IV.

ŐRULT JOHANNA.

A Király házassága végleg elkeseríti a castiliai nemesség lázadó szellemét. A nemesi párt — remélve, hogy az új uralkodó gyöngesége szabad teret enged visszaéléseinek — Johannának, a Katolikus Királyok leányának, Burgundiai Fülöp feleségének nevét írja zászlójára. Megalakul a „Fülöp-párt” is... De Fülöp csakhamar meghal. És kétségbevonhatatlan jelek arra mutatnak, hogy felesége elvesztette józan esztét, ha ugyan valaha is egészen ép elméjű volt.

Középkor!... Milyen nehéz volt téged eltemetni!... Csaknem olyan nehéz, mint annak a szerencsétlen, szép és fiatal Királynak a holttestét, aki szol-

gálatodba szegődött, annak a nemesi pártnak a szolgálatába, amelynek lázadása téged jelképez. A Király holtteste a castiliai mezőket, a városokat, a templomokat, a kolostorokat járja és örült özvegye követi s egy pillanatra sem akar megválni tőle. Éjjel jár vele (mert egy özvegynek sohasem szabad meglátnia a napvilágot), s égő fáklyákkal kíséri.

A szellem megzavaró párhuzamot talál majd itt e közt az örült Doña Juana tébolya és a között a másik közt, amely csakhamar új dicsőséget terem Spanyolországban: Don Quijote örülete közt. Mind a két esetben ott van a különös kísérlet, újjáéleszteni egy letűnt korszakot. Ahogy a manchai hidalgo fel akarja támasztani a kóbor lovagságot, úgy az a pár is, amelyet Johanna és Fülöp alkot, csak azért jelenik meg a történelemben, hogy megtestesítse a feudális oligarchia feltámadásának erőfeszítését akkor, amikor az egyseges monarchiák már berendezkedtek és megerősödtek. Johannában számos castiliai a maga fenyegetett Castiliájának jelképét látta, Izabella árnyát, amely ottmaradt közöttük. Szegény eszelős árny, most egy holttest nyomában fut a puszta mezőkön.

Ekkor egy karthauzi barát lép a színre, akit magát is érintett a megszállottság vagy a téboly szele. Oda-férkőzik a Királynéhez és azt mondja neki, hogy férje feltámadhat; hogy ez a csoda már megtörtént egy másik herceggel, aki halála után tizennégy évvel tért vissza az életbe. A szerencsétlen nő görcsösen belekapaszkodik ebbe a reménységbe. Bár nehézséget lát reménye megvalósulását illetőleg abban, hogy a testet bebalzsamozták. De Isten hatalma végtelen. Mindenesetre, nem engedi meg, hogy eltemessék. És a koporsó követi gyászos keringéseit... Másik középkori visszaesés: A pestis kitör Spanyolországban. Nem figyeltük meg, hogy még az emberek betegségei is következetesen különböző stílusokat mutatnak a történelmi fejlődés folyamán? A nagy dögvészek, a szörnyű, névtelen tömegjárványok stílusa egybeesik azzal a korszakkal, amikor a hatalmas katedrálisokat építették,

amelyek szintén névtelen tömegmunka alkotásai. A Középkornak ezt a kollektívizmusa a protestantizmus órájának individualizmusa követi. Amikor a vallás tisztán benső folyamatá alakul át, a betegség is, legjellegzetesebb megnyilvánulásaiban, igyekszik átformálódni szigorú értelemben vett magánüggé; magára öltetni annak a betegségnek társadalmi stílusát, amelyet képletesen „titkos betegség” névvel szoktak megjelölni. A tüdőbaj virágkora egybeesik a XIX-ik századdal, vagyis a romanticizmussal, amelynek stílusa tüntető rokonságot mutat ezzel a betegséggel. És ki ne érezne egy kis zavart megállapítva, hogy a mi jelenlegi civilizációnkban a tárgyilagosságra való törekvés egybeesik a rák kivirágzásával, ennek a patológikus tárgyilagosságnak bevezetésével, amely nem illeszthető be személyes szervezetünk állagába?

Hogy ebből a zavaros helyzetből kijusson, nem lát más eszközt a nemesi párt, mint újra férjhezadni a Királynét: Német kéri szeretnének, ez behozná Spanyolországba a feudális szellemet, mely alkalmas volna bizonyos reménységek felbátorítására. De Ferdinánd résen van. És résen van Cisneros is. Sem egyik, sem másik, bármilyenek legyenek is kölcsönös érzelmeik, nem engedi meg a dolgok régi állapotának visszatérését, azét a rendszerét, amelynek lerombolását a Katolikus Királyok egész életükben legfőbb feladatuknak tekintették. Mind a ketten ragaszkodnak az egységhez, és minden erejükkel. Cisneros inkább Izabella Királyné szellemében érti az egységet, mindenek előtt mint spanyol egységet, amerikai és afrikai távlatokkal. Ferdinánd ennek a szenvedélynek a családjában hagyományos földközítengeri színezetet adja meg: az egység nála Spanyolország bekebelezését jelenti Európába és talán az egész európai egységet. A szempontoknak ez a szétágazása a Király és a diktátor közt nem hanyagolható el; sőt ellenkezőleg a legnagyobb jelentőséggel bír; de pillanatnyilag, a közös ellenséggel szemben, el lehet tőle vonatkozni. A közös ellenség a szétszóródás, a bábeli zűrzavar. A szent csillag, úgy a Bibor-

nok, mint az Uralkodó számára Róma, az egység. De az első gvelv értelemben veszi „Rómát”, a másik gibelin értelemben.

V.

ELFOJTANI.

Az erkölcsi szakadéknak egy neme támad Ferdinánd és Castilia közt. At kell lépni ezen a szakadékon, be kell hát tömni, elfojtani, hogy az egység győzedelmeskedjék. Elfojtani, ez lesz a Király munkája. Elfojtott már annyi embert és annyi dolgot...

A Katolikus Király soha nem szünt meg közelről figyelemmel kísérni Castilia ügyeit, még akkor sem, mikor az itáliai ügyekkel volt elfoglalva. Itáliában kötelességének tartotta elfojtani a Nagy Kapitány függetlenségi törekvéseit (még egyszer a Középkor). Nem mulasztunk el egyetlen alkalmat sem, hogy rá ne mutassunk ezeknek a középkori újjáéledéseknek a párhuzamára, amelyeknek megsemmisítése Ferdinánd főgondja. Akár Gonzalo de Cordobáról, Columbus Kristófról vagy a Johanna- és Fülöp-féle bábok mögé rejtőzött nemesi kotériákról legyen is szó, a probléma nem változik. A kérdés csak az, megtudni, ki parancsol. És nem szabad engedni senki mást parancsolni, hacsak nem az egység képviselőjét. El kell tüntetni végső nyomait is a hatalom ama megosztásának, amely az egész előző korszakot jellemezte, aminek azonban nem lehet helye az új kultúrának szentelt modern világban.

De mert másrésről ezeknek az embereknek mind-egyikére szükség volt, mert egy nagyvonalú uralom nem lehet egyetlen ember műve, még egy uralkodó páré sem, és mivel szükség van nagytehetségű munkatársakra, a kormányzás művészete abban állt, fellelkesíteni és szándékolta időben korlátok közé szorítani őket, váltakozó és eredményes játékkal.

Amíg csak Izabella élt, ő vállalta a fellelkesítést, ami különben főfeladata lehetett az uralkodónak hasonló politika első időszakában. Ma Ferdinánd egyedül van; vagy jobban mondva új kötelességekhez van kötve, amelyeket Germaine de Foix-val kötött házassága jelképez s ami nem jelent kevesebbet, mint Spanyolország európaivá tételét, mint Spanyolország egységét Franciaországgal. Ami Izabella örökségét illeti, Ferdinánd politikája ebben az egy szóban összegeződik: elfojtani... Levágni a fejét a szakadatlanul újra éledő zendülésnek. De, mint a mitológiai hidrának, a lázadásnak hét feje van. Ha az egyiket levágták, ott van helyette a másik.

VI.

A BEMOCSKOLT KEZEK.

Navarrában tovább kuszálódik a bonyodalom. Ez az izgató ügy megragadja a király figyelmét. Őszintén szólva, elemében van itt. Sőt, úgy látszik, akkor sem lép ki belőle, midőn arról van szó, hogy bünt kövessen el.

A navarrai kérdés, a helyzet kulcsa... Franciaország és Spanyolország között bizonytalan föld Navarra. A nagy világi társalgás politikai földrajzának nincs olyan közhelye, amely alkalmazható volna rá. Egyfelől ez a Navarra név — mely olyan területre vonatkozik, melynek határai eléggé homályosak — a zsiros gascognei földek képét idézi elénk, déli szerelenségeivel, tivornyáival és IV. Henrik tyúkjával a fazékban. A spanyolokat másrészt, az utolsó polgárháborúkra és a karlista abszolútizmus fanatikus ellenállására emlékezteti ez a név.

Mind addig, míg a feudális keretek befolyása tart, Navarra normális helyzetben van; alkotmánya olyan, mint a többi országé, de a többinél még több hajlammal, hogy hagyományok és hozományok formájában

darabolja szét területeit. De mikor megjön a pillanat, amelyben az abszolút monarchiák kialakulnak, mikor Franciaország és Spanyolország hatalmas államok formáját öltik, a navarrai hűbéreseket helyzete nehezé válik, mert ha egyrészt a nyelv, a szokások, a hajlamok Navarrában, akkor mind spanyoloknak látszottak, másrészt a navarrai Királyok hűbérisége a francia Uralkodókkal szemben a francia politika hatáskörébe utalta őket. Az Albret-ház ilyenformán nehéz helyzetben találta magát s ezt egy dinasztikus kérdés még súlyosbította. Gaston de Foix, Narbonne vicomte-jának fia, és XII. Lajos unokaöccse volt a jelölt arra a trónra, melyen az Albreték ültek. A családi kötelékek Gaston szövetségesévé tették XII. Lajost. És attól a naptól, amikor Ferdinánd feleségül vette Gaston nővérét, Germainet, ennek most már természetesen két szövetséges volt. Az Albreték megrémültek és félelmükben Ausztriánál kerestek támaszt és barátsági szerződést kötöttek Szép Fülöppel úgy, hogy Ferdinánd, (aki talán politikából ellenállt volna a családi meggondolások befolyásának), az Albreték ellenlábasából, aki eddig volt, most elkeseredett ellenségükké lett. Navarra, amely Franciaország vagy Spanyolország barátságának segítségével fönntarthatna volna magát, ettől kezdve Spanyolország és Franciaország kettős ellenséges érzületének céltáblája volt. És most, hogy Spanyolország és Franciaország egyesülni készült, a szegény Navarra számára nem maradt más hátra, mint megsemmisülni. Úgy volt, hogy csakhamar áldozati bárány lesz egy új nemzetközi barátság oltárain. Biztosan lehet állítani, hogy ettől a naptól kezdve a Navarrai Királyság halálos ítélete alá volt írva.

Az Albreték ellen szövetségre lépett uralkodó hatalmak nem érték be azzal, hogy megverjék őket: ki is akarták átkoztatni. Jean és Chatherine d'Albret kiközösítési bullája (amelynek sokáig vitatott létezését nem lehet többé kétségbevonni, mióta megtalálták a simancai levéltárban) az aragoniai Király diplomáciájának nagy sikere volt. A felhozott ürügy: rábírní

a Szentszéket, hogy ezt a szigorú rendszabályt alkalmazza, az volt, hogy olyan országtól kérve segítséget, amely kivált a katolikus közösségből és a reformációhoz csatlakozott, Navarra súlyos hibát követett el a katolicizmus és a Pápa ellen. A küzdelemben Jean d'Albret elvesztette Királyságát. A spanyol csapatok elfoglalták ekkor Navarrát. XII Lajos halálával még jobban összekuszálódik a politikai élet. Megtörténik, hogy Franciaország új Királya pillanatnyilag megváltoztatja politikai irányát és a kiközösítettekkel lép szövetségre. Katolikus Ferdinándnak éberségének és hideg figyelmének minden buzgalmát a navarrai ügyekre kell fordítania.

Mindenekelőtt hű marad a Pápához. Játssza a hűséget. És ennek a játéknak első áldozata, könnyű kitalálni, Gonzalo de Cordoba, a nagy kapitány, akinek személyes szándékai Navarrára kiviláglottak. Mivel Franciaország királya hűtlennek mutatkozott az egység nagy ügyéhez, Róma és Spanyolország most egyesülten szorítják kordába Franciaország Királyát. Ez titkos szerződést köt Navarrával. De íme Navarra Királya beleszeret egy nőbe, szeretőjévé téve őt. És ez a nő tulajdon ágyában öli meg őt azon a napon, mikor a Király elvitt neki bizonyos írásokat, amelyeken fel voltak jegyezve a francia Királlyal kötött titkos megegyezésének pontjai. Egy titokzatos pap kapja meg kezéből az írásokat. Majd pedig Ferdinánd Király kapja meg azokat a pap kezéből.

A politikának szüksége volt rá, hogy megtudjon bizonyos dolgokat. Hogy tudomást szerezzen, cselekednie kellett. Annál rosszabb, hogy ez a cselekvés magával vonta királyi vérrel való bemocskolását azoknak a kezeknek, amelyek megszerzik a nélkülözhetetlen okmányokat.

VII.

AZ ANGOLOK NÉLKÜL SZÁMÍTOTTAK.

*Az volt a kérdés akkor, és az a kérdés
ma is, magukba kell-e foglalniok az
Európai Egyesült Államoknak Angliát,
vagy sem?*

Nem a Nagy Kapitány volt az, akit a navarrai hadjárattal megbíztak, hanem Alba herceg. Az Alba-család Spanyolországban hagyományosan a korona pártján állt. Míg a Villena név a nemesi és feudális ellenállást szimbolizálta, addig az Alba név az új hűséges szolga, az udvari ember típusának szimboluma volt. Alba herceg tehát lojálisan, sőt mi több, könnyűszerrel irányítja a vállalkozást. Nem kell több, mint a Katolikus Királynak egy ügyes szózata, amelyben tudtára adja az ország lakosságának, hogy ha az Uralkodónak szándéka volt rátenni kezét területükre, ez egyedül csak azért történt, hogy olyan záloga legyen, amely minden mozgási szabadságot biztosít neki kontinensen kívüli vállalkozásaiban, és a navarraiak már teljesen le is mondtak minden ellenállási kísérletről. A herceg néhány hét alatt bejárta és csaknem teljesen elfoglalta az országot. Ami a helyi uralkodóházat illeti, az úgyszólván nem is létezett már. Az utolsó navarrai Király magatartása ugyanaz, mint amit gyakran láttunk ismétlődni a történelemben hasonló körülmények közt. Annak a királynak szellemi magatartása, aki valójában nem sokat ad a létre; aki a maga számára előnyösebbnek tartaná egy gondoktól és felelősségtől mentes, befolyásos udvari ember életét; aki csak a formaság kedvéért tartja fenn jogait; aki másrésről elég világos fejű ahhoz, hogy megértse, milyen veszített ügyet védelmez vagy lehetetlen vágyálomhoz ragaszkodik; aki végül, midőn a katasztrófa megérkezik, siet menekülni, örökre elhagyva a terepet, titokban boldogan, hogy az esemény elég gyorsan következett be s így megmaradt számára a remény,

hogy új életet kezdhet. Az utolsó navarrai Királyt Boabdilnak lehetne nevezni.

De alighogy a navarrai uralkodóház megszűnik veszedelmet jelenteni a diadalmas Katolikus Király számára, már más veszedelem üti fel fejét és a probléma ismeretlen új problémákkal bonyolódik. Bizonyosnak látszik, hogy eddig az európai egységnek ebben a tervében, amint az már gyakran megesett hasonló terveknél a történelem folyamán, az angolok nélkül számítottak. Most íme Anglia kerülő úton belép a versenytérre. A Katolikus Királlyal megbeszélt guyanai vállalkozás alkalmából egy angol hajóraj, melynek rendeltetése valami távoli kikötőbe való hajózás volna, horgonyt vet Pasajes kikötőjében, Guipuzcoában, azután ahelyett, hogy útját folytatná, ottmarad ebben a kikötőben, sokáig vesztegel ott, nem tudjuk, milyen ürüggyel és végül kezd bizalmatlanságot ébreszteni. Először a franciákban, később a többi nemzetben is: Rejtett utakon egy eszme kezd beszivárogni mindenki tudatába, rájönnek, hogy Anglia olyan elem, amelyet nem lehet elhanyagolni. És az a gyanunk, hogy pontosan akkor, éppen abban a pillanatban, amikor efelől bizonyosságot szerez, jön rá Ferdinánd Király arra, hogy „európai” tervét nem valósíthatja meg. Legalább is nagyon sokat kellene lefaragni belőle. Mert a történelem megmutatja, hogy egy túleszményien becsvágyó európai terv soha nem valósítható meg Anglia nélkül — mert ebben az esetben vonakodik félreállni —, de vele sem — mert jelenléte nyomban meghiúsít mindent.

A helyzetet még bonyolultabbá teszi akkor XII. Lajos halála Franciaországban. Ez módosítja a politikai játékot. Anglia és Franciaország nem késnek egyesülni. Sakkjáték ez Navarra sakktábláján. De nem ez az egyetlen sakktábla. Mint azok a bajnokok, akik szintén megmutatva virtuózságukat, párhuzamosan küzdenek végig húsz-huszonöt különböző játszmát, úgy a Katolikus Királynak is húsz-huszonöt ellenféllel vívott játszmát kell egyszerre figyelnie, ott kell tar-

tania szemét a politikai becsvágy valamennyi sakk-tábláján, Afrikában, Amerikában és Európában. A sakk-bajnok legalább időt vehet magának, hogy minden egyes lépésen gondolkodjék és egymást követőleg vághat vissza mindazoknak, akik ellene játszanak. Az Európai Királynak, a Katolikus Királynak, mindenütt egyszerre ott kell lennie abban a pillanatban, amelyet ellenségeinek rosszindulata választ meg; sokszoros és gyakran egyidejű követelményeknek kell eleget tennie: nem engednek neki időt arra, hogy helyet változtasson, sőt gyakran még arra sem, hogy egy hadirendet átcsoportosítson. Figyelmének így a sokrétűségnek határtalanul kegyetlenebb terhét kelle hordania. Gondolatának és kezének szünet nélkül egyik regisztrerről a másikra kell ugrania. A sakkjátékos feszültségéhez hozzájárul még valami, ami annak a zenekari embernek szorongásához hasonló, aki megzavaró gyorsasággal több hangszert kezel egyszerre.

Szegény Király, aki nem bízhatja magát rá senkire, szegény Király, akit úgy a külső körülmények, mint személyes hivatása (és személyes rögeszméi) arra ítélnék, hogy ügyeinek legkisebb részletét titokban tartsa, hogy napról-napra tájékozódjék a nap eseményéről, mert sorsának kulcsa egyedül csak az ő kezében van... Ezzel a tömény szenvedéllyel, amellyel minden ügyét intézte, amely szenvedély annál hevesebb volt, mennél kevésbbé osztotta meg mással, mennél kevésbbé könnyített rajta az együttműködés, miképpen kerülhetne volna el, hogy természete ne engedjen a fáradtságnak és hogy testét fel ne eméssze ez a sápadt és szomorú tűzvész? A megöregedésnek igen különböző módjai vannak. Katolikus Ferdinánd előre-gedését az összpontosítottság idézte elő, egy embernek egy titokba való felszívódása. Napról-napra titkozatosabb, hallgatagabb, áthatolhatatlanabb. Jegyezzünk meg egy dolgot: minden személyiségtől, akinek emléké két ez a történet feleleveníti, idézünk egy-két monda-

tot, egy-két sort. Kinyilvánított szándékokat, fesztelen és meghitt kijelentéseket, egy belső világ kitárulásait. Ferdinándtól semmit. Ferdinánd sphinx. Száján pecsét van; homloka ráncba vonva. Nyugtalan szeme jobbra-balra irányítja tekintetét, és ha pillanatnyilag egy pontra szegzi, olyan lángot lövell oda, mint a villámlás tüze.

Napról-napra hallgatagabb, napról-napra fáradtabb a Király — akinek titkát csak nagy vonásokban ismerjük — s odáig jut végre, hogy úgy érzi, összeroskad ennek a szétagoltságnak a terhe alatt, hogy összeropantja annak a szétagoltságnak a képe, amely felémészti Birodalma erőit. Spanyolország ekkor szintén húsz-huszonöt sakktáblán játszik egyszerre. Ez a gyöngeje. Ha a Király túlságosan előregszik ettől a próbától, Spanyolország viszont túl fiatal hozzá, túl gyermeki, nagyon is az utolsó pillanatban kovácsolták össze egységes monarchiává. Figyelmének meg van a gyermekek figyelmének hibája. Mindig a legfényesebb dologra, a legújabbra, a tegnap még ismeretlen játéokra irányul. Elszórakoztatja — ebben méltó gyermeke Izabella Királynénak — Amerika, szép játékszerével, Afrika, érdekes játékszerével. Európa játékszere, amelyhez Ferdinánd hívja oda, bonyolultabb, unalmasabb. Ferdinánd pedig oly kevés magyarázatot ad... Valójában ő az, aki játszik. Nem veszi be Spanyolországot a játszmába; és így esik, hogy Spanyolország nem követi; sőt Aragónia sem. Aragónia éppen ebben a korszakban kezd lemondani — úgy is mint nemzettest — a politikai érdeklődésről, és ez az érdektelenség négyszázados elernyedésre vezet majd. Azt lehet mondani, hogy a XVI. századtól a XX.-ig Kelet-Spanyolország nem lép be a spanyol közügyek érzelmi világába. Ez a lemondás Katolikus Ferdinánd legnagyobb bűnhődése; ez a vezeklése.

Elvétve Castilia dallamának ütemét s nem találva kíséretet sem Aragóniában, sem Catalóniában, a szegény Király, fáradságtól kimerülve halad a halál felé.

Nem marad számára más vigasztalás, mint ez: az európai feladatot követni szenilis kezével. De mielőtt meghalna, még ezen a téren is a legnagyobb csalódásban lesz része.

VIII.

MÁS LESZ A CSÁSZÁR.

Károly főherceg, aki már Flandriát kormányozza, olyan politikát kezdeményez, amely Franciaországhoz való közeledést jelent. Személyes politika ez, saját politikája... És Károly, Ferdinánd unokája, a spanyol trón közvetlen örököse.

A legnagyobb csalódás ez, tényleg, mert most saját művéből lakoltatják ki. Bár európai politikájának útjában áll a castiliai gondolat és hivatás, amelyet névszerint Cisneros képvisel, a Királynak módjában van még érvényesíteni tervét és abban magát jobban megerősíteni. De hirtelen számot kell vetnie azzal, hogy saját külön területén, saját szerepét játszva, új színész lép fel, akit a körülmények ereje csakhamar főszereplővé emel. Ez a személyiség, aki a színre lép, nem kisebb ember, mint Ferdinánd unokája: Károly, Spanyolország jövődöbeli Királya, a jövődöbeli Császár.

Tény az, hogy Károly Flandriából, ahol székel, megbeszéléseket kezd Franciaországgal. Megbeszélései alapjára az egyezményeknek és egyensúlyoknak új rendszere kezd épülni. Franciaország, könnyű rájönni, így áll kissé bosszút Ferdinánd kizárólagosságáért Navarrában. Szemet szemért, fogat fogért, ez a tálió törvény: mindez jó diplomácia és jó politika. Csak meg kell hajolni a dolgok ereje előtt.

*Ez a régi történet,
Mely mindig új marad.
De akit ujja érint,
A szíve meghasad.*

énekli Heinrich Heine az *Intermezzóban*.

Ferdinánd szíve megtörik ettől a próbától. Így mellőzték már, visszalökték egy sarokba életének két nagy alkalmával: elsőízben, kevéssel Izabellával kötött házassága után, mikor vissza kellett vonulnia aragóniai államaiba, mert a castiliaiak világosan értésére adták, hogy Izabellát akarják követni, mint egyedüli uralkodójukat; másodízben Izabella végrendelete alkalmával. De a két alkalom közül az elsőnél, fiatal volt még, a másodiknál erőinek teljében volt s maradt kijátszani egy nagyszerű kártyája: második házassága. Most azonban öreg, idő előtt elaggott, nem marad más hátra számára, mint meghalni. Alig mult még el hatvanéves, de teste olyan roskatag, annyira elhasználódott ebben a végtelen küzdelemben, ebben a titkos nyugtalanságban, a némán marcangoló fájdalmak keserűségében, amelyekben soha senkihez nem fordulhatott bizalommal, hogy erői nem tartják már talpon. Hasa kegyetlenül megdagadt attól a betegségtől — mely oly jellemző a korszakra és a *renaissance stílusra* — s amelyet vízbetegségnek neveznek. A légszomj okozza neki a legnagyobb szenvedést. Nehezen lélegzik, fullad, nincs levegője. Mivel ezt a helyiség légköri feltételeinek tulajdonítja, ahol tartózkodik, mindig kinyitja az ajtókat és az ablakokat. De egyidejűleg fázik is, kegyetlenül fázik. A déli éghajlatról álmodik és 1515 végén arra gondol, hogy andalúziai birtokaira teszi át székhelyét. Nem látszik semminek, de ez már menekülés, hogy Logronóban akarja berendezni udvartartását — és hogy részben megvalósítsa ezt a tervet — az európai és navarrai ügyek egy döntő pillanatában... Ferdinánd *menekül*, feladja a terepet. De e szomorú utazás folyamán makacs akarata olykor még felágaskodik. Egy napon például tudomást szerez arról, hogy unokájának kiküldöttje, Adrien utrechti kanonok, aki később pápa lesz és, ami a spanyol ügyeket illeti, a császár jövődöbéli ügynöke marad, megérkezett Spanyolországba. A kiküldött Estremadurába akar menni; a Katolikus Királyon éppen akkor vesz itt erőt a betegség, anélkül, hogy elérhetné andalúziai székhelyét,

ahol remélte, hogy a telet eltöltheti. — Ez az ember azért jön, hogy meghalni lásson engem... — gondolja a Király, aki csakugyan haldokló már. Nem akarja fogadni és azt mondatja neki, térjen vissza oda, ahonnan jött.

Szüntelen halálfélelmet érez. Az üldözött vad félelmet, esztelen félelmet. Nem akar gyónni, még csak látni sem akarja gyóntatóját, akinek jelenléte közeli végére emlékezteti. Drámai jelenetek közt lehet elérni, hogy végrendeletet csináljon, hogy kifejezze utolsó akaratát. Ellenségeket lát mindenütt, az a gyanúja, hogy halála mindenkinek érdekében áll. S később főképen nem akar beszélni senkivel; napról-napra jobban egyedül akar lenni, egyre gögösebben magába vonulva. Ellenáll, ellenáll. Egészen addig a pillanatig, amíg komor méltóságának utolsó védőbástyája le nem hull. Akkor engedni fog, enged...

1516-ban vagyunk, január havában.

IX.

HALÁLFÉLELEM.

Ferdinánd világának ideje lejárt. Franciaország és már nem Spanyolország foglalja el az előteret az európai politikában. Károly, mellőzve nagyapját, saját házasságát készíti elő Renée hercegnővel és megegyezést ír alá I. Ferencceel. X. Leó pápa szövetkezik Franciaországgal és Velencével. A Katolikus Király halni készül.

Hallgass, Uram, hallgass! Ha mi nem tudunk rólad semmit, ne tudjon semmit senki.

Hallgatásod körül Angyal röpül lángpallossal. Arcodat és jellemedet védi; személyiségedet védelmezi. Mivel te különös fajt képviselsz, azt akarja, hogy tökéletes légy a magad nemében, tökéletes egészen az utolsó lehellelig. Befejezett mintakép, hóstípus. Fenkölt

— ha abban az értelemben is, amelyben az esztéták a „rosszakarat” fenkölségéről beszélnek.

Rosszakaratú voltál te? Nem. De előírásos, akit egészen terveid szerveztek meg. Egy legfelsőbb, igen magas cél felé feszülve, amely azoknak az eszméknek középpontjában állott, melyek legnemesebbek és legméltóbbak arra, hogy egy emberélet nekik szentelje és áldozza magát. Ezenfelül jól összegyűjtött eszközök láncolata voltál; egészen alul pedig ügyeskedések, ravaszságok és álnokságok szövődése. És a láncnak minden szeme, a szövetnek minden boga a némaság hármasszomszomsága.

Hogy senki meg ne oldja hallgatásod! Hogy a legfelsőbb bírák se oldják meg ezt a hallgatást! Látlak téged, amint az Isteni törvényszék előtt is megőrzöd titkodat, nem felelve semmit életed minden egyes fejezetének, minden egyes tettetnek lepergetésére, amely fel van jegyezve a Könyvben, melynek hét pecsétjét megtörték. Látlak egykettőre elítélve a nélkül, hogy ki nyitottad volna a szád. És nem nyitottad ki, sem azért, hogy vallj, sem azért hogy panaszt tégy, mikor letaszítottak a bűnhődés mélységébe, a pokolra, ahol még mindig jogod van egy zárt szobára, egy megközelíthetetlen királyi teremre; itt, magadban bezárkozva, megbízottak, kémek, titkos ügynökök közvetítésével tartasz fenn érintkezést a földalatti világ többi részével.

A világ gyűlöl téged. Spanyolország, melyet tulajdon kezddel alkottál, megtagad. Első feleséged a föld alatt van, és végrendeletében mindenre gondolt, rajtad kívül. Leányod örült. Unokád kitúr helyedből. Barátaid főképp utódlásoddal foglalkoznak. Csak Machiavelli bámul.

Ákár csak te, olyan néma árnyak körmenete (a nélkül, hogy bosszújának a megbánás kézzel fogható formáját adná) népesíti be magányodat: Columbus a Nagy Kapitány, a Navarrai Király és a távolban az ifjú Boadil...

De ezek az árnyak nem gyötörnek; inkább vigasztalnak. Csak a halálfélelem gyötör, a nemlét félelme.

X.

BALJÓS JEL.

1516 január 23-án meghal Madrigalejóban Ferdinánd, Arragónia és Castilia Királya.

Egy jövendőmondó azt jósolta Ferdinándnak, hogy Madrigál városában, ahol Katolikus Izabella született, nagy szerencsétlenség fogja őt érni. A Király gondosan kerülte is ezt a helyet. Midőn utolsó utazása alkalmával Andalúziában egészségi állapota megállásra kényszerítette, a legközelebb eső helyiségben keresett menedéket. Ezt a helyiséget, amely Estremadurában feküdt, nem hívták Madrigálnak, hanem Madrigalejo volt a neve. Mikor a beteg ezt megtudta, nagy félelem fogta el. Számos szemtanú legalább, ezt állítja. Viszont igen sok történetíró tagadja. Ferdinánd, azt mondják, nem volt babonás. És mégis, vajjon ki nem volt az a Renaissance korában?

Madrigalejo nevének hallatára rémület járja át Ferdinándot. De kísérete nem törődik ezzel. Megállnak.

Mert ez szokása vált ezekben az utolsó és siralmas napokban. Nem törődnek többé a Katolikus Királlyal. Keresztelik akarátát. Mikor végül elszánja magát rá, hogy végrendeletet csináljon, szembeszállnak elhatározásaival; követelik, el is érik, hogy visszatérjen rájuk és módosítsa őket. Így, megakadályozzák abban, hogy hagyományokat rendeljen unokája, Ferdinánd javára, akit szeretett — mert szeme előtt nőtt fel Spanyolországban; alkudoznak vele az évjáradék nagyságáról, amelyet özvegyének hagy. Mindez igen munkás előkészítést kíván és attól félnek, hogy a Király meghal, mielőtt aláírta volna végrendeletét. De ami ebben az okmányban a legfontosabb, ami a leglényesebb, az mindennek ellenére kifejezi a Király alapvető szándékát, az utolsót, amelyhez hű marad, az egyesség tervét.

Hagyatéka számos különböző országból állt. Nem

számít. A Király nem oszt meg semmit. Alkosson minden egyetlen törzsvagyont. És ez a törzsvagyon, ha valóságban lecsökkentették is a nyomorúságok, talán megőrzi ezt a nevet: Spanyolország.

XI.

A VELILLAI HARANG.

*Arragónia legendás velillai harangja
jelenti be gyászos hangjával a Király
halálát.*

Arragóniában van Velilla, Sarragossa mellett. Velillának harangtornya van. Velilla harangtornyában harang függ. Ez a harang, bizonyos napokon magától megszólal, gyászos ütésekkel kondul. Akkor történik ez, ha valami nagy szerencsétlenség szakad az országra.

A történelem folyamán ez a harang húsz esetben hallatta hangját. Minden esetben nagy szerencsétlenséget jósolt meg. És minden esetben az az irány, amelyben visszhangja megcsendül, jelzi a helyet, ahol a szerencsétlenség bekövetkezik.

A vidék lakói azt mondják, hogy a harang hangja, mikor magától megszólal, olyan különös, hogy senki sem hallgathatja rémület és szívszorongás nélkül.

Igen, most halottnak tarthatjuk Királyunkat, mert hazájában, az aragóniai Velillában magától szólalt meg a harang. Rezgései nyugat és dél között hullámanak tova.

Velillában egy öregember azt mondja: — Most hal meg a Király. — Egy fiatal így válaszol neki: — Hát aztán?

Mert a közösség öntudata elszunyókált. Olyan sok éve már, hogy a Cortez nem ülésezett.

Az egység ügye mindent elszáritott maga körül. Most egyedül a Monarchia parancsol, mert egy-maga van.

A velillai harang visszhangjai pusztaságba kiálta-

nak. Ez a pusztaság Spanyolország. A spanyol pusztaság fővárosa Madrid.

Bim-bam, bim-bam... íme, a legvégső pillanatokat éljük. Láthatatlanul angyalok és démonok lépnek a színre. A politika, az ember tevékenysége emberi esz-közökkel, megszűnt.

De akár mint is van, a mű befejeződött. Spanyolország egy és Spanyolország a katolikus Róma szolgálatában áll. Sőt egységesebb mint Róma, rómaibb mint Róma, mert Spanyolországban ott az Inquisíció.

Nem vagyunk semmik. Mégis minden vagyunk. A Király meghalt. Éljen a Király! Éljen az Egység!

Éljen a Józan ész, éljen az az erő, amely az Egységhez vezetett bennünket.

XII.

BUSZKESÉG.

A Király testét csaknem titokban temetik el. Károly bejelenti érkezését Spanyolországba: politika.

A lélek végső céljai nem tartoznak a politika körébe. De egy test földbe tétele lehet politikai tett. Politika van Ferdinánd Király temetésében is.

Az Udvarban mindenkinek sokat kell törnie a fejét, milyen viselkedést tanúsítson. Elmenjen-e vagy ne menjen? Az elhunyt iránt tanúsított nagy buzgalom visszatetszést szülhet az új Urban. A nemelégséges hódolat úgy magyarázható, mint ellenséges magatartás a monarchiával szemben. Hogy a helyzetet megmentésék, kitalálták, hogy az volt a halott végakarata, hogy Granadában temessék el és minden pompa nélkül. Visszautasította a fényes tiszteletadást: ez jó ürügy volt arra, hogy fukarkodjanak azzal, ami megillette volna. Szolgáinak kis, igen kis száma kísérte a koporsót azon a hosszú úton, amely Madrigalejóból Granadába visz.

Andalúziában kissé megnövekedik a kíséret és

kissé fényesebb is lesz: néhány főúr csatlakozik hozzá. Andalúzia sohasem volt olyan rideg mint Castilia. De ezek az újonnan jöttek is elhagyják Királyukat az út vége előtt.

Csak három vagy négy hű szolgája szemléli meg a Király arcát, mielőtt a koporsót végérvényesen lezárnák.

Most pedig, mi többiek is megnézzük még egyszer, mielőtt búcsút vennénk tőle, mielőtt búcsút vennénk ettől a történettől, mielőtt leírnók a költemény utolsó lapját. Hosszasan nézzük ezt az arcot; némán szemléljük. Itéletet mondunk róla.

És ezt a csendet végül ezekkel a szavakkal törjük meg:

Ferdinánd, Ferdinánd, aki annyit szenvedtél, ember voltál!

A büszkeség életed kulcsa, mint ahogy Izabella életéé az undor volt.

Isten veled, Katolikus Ferdinánd, Ember az emberek között! Annyira emberi voltál, olyan kevéssé tisztá szellem, hogy erőfeszítésünkbe kerül imádkozni érted.

XII.

„LAPIDA.”

Egy ima, nem: sírfelirat. Vagy helyesebben, emléktábla, nem sírkő. Felirat, amelyen, még életében elképzelve őt, tevékenységének forró pontján, segítjük óhajainkkal a jelképes hősiességben, amely egész életének, politikus életének értelmet ad.

ADJUNK HELYET
KATOLIKUS FERDINÁNDNAK,
KI RÓMÁBA VEZETI SPANYOLORSZÁGOT.
MINT A MENYASSZONY APJA
OLTÁRHOZ VEZETI A MENYASSZONYT,
AZ IFJÚ HITVEST HOSSZÚ USZÁJÁVAL,
MELY OLYKOR
AKADÁLYOZZA A JÁRÁSBAN.

UTÓSZÓ.

„A Renaissance két nagy alkotásával állunk itt szemben, amelyek méltók egymáshoz: a Kupolával és a Monarchiával.

Képzeljük el, hogy magaslaton vagyunk, ahonnan egyszerre fedezünk fel egy középkori várost és egy renaissance várost. Az első, amely csúcsoktól és tornyoktól tüskés, nem plasztikus megvalósulása-e a feudális alapelvnek? Kétségtelen, hogy a székesegyház csúcsa uralkodik a többi fölött, emelkedettségével és finomságával. A Császár szuverénitása is uralkodott, a feudális korban, a többi szuverénitás fölött... De a többség, és a többség kebelében a széttagoltság, ez éppen olyan jól jellemzi a feudális élet jogi formáját, mint a város építkezési módját... Vannak még országok, mint Anglia, ahol a közigazgatás és a szokások ennek a rendnek mintája szerint igazodnak.

De a Középkor véget ért. A Királyok leigázzák a Főurakat. Ugyanebben az időben, ugyanebben a szellemenben, ugyanebből a meggondolásból, a Kupola leigazza a tornyokat. A Kupola, egy nagy középület koronája, egyidejűleg úgy jelenik meg, mint a város középpontja, mint annak a lelke. Összefogja az épület valamennyi szerkezeti vonalát, egymásba futókká teszi őket, kényszerítve, hogy ugyanabban az egy pontban egyesüljenek. Magába sűríti a város egész életét és sugárzó nemességbe emeli föl. Teszi ezt a mértan segítségével, azaz a szabályszerűség és az értelem eszközével. A festői elemek varázsa lassan-lassan kiküszöbölődik — Brunelleschi első intellektuális szigorá-

tól Leone-Battista Alberti-nek, a homály kiküszöbölőjének és a józan félgömbök rendezőjének hatalmas komolyságáig.

Brunelleschi volt az első, a feltaláló. Szellemi testvére I. Frigyesnek és Arragóniai Ferdinándnak. A jövő felé fordult arccal, ő rendezte a Kupola eszméjét, amint ezek a fejedelmek a Monarchia eszméjét rendezték...

(Kupola és Monarchia.)

*

Még egyszer és Szent Ágoston szerint: — AZ EM-BERI ÉRTELEM OLYAN ERŐ, MELY EGYSÉGHEZ VEZET.

ö-
ul-

t-
rö
nt
..
)

f-
Z

